

15/16
K 11

MIS ON „VAIM“?

VAIMSE ISIKSUSE KUJUNEMINE
JA ÜHISKOND

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Prof. dr. Eino Kaila: Mis on „hing“?

Isiksuse bioloogilised alused.

Sisukord: Eessõna. I. Juhtivad ideed. 1. Isiksusepsühholoogia mõistva psühholoogiana. 2. Mõistmine, mõttekus ja tarbed. 3. Praktiline inimestundmine. 4. Neuroosidepsühholoogia. 5. Bioloogiline mõistmine. 6. Tarbe mõiste. 7. Isiksusepsühholoogia dünaamilise psühholoogiana. 8. Isiksusetooria „holistiline“ põhimõte. 9. „Holism“ mehhanistliku vaatlusviisi ümberlukkajana. 10. „Holistilisus“ — tõelikkuse algnähe? 11. Isiksus „holistilise“ ja mõtteka tervikuna. II. Erkkonna mõttekas elu. 1. Hingeelu on bioloogiline elu. 2. Erkkond „holistilise“ ja mõtteka tervikuna. 3. Selja-aju mõttekas tegevus ja mehhanistliku refleksideteooria ümberlukkamine. 4. Instinktiivsed reaktsioonid ja ajutüve tegevus. 5. Animaalne õppimine ja suuraju selle elundina. 6. Tingitud refleksid, nende mõttekus. 7. Näiteid tingitud refleksidest inimese juures. 8. Bioloogiline intelligentsus. III. Iseloomu bioloogia. 1. Sisenõristustegevus ja selle tähtsus. 2. Iseloomutüübid. 3. Iseloomutüüp ja käekiri. 4. Iseloom ja väljendusliigutused. Järeldused. Kirjandust.

Juba aastatuhandeid on inimesele kõige suuremaks saladuseks olnud tema enda „hinge“ küsimus. Vana käsk „tunne iseennast!“ on olnud raskem täita kui kõige muu maailma tundmaõppimine. Kas asub meie tundmuste, tahte ja kujutluste taga mingi iseseisev „hingeolend“, nagu õpetavad suurem osa religioone ja nüüdseski filosoofias spiritualistid? Või on kogu hingeelu ainult masinlikult töötav kogu ärritusi ja reflekse, nagu õpetavad materialistlikud mehhanistid (prof. Pavlov jt.)? Praeguse hingeteaduse vaateist neile küsimustele kirjutab asjatundja, valgustades ühtlasi kogu isiksuse (personaalsuse) bioloogilisi ja füsioloogilisi aluseid. Ja ta enda seisukoht on üllatavalt uudne: see on nn. holistlik kujundipsühholoogia, mis annab t e a t a v a l m ä ä r a l õigust mõlemale eelmainitud teooriale, tunnustamata kumbagi neist täiesti.

„Prof. E. Kaila mainitud teos on silmapaistvaks lisandiks mitte ainult soome teaduslikule kirjandusele, vaid väärrib tähelepanu ka rahvusvahelises ulatuses. Kuigi autor küsimusi vaatleb nn. kujundipsühholoogia (Gestaltspsychologie) seisukohalt, mis viimasel ajal eriti Saksamaal rohkesti poolehoidjaid leidnud, hoidub ta selle väiteid dogmaatiliselt, ilma küllaldaste põhjendusteta omaks võtmast. Nii saab ta teos huvitavaks ja väärtuslikuks ka teistel seisukohtadel asujaile.“

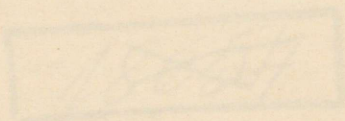
Mag. A. Elango eessõnast.

ELAV TEADUS № 46
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
POPULAARTEADUSLIK SEERIA
ILMUB 12 NUMBRIT AASTAS
TARTUS 1. OKTOOBRI 1935. № 10

MIS ON „VAIM“?

YAINSE ISIKUSE VÄRDEKOHAD JA
OHISEKORD

MIS ON „VAIM“?

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
TARTU, 1935

15716
K 11
PROF. DR. EINO KAILA

MIS ON „VAIM“?

VAIMSE ISIKSUSE KUJUNEMINE JA
ÜHISKOND

EESTISTANUD
A. ELANGO

~~1866H~~

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1935

TOIMETUS: A. ANNI — TEGEV TOIMETAJA,
D. PALGI — VASTUTAV TOIMETAJA, K. KONIK, J. KÖPP,
J. LANG, J. ROOS, P. TREIBERG, F. TUGLAS.

TOIMETUSE AADRESS: EESTI KIRJANDUSE SELTS, TARTU.

A-7963

EESTI KIRJANDUSE SELTS

G. Roht'i trükk, Tartus 1935.

* Järgnevatel lehekülgedel antakse eesti lugejatele edasi tugevasti lühendatud ja kohati lihtsustatud kujul Helsingi ülik. filosoofiaprofessori dr. phil. E i n o K a i l a teose „Persoonallisuus“ (Otava, Helsinki 1934) teine osa. Nad moodustavad loomuliku jätku sama teose juba varem eestistatud esimesele osale („Mis on hing?“ „Elav Teadus“ 36, 1934), kuid küllalt ka iseseisvalt lugedes. Lühendusi on tehtud peamiselt näidete ja seniste „Elava Teaduse“ teiste vihkude kaudu eesti lugejale juba tuttavaid küsimusi käsitlevate osade arvel.

I. Vaimse elu algus.

1. Sümbol-funktsiooni ärkamine.

Vahe inimese ja loomade vahel pole mälu, intelligent-
suse või muu üldise „võime“ vahe. Eriti tuleb pidada silmas, et vahet pole ka selles, nagu ei suudaks loom saada aru suhetest (vahekordadest). Sellest seigast ongi sobiv siinkohal lähtuda, kuna sageli kuuldu väideta-
vat, et kõnesolev erisus seisab selles, et inimene on võimeline aru saama suhetest, loom aga mitte.

Kõrgemate loomade reaktsioonid toimuvad sageli üsna selges suhtes mingi eesmärgiga; suhetest saadakse aru, niipea kui esineb liigendunud muljetervikuid.¹⁾

¹⁾ Kujundipsühholoogid, nende hulgas ka käesoleva teose autor, lähtuvad hüpoteesist, et elu madalamatel astmetel tajutakse välismaailmast ainult ebamääraseid, difuus-

Sageli väidetakse, et inimeslapse juures, kes esimesel eluaastal elab alles animaalsest ¹⁾ elu, selle eluaasta lõpul võivad esmakordselt märgata suhetest arusaamist. Näit.: laps lööb korduvalt lusikaga vastu taldrikut; juhuslikult ta teise käega summutab taldriku helina; ta täheldab seda suhet ja hiljem, võttes lusika teise kätte, lööb sellega vastu taldrikut ja iga kord teise käega summutab helina. Või laps hoomab suhet liikuva käe ja selle varju vahel seinal ja asub nüüd suure vaimustusega liigutama oma käsi ja jälgima varju liikumist. Kuid kõik oleneb siin sellest, *missugustest*, kui *kõrgeastmelistest* suhetest on küsimus. Veel 5—6-aastane laps ei saa aru sellistest suhetest nagu näit. „vend“ või „paremal pool“; kui Peetrilt, kellel on Pauli-nimeline vend, küsitakse, kes on Paul, vastab laps: „Paul on minu vend.“ „Kas sina oled siis Pauli vend?“ — „Ei sugugi; Paul on *minu* vend!“ Võib hõlpsasti leida suhteid, millest isegi 10-aastane veel aru ei saa. Nii on siis pealiskaudne arvata, et suhetest arusaamine on mingi säärane „võime“, mis teatud arenguastmel ärkab *ühekorruga*.

Järgnevas püütakse näidata, et vahe animaalse ja vaimse elu vahel ei seisa üldse mingis erilises „võimes“, mis ühel on ja mida teisel ei ole, vaid et see on teatud arenguastmel loomulikult ärkav võrdlemisi kõrgeastmeline *sündmus*.

Kesksel kohal selles sündmuses on *sümbol-funktsiooni* ²⁾ ärkamine, kusjuures *sümboli* all mõtleme *esindavaid märke*, vastandina paljalt toimelistele märkidele ehk animaalsele *signaalidele*. See tähendus, mis sõnaga „sümbol“ tavaliselt liitub, on soovitatav siin

seid muljetervikuid. Mida arenenum organism, seda liigendunud, kujundunud, üksikasjalikumad on ta tajupildid.

Tõlk. t.

1) Animaalne — loomadele ja inimestele ühesugune.

2) Sümbol-funktsioon — sümbolite tarvitamine.

täiesti unustada. Eriti tuleb öelda, et me järgnevas ei tarvita seda sõna ka selles tähenduses, mis sellel on psühhoanalüüsis. Kui näit. öeldakse, et pattulange misloo madu ja õun on seksuaalseid sümboleid, siis, kuna küsimus pole teadlikult esindavaist märkidest, vaid asjust, millel ebateadliku sarnasuse tõttu on seksuaalset kõla ja mõju, on säärased „sümbolid“ meie terminoloogia järgi *signaalid*.

Mehhanistlik psühholoogia ei tee vahet signaali ja sümboli vahel. Vahe on ometigi olemas. Et a on b s i g n a a l, tähendab et a-l on kalduvus kutsuda esile sama reaktsiooni, mida alguses äratas b, või nagu ütleks mehhanistlik psühholoogia — a on assotsieerunud b-ga. Näit. kui vihmauss klaastoru paremas harus järjekindlalt saab elektrilöögi ja seepeale tagasi tõmbub, siis võib pikapeale juba paljas toru paremasse haru keeramine kutsuda esile niisamasuguse reaktsiooni kui elektrilöökki, s. o. tagasitõmbumise: toru paremasse haru keeramine on saanud elektrilöögi signaaliks. 1) Signaal arusaadavalt lakkab olemast signaal, niipea kui ta enam ei ärata seda käitumist, mida alguses äratas see sündmus või olend, mille signaal ta on, — kui ta n. ö. kustub.

Et a on b s ü m b o l, ütleb, et ta tähendab, esindab b-d. Näit. sõna „elektrilöök“ on tõelise elektrilöögi sümbol, ta tähendab elektrilööki, esindab seda; meie ei reageeri aga sõnale „elektrilöök“, s. o. sümbolile, mitte nagu tõelisele elektrilöögile (erandjuhtumeil võib ka säärane sümbol muutuda signaaliks, kui me näit. järsku sõna „elektrilöök“ kuulates käe tagasi tõmbame, nagu oleksime saanud tõelise elektrilöögi). Käitumise ärajäämise tõttu tuleb sümboli tähenduslik, esindav iseloom eriti selgesti ilmsiks. Kõik kirjatähed ja sõnad, kui nad midagi tähendavad, samuti pildid, kokkulepitud märgid jne. on sümbolid.

Esimesi sõnu tarvitab laps kui signaale, s. o. ta ei mõista veel nende tähendust; ent päris kõne kätteõppimine eeldab sümbol-funktsiooni olemasolu. Kuna loomad ei evi viimast, ei saa ka ühtki looma õpetada kõnelema. Inimeste hulgas pole aga ühtki nii algelist suguharu, kes ei oskaks kõnelda, s. o. ei tunneks esindavat, tähendavat keelt.

1) Vt. E. Kaila. Mis on hing? Lk. 70 (ka 77 jj.).

Ka loomi on sageli püütud kõnelema õpetada; loomasõbrad ja loomapsühholoogidki on ses suhtes näinud ilmatu palju vaeva, saavutamata ometi rohkem tulemusi kui mõne papagoi mõttetu häälotsus või siis niisama algeline signaalimoodustis, nagu neid esineb üheaastasel lapsel. F u r n e s s rassis kuus kuud, enne kui sai noore orangutangi hääldama sõna „papa“, mida loom teatud määral mõttekalt tarvitab ja hiljemini ka paari teist häälesignaali. Kui loom näit. pisteti külma ujumiskünasse, siis ta hirmunult pani oma käe „õpetaja“ kaela ümber ja plaperdas: „Papa, papa.“ Hariulikult niisugune õppekursus on lõppenud sellega, et niihästi õpetaja kui ka õpilane on sellest põhjalikult tüdinenud. See on seda tähelepandavam, et näit. šimpanside foneetika on niisama rikas kui inimese oma; nende afektiivsed hääleväljendised on üsna mitmekesised ja sugestiivsed. K ö h l e r juhüb tähelepanu sellele, et kuigi pole hõlpus näidata, mil viisil loomade üksteise mõistmine toimub, siiski on kindel, et nende häälotsused eranditult *ei ole tähendusega sõnad, vaid on hääležestid*, mis väljendavad nende meeoleu samuti kui nende mitmesugused muud ilmed ja žestid.¹⁾

Mis toimub siis inimeslapses, kui ta kõnelemaõppimises — kõige varemni teise eluaasta alguses — sünnib tähelepandav, võrdlemisi järsk pööre: kui üksikute signaalidena toimivate hääležestide asemele astuvad esindava kõne esimesed algmed ja sõnavara ühtlasi võrdlemisi kiiresti suureneb? On kombeks öelda, et lapsele siis „*selgub keele saladus*“, mille kaudu ta astub otsustava sammu loomast inimeseks. Mis on see „*keele saladus*“? Laps saab aru mingist otsustavast tähtsast seigast — ent millest?

Normaalne laps ei ole võimeline andma meile vas-

¹⁾ Muidugi võivad karja teised loomad (näit. kanad) nende kaudu olla otstarbekalt juhitud, s. o. võtta neid signaalina (näit. liginevast hädaohust, saagi leidmisest jne.).

tust küsimusele, mis temas sellal toimub, kuid on teisi juhtumeid, mis meile selgust toovad. On defektseid, kes õpivad „kõnelema“ hilja ja kelles „keele saladuse selgumine“ toimub vastavalt suurema jõu ja äkilisusega.

Pime ning kurt Helen Keller oli juba kaua saanud hoolikat õpetust; talle õpetati teatud puudutuste-keelt, kuna kompimisaisting oli ainuke tee, mille kaudu võidi temaga ühendusse pääseda. Mõningaid puudutussignaale oli andekas laps juba õppinud, kui juhtus järgmine lugu, mida ta õpetaja jutustab:

„Me läksime pumba juurde, kus lasksin Helenet hoida kruusi kaevuavause all, kusjuures mina pumpasin. Kui külm vesi jooksis üle ta käe, „ütlesin“, s. o. signaalsin mina ta teisele käele „vesi“. See näis panevat ta võpatama, ta laskis kruusi kukkuda ja seisis hetke kui kivistunud; uus selguse ilme kirkustus ta näos. Ta veeris sõna „vesi“ mitu korda. Siis ta kummardus, puudutas maad ja näis küsivat selle nime, siis osutas pumbale ja tarale selle ümber. Pärast seda ta äkki käändus ja näis küsivat minu nime. Kogu kodulee ta oli üpris ärevil ja päris iga puudutatava eseme nime, nii et ta mõne tunniga õppis 30 uut sõna.“

„Keele saladuse selgumine“ oli siis esmajoones *taipamine, et igal asjal on oma nimi, oli sümbol-funktsiooni ärkamine.*

Niisamasugune aste oli teise kuulsa pime-kurdi Laura Bridgeman'i kõnelemaõppimises. Tema õpetaja ütleb: „Ma võiksin peaaegu määrata kindlaks selle hetke, mil see tõde (et sõnad on esemete märgid) kirkustas ta nägu.“

Miks on selle asjaolu taipamine nii raske, et ükski loom ilmselt pole selleks võimeline?

Sellest, et teatud konkreetset juhul sõna on mingi eseme või sündmuse „esindavaks märgiks“ (sümboliks), jaksab küll ka loom aru saada. Kuid „keele saladuse selgumine“ tähendab peale selle veel arusaamist, et sõna ja selle tähenduse vahekord kehtib *üldiselt*, ühelt poolt kogu märkide süsteemi (keele) ja teiselt poolt

asjade vahel, mida need märgid tähendavad. Kui sel-
lest üldisest suhtest aru ei saada, ei võida teha ka
seda üldistust, et mitte ainult siamaani õpitud üksi-
kutel sõnadel ei ole tähendus, vaid et igal esemel on
oma nimi, ka neil, mille nimesid veel ei tunta ja mida
nüüd selle üldistuse najal alles hakatakse pärima.

„Keele saladuse selgumine“ eeldab võrdlemisi kõr-
get kujundumise, liigendumise astet, säärast bioloogi-
lise intelligentsuse taset, mida nähtavasti ühegi looma
aju ei saavuta. Kõikjal sümbol-funktsiooni alal on
meil see kahesus: ühel pool asjad oma suhetega, tei-
sal neid tähendavad, neid esindavad märgid, kusjuures
viimased saavad oma esindava ülesande arusaamise
tõttu, et valitseb vastavus mõlemate süsteemide vahel.
See asjaolu on võrdlemisi *mitmeliikmeline* ja selle lii-
gendumine peab olema *täpne*, et mainitud arusaamine
võiks aset leida.

Järgnevas püütakse näidata, et otsustav vahe looma
ja inimese vahel tõepoolest seisab just selles sümbol-
funktsiooni ärkamises.

Iga loomulik pilt, näit. peegelpilt või joonistis, on
esindav märk, sümbol. Kui loomadel ei ole sümbol-
funktsiooni, siis järgneb sellest, et nad ei saa aru
mingest piltidest; pildid on neile signaalid, mitte
sümbolid. Nii ongi lugu. Isegi andekaimad loomad,
näit. šimpansid, ei reageeri peegelpildile inimeslikult:
nad asetuvad peegli ette otsekui luurele, umbes samuti
nagu siis, kui nad on vihased ja tehes end süütuilme-
liseks ootavad, et inimene tuleks nende puuri tarale
nii lähedale, et saaks talle käsitsi kallale minna; nii-
samuti nad peegli ees, milles näevad iseenda pilti, näit.
viivad oma parema käe selja taha, vaatavad mujale ja
siis järsku haaravad käega peegli taha, püüdes sealt
paistvat „tõelist šimpansi“. Samasugune on suhtu-
mine päevapiltidesse. Samal kombel suhtub piltidesse
ka inimeslaps enne sümbol-funktsiooni ärkamist.

Pooleaastane laps hõlpsasti naerateleb oma peegelpildile, kuid alles umbes pooleteiseaastane saab sellest aru kui pildist.

Iga kujutelm sõna esialgses inimeslikus tähenduses on esindav pilt ja sisaldab nii siis sümbol-funktsiooni (nagu kuulus loogik Husserl vist esimesena täiesti selgelt taipas). Kujutelm hingelise sündmuseksena on „siinkohal ning praegu“, kuid ta *esindab* säärast, mis ei ole „siinkohal ning praegu“. Loomadel tõenäolikkult ei ole kujutelmi mainitud inimeslikus tähenduses.¹⁾ Et neid võiks olla, peab suutma eraldada „tõelist“ paljalt „kujuteldust“. Mõned lapsepsühholoogid arvavad võivat tõdeda teatud järku mõne-aastavanuse inimeselapse arengus, mil laps hakkab seda vahet tegema, s. o. märkab endal olevat „kujutelmi“.

2. Vaimse taseme langus ja sümbol-funktsiooni raskenemine „kesksete“ ajuvigastuste puhul.

Loomadelgi on „hing“ — nii öeldakse —, kuid inimesel peale selle veel „vaim“. Muidugi võib nii öelda, kui ainult määratellakse, mis selle „vaimu“ all mõeldakse. Inimese „vaim“ või *vaimsus* ei põhjene mingil seletamatul „võimel“, mis äkki keegi-ei-tea-kust tuleb animaalsele elule lisaks. Vahe animaalse ja vaimse elu vahel on salgamatu, ent see ei ole laadi-vaid astmevahe. Kui on saavutatud küllalt kõrge ergu-hingelise elu aste; kui üldine muljetekujundus on saavutanud teatud mitmekesisuse ja täpsuse, tärkab arusaamine üldistest suhetest. Kõigel sellel on animaalses elus oma eelastmed.

Nii on ka *vaimsus* osa *bioloogilisest elust*. Veenva tõenduse sellest saame ajuvigastustest tingitud häiretest, mis vaimse elu alal on samasugused kui animaalse

1) Vt. ligemalt E. K a i l a. Mis on hing? Lk. 90.

elu alal. Valitseb säärane üldine arenguseadus, et mis on hiljem tekkinud, viimati arenenud, see taandumise ehk *regressiooni* korral enamasti ka hävib esimesena. See regressiooninähtus on paljude ajuvigastuste puhul silmapaistev; toimub eriti just *vaimse elu alal üldise taseme langus*.

Nn. „tsentraalsete“ ajurikete puhul on keskseks nähteks üldise vaimse taseme langus, mille raskuspunkt, olenedes rikke asukohast, on kord teiste, kord teiste funktsioonide alal. Kuid sisuliselt see on üks ning sama, nimelt üldise kujunduse, liigenduse nõrgenemine, nii et muljeid enam ei analüüsita normaalsel viisil, vaid nad jäävad difuusseks (liigendumatuks) või tükelduvad. Eriti huvitav on, et neil juhtudel, kui sümbol-funktsiooni häire on ilmne, reeglipäraselt esineb ka kujundustaseme langus, mis näitab, et üks on põhjuslikkuse-vahekorras teisega. Ajupatoloogia näitab seega, et sümbol-funktsioon on tõepoolest erguhingelise elu teatud taseme loomulik toode, mis on ohustatud, kui see tase langeb.

Ajukoores võib isiksuse suhtes teha vahet „perifeerset“ ehk pindeliste ja „tsentraalset“ ehk kesksete osade vahel. Esimeste vigastused põhjustavad rohkem ainult üksiktoimete rikkeid ega anna end kogu isiksusele nii teravasti tunda. Kuid „tsentraalset“ ajurikete korral haige astub paratamatult normaalse inimese tasemelt sammu allapoole, looma taseme suunas. Seda ei tule mõista valesti. See samm võib olla võrdlemisi väike, kuid siiski märgatav; haiged ei tarvitse sugugi mitte muutuda „loomalikuks“; nad võivad üha mõjuda arukana, võivad olla enda puudulikkusest täiesti teadlikud, nii siis käituda üsna teisiti kui näit. jampsivad vaimuhaiged, kuid nad on siiski *vigastatud inimesed*.

Neil juhtudel märgatakse kõigepealt üldist kalduvust elu lihtsustamisele, mis paistab välja näit. säära-

sest iseloomulikust joonest nagu suurenenud *korra*-*tarve*, isegi otsene korra-maania. Korraldamine aga on lihtsustamine. Edasi võib tähele panna kalduvust elada animaalsel viisil täiesti sukeldununa antud *konkreetsesse asendisse*, sellesse, mis on „siinkohal ning praegu“, toimides ainult selles sisalduvate aktuaalsete kihude ajal, ilma *üldiste* seaduste ja sihtideta. Igasugune muudatus, igasugune siirdumine antud asendist teise võib osutada raskeks või ülejõukäivaks. Kuna elatakse täiesti konkreetses olevikus, ei mõelda ega kõnelda sellest, mis on paljalt võimalus, veel vähem võimatustest. See võib minna nii kaugemale, et ajuvigane, kes muidu kõneleb ilmselt laitmatult, ei ole võimeline isegi kordama lauset, mis sisaldab mingit mõttetust, näit. „täna on ilus ilm“, kui see nii ei ole. Kõik võimatuste kujutlemine ja väljendumine, kõik, mis on *paljas esindamine*, teesklemine, näitlemine, on kõrgeastmeline tegevus, on elamine ühtaegu „kahes ringis“, tõelises ja mõeldus, ja seda vaimselt vigastatud inimene ei suuda.

Kui säärast inimest katsutakse sundida talle ülejõukäivale tööle, asendisse, mis talle on liiga keerulised, mitmeliigendilised — kuigi nad normaalseile tunduvad lihtsana —, siis haige „läheb segi“, tekib hõlpsasti „katastroofi-reaktsioon“. Võib juhtuda näit., et haige suudab mängida piljardit *kahe*, kuid mitte enam *kolme* kuuliga; ta märkab ise, et tal siis kaob „ülevaade“. Talle näidatakse järgmisi pilte: paberil on kolmnurki, nelinurki, sõõre, osalt üksteise sees, osalt ristamisi; tuleb näidata punkt, mis sisaldub ainult ühes või ühtaegu kahes või kolmes figuuris. Ka viimatimainitud ülesanne on normaalsele isikule päratu hõlpus, kuid ajuvigastatule see võib olla raske või võimatu. Seisukord on juba liiga mitmeliigendiline ega analüseeru küllaldaselt.

Sääraseid katseid võib kõige mitmekesisemalt va-

riierida ja reeglipäraselt võib hoomata, et haige ühes või teises suhtes *ei suuda saada selgeid ülevaateid mitmeliigendilistest olukordadest* — säärastelgi juhtudel, mis keskpärase täiskasvanud inimese meelest veel on üsna lihtsad.

Sellel taustal tuleb vaadelda neil haigeil sageli nii silmapaistvat *sümbol-funktsiooni langust*. Juba 50 aastat tagasi oma ajast palju ees olnud inglise ajupatoloog Hughlings Jackson pani tähele järgmist iseäralikku seika. Kui on tegemist „amnestilise afaasiaga“, s. o. kui haigel on raske „leida sõnu“, siis on raskus palju suurem sel juhul, kui on küsimus *esindavast*, „intellektuaalsest“ kõnest ja väiksem, kui kõne on *afektiivseks* (s. o. tundmuslikuks) *väljenduseks*. Võib juhtuda, et haige ei suuda „leida“ üksikuid sõnu, näit. tahtlikult nimetada üksikuid esemeid, kuid kohe pärast seda afektiivses kõnes tarvitab just neid äsja asjata otsitud sõnu. Näiteks: haiget kehutatakse ütleva lihtsalt „ei“, ta püüab kõvasti, kuid tagajärjetult ja hüüab lõppeks pahameelega: „No küll on kole, kui ei suuda enam öelda isegi „ei“! Või võetakse vihmavari ja küsitakse, mis see on; haige pingutab asjata; pärast seda ta läheb ära ja nähes, et on hakanud sadama, hüüab: „On kahju, et unustasin vihmavarju koju!“ Säärane amnestiline või motoorne afaasia ei seisa siis mitte lihtsalt selles, et sõnade akustilis-motoorsed engrammid (mälujäljed) ei toimi; need võivad küll toimida, kuid sõnad püüavad *muutuda paljalt (afektide) signaalideks, lakates olemast esindavad sümbolid*.

Säärased haiged üsna vaevaliselt suudavad midagi paljalt esindada või näidelda, nii siis sooritada puhtsümboolseid toiminguid, näidata, kuidas näit. paberitükki laualt ära puhuda (kui laual ei ole mingit paberitükki) jne. See võib minna isegi nii kaugemale, et haige üsna puudulikult näitab, kuidas klaasist juuakse, isegi

siis, kui käes on tühi klaas; ilmselt paremini teeb ta seda, kui klaasis on vett.

Vastavaid raskusi esineb ka võrdluspiltidest ja esindavatest analoogiatest aru saamisel. Ei mõisteta vanasõnu ega sääraseid analoogiaid, nagu näit. „lamp on valgusega niisamasuguses vahekorras kui ahi soojusega“, „saabas on jalale, mis müts peale“ jne. Tuleb pidada silmas, kuidas säärase analoogiate mõistmine eeldab, et kaks liigendatud tervikut asetatakse teatud vastavusvahekorda, just nagu sümbol-funktsiooni korralgi.

Säärastel haigetel puuduvad ka üldised värvimõisted; nad ei taju enam seda ühtsust, mis on näit. punase värvi kõigil eri varjunditel, vaid peavad igauht neist eri värviks. Ka värvinimede tarvitamises on raskusi: „punase“ asemel haige ütleb näit. „kirsivärviline“, „oranži“ asemel „nagu apelsin“ jne. Haige suhtub värvidesse umbes niisama algeliselt, kui normaalne inimene lõhnadesse, millel ei ole iseisvaid nimetusi, vaid ainult sääraseid „konkreetseid-eseemlikke“ nagu näit. „sireli lõhn“, „kõrbenud lõhn“ jne. Siin esineb seega siis niisamasugune nähtus kui primitiivsete rahvaste keeltes, kus näit. „kaaren“ ja „must“, „kollane“ ja „küps sidrun“ tähistatakse ühe ning sama sõnaga.

Iseäranis teravalt paistab sama nähe välja sellest, et arvumõisted võivad täiesti hävida. Palju-uuritud Schn. suutis arvsõnu tarvitada ainult signaalidena, nii siis loendada (zählen), kuid mitte arvutada (rechnen), s. o. tarvitada arvumõisteid. Kui oli vaja liita 4+4, siis ta algas „lugema“ vasema käe väikesest sõrmest paremale poole; 4 on vasema käe nimetissõrmene; sealt ta „loeb“ edasi 1...4, kusjuures 1 on vasema käe põial ja 4 parema käe keskmine sõrm; nüüd siirdub ta uuesti vasema käe väikese sõrme juurde ja loeb sealt parema käe keskmise sõrmene 1...8; 4+4 on siis 8. Samuti näit. 7—3: ta loeb esmalt vasemalt paremale 1...7, siis paremalt tagasi kolm, jääb järgi 4. Jne. Ta ütleb ise: Kui ütlen või kuulen midagi, näit. „maja“, siis sellel on tähendus, see on midagi, mida võib tajuda. Kuid arv on paljas sõna, ma ei leia selle tähendust. Enne oli teisiti“ (s. o. enne vigastust).

3. Hingelise arengu iseloom, lähtekoht ja suund.

Võib öelda, et inimesel, eriti kultuurinimesel, on loomulik *kalduvus näha elu valesti*. On loomulikke eelarvamusi, mille vastu holistiline ning mõttekas psühholoogia peab alatasa võitlema, sest need on meisse sügavale juurdunud ja neid saab ainult põhjaliku tööga välja rookida. Säärasteks eelarvamusteks on ennekõike kalduvus hingeelu mehhaniseerimisele ja intellektualiseerimisele. Need eelarvamused on loonud täiesti vildaku käsituse vaimse arengu iseloomust.

See vildak käsitus, mida võime nimetada „*karteeslikuks*“, kuna *Descartes* erilisel määral on selle isaks, sisaldab umbkaudu järgmist.

Kust algab vaimne areng? Mida kogetakse kõige esmalt? „Oma teadvust“, „oma mina“. Mõeldakse, et vaimse arengu lähtekoht on fenomenaalselt-subjektiivne, s. o. kõik see, *mida kogetakse oma minasse kuuluvana*; pärast osa sellest „minast“ „projitseeritakse“ endast välja ja selle heiastuse (väljapeegelduse) kaudu vähehaaval sünnib kogetud välismaailm, fenomenaalselt-objektiivne, s. o. kogetu, *mida ei elata läbi oma minasse kuuluvana*. Eriline mainitud „projektsiooni“ vorm on teatud välismaailma-olendite, loomade ja teiste inimeste „hingestamine“; need tehakse hingeliseks „sisseelamise teel“, heiastades nendesse oma hingeelu. Iseäralik on ainult, et see „projektsioon“, see hingestamine, toimub nii suures ulatuses algelisel astmel, lapse ja primitiivse inimese juures; seal on olemas kalduvus *kõige* elustamisele ja hingestamisele; tekib animistlik maailmakäsitus, mis kõikjal näeb hingelist, „haldjaid“ ja „vaim“. Kõik seegi on — arvatakse — oma hingeelu heiastamine ümbrusse. Vaimse arengu suund on „*esiteks mina, siis sina*“; areng algab fenomenaalselt-subjektiivsega ja läheb fenomenaalselt-objektiivse suunas.

Praegusaegse uurimise otsustavad arusaamad näitavad, et mainitud, üldist käsitust veel tänapäevani valitsev „karteeslik“ mõtlemisviis asetab asjad otse *pea peale*. Vaimse arengu suund on just vastupidine. Praegusaegne uurimine tunnistab õigeks *Nietzsche* sügava taibu sellest, et „das Du ist älter als das Ich“, „sina“ on vanem kui „mina“, „jeder ist sich selbst der fernste“, igauks on iseendale kõige kaugem. Arengupsühholoogia mõistatus ei ole see, mil moel jõutakse teiste olendite hingestamisele (*Beseelung*), vaid mil moel jõutakse hingelise „väljaajamisele loodusest“ (*Entseelung*); mitte see ei ole mõistatus, kuidas loodusse heiastatakse hingelist nõiavõimu, vaid kuidas ta selle käest vabastatakse („Entzauberung der Welt“). Inimkonna vaimne areng on, nagu säärased uue suuna mehed kui näit. *Scheler* ja *Plessner* ütlevad, edenev kainenemisprotsess (*Ernüchtungsprozess*), mille kaudu vähehaaval õpitakse aru saama ka elutute, hingetute olendite olemasolust. Kuidas säärase arusaamiseni jõutakse, see on mõistatus.

Et algul ei tunta muud kui elavat ning hingelist loodust, seda tõendavad omamoodi sõna „looduse“ üle-euroopalised vasted, kreeka „*physis*“ ja ladina „*natura*“, mis algselt mõlemad tähendavad sündimist ja sündinut, nii siis *elavat*.

Juba siinkohal võib öelda, et ka igasugune *tunnetamine* toimub *väljast sissepoole*, perifeeriast tsentrumi, mitte minast sinasse, vaid ümberpöörduvalt. Elamusvälja kese püsib tunnetuse suhtes kaua tumeda täpina; laps ja üsna primitiivne inimene ei tea midagi oma siseelu olemasolust. Mõnegi lapse elus on olnud vapustavaks kogemuseks, kui talle siseelu olemasolu on paljastunud, kui laps on hoomanud, et tal on midagi täiesti „oma“, milles teised ei ole osalised.

Nüüd on tarvis kõigepealt jõuda selgusele eespool mainitud vaimse arengu suunas, ja see muutub

meile arusaadavaks, kui asetume tõesti bioloogilise, mõttekuspõhimõttest juhitud vaatlusviisi seisukohale.

Suurimaid eksitusi, mis psühholoogias kunagi on tehtud, on Aristoteelse poolt esimesena esitatud „tabula rasa“-teooria: teadvust võrreldakse puhta tahvliga, kuhu muljed vajutavad oma märgi nagu pitsati vahasse. Selles arusaamas peitub kaks eeldust, mis mõlemad on ekslikud. Esiteks, et arengu algul esinevad muljed täiesti vastavad neid esilekutsuvatele ärritustele, et esineb *konstantne vastavus* teatud ärrituse ja sellest põhjustatud üksiku „aistingu“ vahel. Kogemus näitab vastupidist, et kui säärast täpset vastavust üldse on olemas, siis see esineb alles arengu lõpus ega mitte alguses, nii siis näit. täiskasvanud kultuurinimese, mitte kunagi aga väikelapse juures. Kui „aistingute“ all mõeldakse ärritustele täpselt vastavaid kaemuselamusi, siis pole alguses mingeid „kaemusi“. Alguses on ainult liigendumata üldmuljeid, „tundmisi“, mis alles vähehaaval liigenduvad ja muutuvad ärritustele vastavaks.

Teine eksitus on see, et muljete vastuvõtmist peetakse alguses *passiivseks*, nagu pitsati jälje tekkimist vahasse. Tõeliselt muljete vastuvõtt on *täis funktsionaalset aktiivsust*, tarvetele alluvat intensiivset tegevust, mida võib-olla küll aktiivsusega läbi ei elata, kuid mis, nagu selle mõjust nähtub, on tõeline spontaanne tegevus. Selgesti see nähtub kas või sellest „uurimisrefleksist“, mis valitseb looma kaemustegevust.¹⁾ Muljetel on loomale enamasti tähendust ainult niipalju, kuipalju nad on signaalid. Ja tarbed määravad, mis muutub signaaliks. Sel teel on tarbed juba muljete vastuvõtmisel täie jõuga tegevuses, nagu ka kaemuste tekkimisel, meelespidamisel ja

¹⁾ „Uurimisrefleksi“ kohta vt. ligemalt E. Kaila. Mis on hing? „Elav Teadus“ 36, lk. 72.

mõtlemises. Kohe, kui mingi tarve tärkab, tõmbub kogu loom pingule; tarve valitseb muljete vastuvõtu üle nagu magnet, mis kujundab ala, milles ta mõjub. Ühtlasi sisaldavad tarbed ka vastavat mootorset virgelolekut (võitlusele, põgenemisele jne.). Kogu see virgelolek ei ole mingi juhuslik lisa, mis passiivselt liitub vastuvõetud muljetega, vaid just ümberpöörduvalt: läbielatud muljeteväli on väljend looma sellest seisukorrast, mis sisaldab ka mainitud virgelolekut.

See, et tarbed niiviisi on täie jõuga tegevuses juba muljete vastuvõtmisel, põhjustab, et elamusväli on „egotsentriline“, „minakeskne“, et tarbed määravad, mil viisil ja millises vahekorras nendega see läbi elatakse. Kuid see ei tähenda, et seda (s. o. elamusvälja) elataks läbi *minasse kuuluvana, fenomenaalses* mõttes subjektiivsena. On kombeks välja tõsta laste kaemuste ja mõtlemise „egotsentrilisust“, kuid siis muidugi on kõne *funktsionaalsest* egotsentrilisusest, s. o. läbielatav maailm kui nähtus on isikust sõltuv, kuid seda ei elata läbi minasse kuuluvana. Kui laps vaatleb maailma täiesti omast vaatenurgast, siis see ei tähenda, et ta elaks seda maailma läbi oma minasse kuuluvana. Pisipoisule on iseendast selge, et õhtupalves esinevatest sõnadest „isa, poeg ja püha vaim“ sõna „isa“ tähendab oma isa ja „poeg“ teda ennast, nii et kui sündis väike vend, laps küsib: „Kas nüüd ei peaks palvetama: isa, *pojad* ja püha vaim?“ P i a g e t näitab, et väike-laste keskustelud tõepoolest on monoloogilised; küsimused ja vastused on ainult näilised; iga laps tõeliselt seirab oma kujutlustevoolu lõnga.¹⁾ Ent see laste egotsentrilisus ja „autism“²⁾ on funktsionaalne ega

¹⁾ Vt. ligemalt A. E l a n g o. „Lapsepõlv ja iseloom“. „Elav Teadus“ 19, lk. 33.

²⁾ Autos — ise, autism — haiglane, ebatavaline endasse pöördumine.

tähenda sugugi, et lapsel ei oleks oma *fenomenaalselt-objektiivset* maailma, s. o. oma minast erinevaid esemlikke nähteid. Laste „autism“ on midagi täiesti muud kui näit. endassetõmbunud skitsofreenikute ¹⁾ oma, kes pöörduvad ära läbielatavast ümbrusest oma *läbielatavasse minasse*.

Kui täiesti liigendamata üldmuljete, ebamääraste „tundmuste“ tase, millest areng algab, on ületatud, hakkab elamusväli liigenduma ja vähehaaval jaguneb neiks kaheks alaks, millest üks on läbielatud ümbrus (Umwelt), teine oma mina (Innenwelt); esimene on fenomenaalselt objektiivne, teine fenomenaalselt subjektiivne ala. Nad muidugi alati eeldavad teineteist, ei ole mingit läbielatud mina ilma läbielatud maailmata; iga olend elab end läbi teatud fenomenaalse välja liikmena, ja selle välja perifeeria, ümbrus, on see, kuhu kogu tunnetamise valgus langeb esmalt. Kuid ka see läbielatud ümbrus, fenomenaalselt-objektiivne maailm on, *funktsionaalselt subjektiivne*. Selle hargnemise, liigendumise, kujunemise määravad tarbed; üldiselt vaadates see on just niisugune kui olendki, kes seda läbi elab. Nagu v. U e x k ü l l tabavalt ütleb: „Inimese maailmas on ainult inimesasju, kiili maailmas ainult kiiliasju.“ Putuka läbielatud maailm on putuklik, selle määrab putuka bioloogiline koetis, putuka tarbed; lapse maailm on lapsepä-rane, selle määravad lapse koetis ja lapse tarbed.

Ka kultuurinimese kohta on maksev, et tema poolt läbielatud ümbrus funktsionaalselt peegeldab tema koetist, virgelolekut, tarbeid. „Iga maastik on hinge seisund.“ „To me high mountains are a feeling“, ütleb B y r o n, „kõrged mäed on mulle tundmuseks“,

¹⁾ Skitsofreenia — liik vaimuhaigust, esineb eriti asteenilise tüübi juures. Vt. K. Lellep. „Kehaehitus ja iseloom“. „Elav Teadus“ 13.

ja igäüks, kes esmakordselt näeb Alpisid, tõdeb vapustatult selle õige olevat. Tavaline maastik, eriti lagendik, elatakse läbi ümberringi sümmeetrilisena, igas suunas umbes ühesuguselt laiuva pinnana, mille keskpunktis on vaataja ise. Kuid sõdur vaenlase kaevikute lähedal elab maastikku üsna teisiti läbi; see on kaotanud oma sümmeetrilisuse, see on pool säärasest ringist, mille vaenlase rinne jagab kaheks; siinpool on pindala, millel võib liikuda; teispool piiri on hädaohtu ja surma ala, millel ei või liikuda kujutlusteski ja mis näib teisugusena kui siinpoolne; metsäär, kus on vaenlase kuulipildujate seisukohad, on *teiseilmeline* kui tavaline metsäär. Niipea kui ümbrust läbielava olendi seisukord põhjalikult muutub, muutub kohe ka ümbruse läbielatud iseloom. Kui skitsofreeniasse haigestuv isik saab esimese tugeva haigushoobi („Schub“), siis on üsna tavaline, et tuttavat ümbrust elatakse läbi isäralikult, sageli kaamelt-salapäraseks muutununa, isegi sel määral, et haige saab pörutava mulje ähvardavast „viimsestpäevast“ („Weltuntergangserlebnis“). Iga tarbe ärkamine tähendab läbielatud ümbruse ümberkujunemist. Esemed ja sündmused omavad uusi „kihuomadusi“ („Aufforderungscharakter“), nagu ütleb K. Lewin; nälginu näeb toitu, suguliselt rahuldamatut vastassugupoolde kuulujaid jne.

Animaalsel elutasemel valitsevad tarbed on põhjuseks, et peaaegu ainsaks tähelepanu-esemeks on ümbritsev *elav* maailm; elavad olendid evivad tähtsust vaenlastena, saagina, sugutungi rahuldajaina, — elutu on teisejärgulise tähtsusega. Neile animaalsele tarvetele vastav virgelolek tegevuseks annab läbielatud olendeile nende mõõduandvad iseloomujooned. Nii on asjalugu veel täiskasvanudki inimeses. Kui üksikul teel kõndija näeb põõsastikus varitsevat nägu, mis ta elab siis läbi? Muidugi mitte mõnd aistingute kombinatsiooni, teatud kohas punast, teisel valget; seda kõike

ta ei pane tähele, vaid ta elab läbi just „*varitseva näo*“, teatud ilmega kindla kujundi, milles peegeldub ta enda kohkuv käitumistendents. Sellele näitele vastavaks peame mõtlema kõik primitiivsed kaemused. Siis mõistame, miks kõik elatakse läbi elavana, hingelisena. „Vaenlaseks-olemine“, „saagiks-olemine“, „sugulises ühenduses kaaslaseks olemine“ on see, mis fenomeenialsetes esemetes läbi elatakse, ja seni kui muid tarbeid peale animaalsete ei ole, ei elata ka midagi muud läbi. Pole palju vaja, et ka kultuurinimene uuesti langeb sellele tasemele. William James jutustab, missugust mõju temale avaldas läbielatud San Franciscos suur maaväring; tundus, nagu raputaks koer rotti. Maaväring tundus kindlasti *sihipärasena*, tundus tugeva pahatahtliku jõuna, kes tahtis näidata oma võimu. James lisab juurde, et selle kogemuse valguses maaväringute ja teiste säärase vapustavate sündmuste mütoloogiline tõlgendamine üliloomulikkude tahtväljendistena tundus iseendastmõistetavana; tähelepanev on mitte see tõlgendamine, vaid see, et inimene on võinud sellest teatud määral *vabaneda*.

Lähtudes nii siis sellest, et läbielatud ümbrus on *funktsionaalses* mõttes läbi ja läbi subjektiivne, et selle ilmetena, „kompleks-kvaliteetidena“, elatakse läbi iseenda käitumistendentside heiaastusi, on selge, et pole kunagi esinenud midagi säärast, nagu olendite teadlik „hingestamine“, „projektsiooni“ või sissetundmise kaudu, vaid et vastupidi vaimne areng *algab* sellega, et ümbrusel tajutakse olevat vaenlikke, sõbralikke jm. sääraseid *hangelisi* iseloomujooni. Alles pärast seda, kui on teatud määral vabanetud animaalsete tarvete orjusest, esineb midagi säärast kui elatud olendid, mis ei ole ei vaenlikud ega sõbralikud. Mainitud vitaalselt tähtsate omaduste, vaenlikkuse, sõbralikkuse jms. tajumisega algab areng ja jätkub siis järkjärgulise *analüüsi* (ja mitte sünteesi), dissotsiatsiooni (ja mitte

assotsiatsiooni), järkjärgult selgemaks muutuva kujundumise kaudu üha enam liigenduvaks, ka elutut sisaldavaks, maailmaks.

4. Väikelaste primitiivne vaimne tase.

Kultuurinimese maailmamõistmisele on eriti olulise tähtsusega teatud põhjapanevad piiritelud, millel ta maailmakäsitlus otseselt baseerub. Me teeme selget vahet *unelmate* ja *ilmsi-elu* vahel, *tõelise* ja *näilise*, *pildi* ja *eseme*, *asja* ja *selle nime*, *mängu* ja *tõsitegevuse* jne. vahel. Arengupsühholoogiliselt väga tähtis on teadmine, et need vahetegemised on võrdlemisi *hilised*, ainult võrdlemisi arenenud hingeelule omased, ja et primitiivsel tasemel nad on nõrgemad või neid ei esine üldse mitte. Näitame seda nüüd kõigepealt inimeselapse juures.

J u h a n i A h o ütleb: „Pole mingit vahet lapse une ja ilmsielu vahel, ta on ärkvel ja uinub teadmata, mis on uni või ärkvelolek.“ P i a g e t' täpsaist laste hingeelu uurimustest teame, et lapsed esimese aastakümne keskpaiku veel täiesti ajavad segi uni- ja ilmsi-elu; mälu järgi ei tehta näit. mingit vahet unesolnu ja ilmsiolnu vahel. Kui laps näeb teatud toas painajalikke unelmaid, siis võib juhtuda, et ta tõrgub magamast selles toas, „kuna see on täis unenägusid“. Alguses on laps veendunud, et unenäod on kõigil *ühised*, samuti kui ilmsikaemused on *ühised*; nii siis, kui laps on maganud kõrvuti teise lapsega ja näinud midagi unes, ta arvab, et ka teine on näinud sedasama. Järelikult pole mitte nii, et unenäod „projitseeritakse välja“, vaid esmalt neid elatakse väljas, ümbruses toimuvana, nagu ilmsijuhtumusi. Alles vähehaaval jõutakse arusaamisele, et nad on „peas“, teistele nägematud.

Mis puutub *mängu* ja *tõsitegevuse* vahelisse vahesse, siis iga lastevaatlaja teab, et vahet nende vahel algul peaaegu ei olegi. Midagi kujutada on lapsele alguses peaaegu sama, kui midagi *tõesti teha*.¹⁾ Huvitavate näidete kaudu, millele iga lastetundja võib omist kogemustest lisa anda, näitab K a t z, kuidas laste „tõelisusetaju“ veel 5—6-aastaselt võib olla nõrk ja nõrgagi sugestiooniga kõigutatav. Isa või vanem vend „uriseb nagu karu“, laps puhkeb nutma; ta elab läbi tõelist „karu“. Sümbolid kipuvad nii siin kui mujalgi muutuma signaalideks; pilt kipub muutuma selleks, mida ta kujutab. See on arengupsühholoogiliselt väga tähendusrikas tõik.

1) Vt. ligemalt A. E l a n g o. Lapsepõlv ja iseloom. „Elav Teadus“ 19, lk. 44 jj.

Käesoleva peatüki algul kirjeldasime, kuidas lastel sümbol-funktsioon ärkab kõige varem teise eluaasta algul. Sel- lal siiski pole tegemist muuga kui selle funktsiooni *esimese koidikuga*; oleks suur eksitus arvata, et see kohe asub täiesti valmina tegevusse. On ilmne, et selle arengut jätkub normaalselt mitmeks aastaks. See on loomulik, kui võtta arvesse väikelapse primitiivset vaimset taset.

Katsume siis — unustades hetkeks oma võrdlemisi kindlasti liigendunud, kindlakujulise, sügavasti analüüsitud maailma — astuda lapse enda tõesti *läbielatud* maailma. Lapse läbielatud, kogetud maailm on palju enam funktsionaalselt-subjektiivne kui täiskasvanu oma, palju enam sõltuv lapse koetisest, ta püsivatest ja momentaansetest tarvetest. Ta tajumused on liigendumata „tundmiste“ taolised, — ta suhtumistendentsid peegelduvad neis üsna ilmselt („mis laps tahab, seda ta ka näeb“).

Lapsed nagu loomadki harilikult ei tee vahet signaali ja selle vahel, mille signaaliga on tegu. Me ju teame, et selleks, et a muutuks b signaaliks, peavad ärritused a ja b esinema koos ning moodustama ühe muljeterviku.¹⁾ Lapse muljetervikud aga on võrdlemisi vähe liigendunud, järelikult ta ei tee vahet ka a ja b vahel, need sulavad tal ühte, mille tagajärjel b omadused kanduvad üle ka a-le. See peab paika kõigist muljetervikuist, nagu neid moodustavad ese ja pilt, asi ja nimi, tervik ja osa jne. Väikelaps elab säärased tervikud ühtlasemana, osade suhtes ligemana läbi kui täiskasvanud inimene. Nii saame ka aru, milliseid raskusi on ees sümbol-funktsiooni arenemisel.

Et sümbolitest aru saada, peab võima *eraldada* esindavat märki sellest, mida ta esindab; neid peab võima tajuda teineteisest „*lahus*“. Peab järelikult olema võimeline *muljetervikuid küllalt liigendama, küllalt eristama pilti ja eset, asja ja nime, osa ja tervikut*. Kõrvuti selle eristamise ja eraldamisega peab eriti võima *takistada* tendentsi, käituda sümboli puhul samuti kui kõige selle puhul, mida see esindab (näit. kinos või teatris nutta jne.).

Primitiivne hingeelu suudab seda kõike hädavaevalt. Tema sümbolid on kõikjal *ebapuhtad*; neil on veel tugevasti signaalide omadusi. Esineb vastustamatu kalduvus näha vahekorras eseme ja pildi, asja ja nime vahel *asjadevahelist* suhet, pidada üht loomupäraselt teise kuuluvaks; paljas esindamine, mäng, „näitlemine“ on palju lähemal sellele, mida esindatakse, mängitakse, „näideldakse“, kui täiskasvanu puhtaid sümboleid sisaldavas maailmas. On kombeks öelda, et see johtub laste „elavast fantaasiast“. Tõeliselt on siin

¹⁾ Vt. E. K a i l a. Mis on hing? „Elav Teadus“ 36, lk. 71.

palju tähtsama asjaga tegemist. Siin on tegemist selle primitiivse taseme üldise joonega, et kogu liigendus, analüüs on nõrgem kui arenenumal tasemel.

Primitiivset hingeelu, kus vaimsus alles ärkab, leiame igast lastetoast ja igast lastetoast me leiame just neidsamu arusaamu, mis on primitiivsele mõtlemisele üldiselt iseloomulikud. Me leiame sealt reeglipäraselt ka selle arusaama, et sõnad, nimed on esemete ja sündmuste osad.

Kui nimi ühe osana kuulub esemetervikusse ja kui säärane tervik on hästi ühtlane, omapärase üldilmega, siis lapsed kõnesolevas eas arusaadavalt mõtlevad, et sõnadel on sama iseloom kui esemetel, mida nad tähendavad.

„Tugevate“ esemete nimed on tugevad, „nõrkade“ omad nõrgad. Kuueaastane väidab: „Sõnal „elevant“ on jõudu, elevant või kanda inimest.“ Sõnad „magada“ ja „paber“ on nõrgad, sest inimene magab siis, kui ta on väsinud, ja paberit võib hõlpsasti katki rebida. Järgmine kahekõne on iseloomulik. Laps: „Ema, ma tean hästi pika sõna.“ Ema: „Noh?“ Laps: „Kumm.“ Ema: „See on ju üsna lühike.“ Laps: „See venib ju.“ — Selles eas muidugi veel ei saada aru, et nimesid võib muuta; ei suudeta mõelda, et näit. päikest nimetataks kuuks ja ümberpöörduvalt, „sest päike särab“ — ja sõna „päike“ särab samuti. Alles umbes kümneaastased hakkavad muigama säärase lapseliku keelefilosoofia üle.

Et nimed kuuluvad asjade juurde, olles nendega asjadevahelises mõjuvahekorras, võib nimesid mõjustades mõjustada ka asju. Mõned lapsed selles eas on veendunud, et nimesid võib halvasti kohelda ja sel teel vastavalt mõjustada esemeid, s. o. harrastada nõidust ehk maagiat.

Maagiline maailmakäsitlus näib valitsevat igas lastetoas. Uurimus näitab, et väikelastel iseendast, täiesti spontaanselt, tekib arusaamasid ja käitumisviise, mis täiesti vastavad neile, mis etnograafia on leidnud esinevat primitiivsete loodusrahvaste keskel.

Nõidus on sümbolite tarvitamine signaalidena 1), esindavate märkide tarvitamine, et mõjustada seda, mida nad esindavad. Kuidas seletada, et säärane arusaam esindavate märkide mõjust esindatavasse esineb eranditult kõikjal primitiivse mõtlemise piirkonnis, euroopa lastetubades samuti kui primitiivsete „metslaste“ juures? See johtub sellest, et primitiivsel tasemel on raske käsitada täiesti puhtaid sümboliteid, et arvatakse sümbolid signaalide kombel kuuluvat asjaliselt esemete ja sündmuste juurde. Nii arvatakse see-

1) See definitsioon ei sisalda küll kogu nõiduseala, ent esitab ühe selle olulise külje. Vrd. O. Loorits, Eesti rahvausundi maailmavaade, „E. T.“ 12, „Nimihing“.

pärast, et primitiivsel tasemel valitseb võrdlemisi nõrk analüüs, puudulik liigendus; märgid ei „eraldu“ elamustervikust, kuhü nad kuuluvad.

Sama puudulikku analüüsi kohtame igalpool mujalgi, mitte ainult nimede suhtes esemetega. Eriti mõistetakse terviku suhet osadega teisiti, nimelt vähem analüütiliselt, kui arenenud mõtlemises. Maagilisel astmel, esimese aastakümne keskpaiku, laps kaldub mõtlema, et osal on sama mõju, mis tervikulgi, loodusrahvaste tuntud põhimõtte „pars pro toto“ (osa terviku asemel) kohaselt. Vari on osa ööst; nii siis tekitades varju laps püüab esile kutsuda ööd, osa peab tooma terviku endaga kaasa. Väike tüdruk arvab, et süües ööbikukeeli võib saada kauni lauluhääle jne.

On pandud tähele juhtumeid, et kõige hoolsamini hoitud üksikutel lastel iseendast tekib hulgana sääraseid maagilisi arusaamasid, uskumusi, et on olemas salajasi nõiasõnu, mille abil võib avaldada imepärast mõju, tekib nõiakombeid, loitusid, sünnib fetišeid jne. Tuntud inglise kirjandusajaloolane *Edmund Gosse*, kes oli valjult puritaansete vanemate ainus laps ja keda kasvatati nii „kõlblate“ põhimõtete järgi, et talle ei jutustatud ega antud lugeda ainustki muinasjuttu, jutustab, kuidas maagilised arusaamad temas mõne aasta jooksul iseendast tekkisid ja lokkasid, ja ta lisab juurde, et tema mõttemaailm siis oli tõenäoliktult sama-sugune kui „metslastel“ üsna varajasel arenguastmel.

5. Maagiline mõtlemisviis primitiivse vaimse taseme jäänusena.

Looma hingeelu tunneb ainult signaale, alles inimene evib sümboleid. Kalduvus pidada sümboleid signaali-taoliseks on teatud *vahevorm* animaalse ja vaimse suhtumise vahel. Maagiline mõtlemisviis ja maailmakäsitus, mis on tingitud sümbolite ja signaalide segiajamisest, on teatud „ühendav lüli“ looma ja inimese vahel.

Primitiivsel tasemel kõikjal, niihästi euroopa lapsel kui algeliste loodusrahvaste keskel, esineb see maagiline mõtlemisviis üldjoontes ühesugusena. Kõikjal leidub kalduvust uskuda, et nimed on asjadeomases vahekorras esemetega, et sõnadega võib mõjustada asju ja sündmusi, et esimesed „signaliseerivad“ teisi,

et „kus hundist kõneldakse, seal hunt on“. Niihästi praegusaegne euroopa laps kui soome (eesti) nõid tuhat aastat tagasi on veendunud sünni- ja nõiasõnade olemasolus, mille kaudu võib mõjustada olendeid, kui neid sõnu saab ainult enne „lovest¹⁾ kätte“. Kõikjal on kalduvust uskuda, et piltide, lavastuste, näitlemise teel võib mõjuda pildistatusse, näit. et jahimängudega, kus näideldakse saagi püüdmist, võib mõjustada soodustavalt jahti ennast jne.

Maagiline maailmakäsitus on inimese esimene filosoofia ja selle üldised põhimõtted on kõikjal umbes samad. See samasugusus on loomulikult seletatav ainult nii, et siin on tegu üldiste psühholoogiliste seaduspärasustega.

„Metsrahvad“ on päriuslikult umbes samasugused kui meie. Nad võivad olla osavad kütid ja kalurid, mis loomulikult eeldab looduse tundmist. Nad võivad olla täpsad vaatlejad neil aladel, mis neile on loomukohased ja tähtsad; nad võivad oma ümbruses tajuda nii peeni vahesid, mida eurooplase silm iialgi ei märkaks, näit. eraldada üksteisest niitusid, mis eurooplase arvates on ühesugused. Millega tuleb siis seletada, et neil võib säilida usk nõidusse? Kas kogemus ei õpeta, et nõiasõnadel, nõidustempudel, loitsudel jms. ei ole mingit mõju sellele, mida nad esindavad või tähendavad? Teisalt taas: kui nad kõike seda usuvad, miks ei tarvita nad siis *ainuüksi* nõidusvahendeid? Kuid, ütleb Malinovski, kui loodusinimesele öelda, et ta peaks oma põllulappi harima ainult nõiduse abil ja jätma kõgu töö, siis ta muigaks kõneleja lihtsameelsuse üle; ta tarvitab nõidust ainult siis, kui muud vahendid tema arvates enam ei aita. Ent see on juba tähelepannev.

¹⁾ Lovi — soome muinasus salapärane hingeseisukord (alateadvus), kus näeb jumalikke tarkusi. Lovesse langema — nõidusunne langema.

Selle mõistmiseks võtkem kõigepealt arvesse, et me ise, täiskasvanud eurooplased, kõik usume enam või vähem nõidust. Niipea kui me teatud määral rationaliseeritud hoiak raueb ja me, eriti meelevapustuse mõjul, astume vaimselt sammu tagasi, kaldume mõtlema ja teotsema samuti kui „metslased“. XX sajandi filosoofiaprofessor kogeb maaväringus, mil teda valdab enesekaitse instinkt, mitte teaduslik mõtlemisviis, et maaväring on vaenlik jõud, mis sihiteadlikult näitab talle oma võimu. Lapi nõid, kes tahab hukata oma vaenlast, meisterdab vaenlasetaolise nuku ja läbis-tades selle kuju noolega usub kahjustavat vaenlast en-nast. Umbes samuti toimime me ise tugeva afekti mõjul: rebime katki vastumeelse inimese pildi. Kuid, öeldakse, me ju ei siiski ei usu, et kahjustades pilti võiksimme kahjustada seda, keda see pilt kujutab. Kui palju usub laplane? „Usk“ ja „ebausk“ pole mingid lihtsad vastandid; nad muutuvad arvukate ülemineku-astmete kaudu teineteiseks. Kuulus psühhopatoloog J a n e t ütleb korra, et vaimuhaiged tõesti usuvad vaevalt $\frac{3}{4}$ neist eksiarvamustest, mis nad loovad. Järe-lekaalutud tõekspidamine on neid diferentseerunud suhtumisviise, mida esineb ainult võrdlemisi kõrgel arengutasemel; madalamatel tasemetel on usutav ja kujuteldav teineteisele palju lähemal.

Maagiline mõtlemisviis muutub meile seda aru-saadavamaks, kui arvestame, et see on *sotsiaalne* nähtus. Paaegu kõigi ühiskondade kohta on maksev, et sotsiaalsed uskumused ja tõekspidamised, mis loomu-likult peavad vastama ühiskonna suure enamuse aren-gutasemele, on arenenumate liikmete seisukohalt vaa-dates maha jäänud. Üks osa jäänuseid varasematest ajajärkudest säilib seetõttu, et nad rakenduvad uute otstarvete teenistusse; hauakiri, millega nüüd austat-akse kadunu mälestust, oli algselt mõeldud takistu-

seks, et kadunu hing ei saaks tõusta hauast ega kummitada elavate keskel. Paljud uskumused ja töökspidamised säilitavad oma auväärse asendi esi-isade pärandina veel kaua aega pärast seda, kui elav usk neisse on kadunud. Peaaegu kõikjal Euroopas õpetatakse veel tänapäev Kristuse neitsist-sündimist, ihulikku „taevaminekut“, hinge ülestõusmist hauast jms.; ja kui paljud neist haritud meestest ja naistest, kes nii õpetavad, seda tõepoolest usuvad? Samasugune on olukord vist paljudel juhtudel ka loodusrahvaste juures, kus noorur üsna mõjuvate pühitsuskommetega võetakse ühiskonna liikmeks ja talle selle väärtuslikema pärandina avatakse esi-isade „igivana tarkus“, — mis tõeliselt koosneb hingelistest jäänustest.

Missugune teooria siin ka omaks ei võetaks, igal juhul on ilmne, et inimkond on kõikjal käinud läbi samad hingelised arenguastmed, kui üksik inimlaps veel tänapäev. Vastavus loodusrahvaste maagiliste arusaamade ja laste mõtlemisviisi vahel on nii üksikasjalik, et esimesi tuleb seletada samal teel kui teisigi. Praegusaegne psühholoogiline uurimine on meid õpetanud laste maailma sügavalt mõistma; seda lähtekohaks võttes tuleb püüda mõista maagilist mõtlemisviisi inimkonna lastetoa-filosoofiana.

6. Kõnekeele areng valmse arengu peegeldajana.

Eriti selgesti peegeldub primitiivne tase loodusrahvaste *keelest*. Keelte areng iseendast peegeldab vaimset arengut võrdlemisi diferentseerumatust diferentseerunule, konkreetsest abstraktsele, üksikust üldisele.

„Tabu“, nagu teada, tähendab kõike seda, mida ühel või teisel põhjusel tuleb „karta“, niihästi püha kui ka roojast. Sünnitav naine on „roojane“ ja see pärast tabu, kuid ka „püha mees“ on tabu. Meie mee-

lest on püha ja roojane äärmised vastandid, ent primitiivne arusaam tajub mõlemates midagi ühist, mõlemad tuleb „karta“, ja ses ühises elamusvarjundis peegeldub ka käitumistendents. Sanskritikeelsest sõnast „deva“ on tuletatud niihästi ladinakeelne „deus“, jumal, kui ka näit. ingliskeelne „devil“, saadan; psühholoogiliselt vaadates on jumalal ja saadanal ühine algjuur, mis ulatub primitiivse taju diferentseerumatusse elamustesse.

Ka keele arengu suhtes võime leida täpseid vastavusi lapse individuaalse keelearengu ja keelte üldise arengu vahel.

Arengupsühholoogia tähtsamaid tunnetisi on, et areng toimub *analüüsi*, mitte sünteesi teel, *tervikust osadeks*, mitte vastupidi. Nii on lugu ka keelte arenguga. Sõnad on tekkinud lausetest ja mitte ümberpöörduvalt. See on maksev niihästi laste keele kui ka primitiivsete keelte kohta.

Esialgu on laste kõnelemine ainult üldise väljendustegevuse (ilme ja žestikulatsiooni) üks osa; kõne algab häälitsemisest (hääležestidest). Lapsed teevad ja jäljendavad hääli, teisigi kui kõnehääled. Kõikjal maailmas on laste esimesed häälitused umbes ühesugused; 100-s aafrika keeles esinevad ema nimetusena säärased häälikkompleksid kui „mama“, „ama“, „mam“ vms.; ka jaapani laps ütleb koera nähes „vauvau“. Kui säärastest häälitustest pärast vähehaaval tekib esindav kõne, siis nad algul tähendavad lauseid. „Mamam“ tähendab algul midagi sellist kui „ema, tule siia“, „ema, anna mulle“ jne.¹⁾ Need „ühesõnalused“ (Ei-n-wortsätze) on enamasti teatud võrdlemisi liigendumata, *difuussete tervikmuljete* väljenduseks. Üks saksa poiss hakkab oma sünnipäeval (Geburtstag) tar-

¹⁾ Vt. A. E l a n g o. Lapsepõlv ja iseloom. „Elav Teadus“ 19, lk. 31 jj.

vitama häältekompleksi „burtsa“ ja varsti ta tarvitab seda kõigis olukorris, kui tal on lõbus; „burtsa“ tähendab nii siis „minul on lõbus“. Kui tähendused on nii ebamäärased, toimub laste juures sageli tähenduste ülekandumine, mis täiskasvanute meelest võib tunduda nii omapärasena. Üks poiss harjub nimetama oma hoidjat „mambro'ks“; varsti on ka õmblusmasin, mille ääres hoidja istub, siis ka seda meenutav leierkast, leierkasti-ahv ja viimaks mänguasjana tarvitata kum-miahv „mambro“.

Mõlematel neil joontel on oma vasted keelte üldises arengus. J e s p e r s e n juhib tähelepanu eriti sellele, et keel pole sugugi arenenud mingi sünteesi teel, nagu mehhanistlik-intellektuaalistlik „tüvisõnateooria“ oletas, vaid vastupidi, teatud *analüüsi* teel, mille lähtekohaks on lopsakat kaemus- ja tundesisu kujutavad hüüatuse-taalised „sõnalaused“. Kõnekeel sarnles ses suhtes kirjutusega. Algul iga kirjamärk on olnud loomulik sümbol, pilt, mis kujutab mõnd seisukorda või sündmust selle tervikus; alles vähehaaval on sõnad, siis silbid ja viimati häälikud saanud oma erimärgid. Primitiivne kiri on seepärast, nagu kõnegi, üsna keeruline.

Nagu väikelaste kõnes nii on ka primitiivsetes keeltes palju sõnu, mille tähendus on seevõrra ebamäärane, et neid üldse ei saa „tõlkida“ kultuurkeeltesse. Melaneesia „ciki“ tähendab väikest veepiiska, kuid ka plekki, mis see jätab järele, „tilkuvat“ häält jne., nii siis kõike, mis sisaldab tilkuva märja muljet.

Ka on primitiivne kõne nagu väikelapsegi oma lähedal hää litsusele, nii siis ainult üldise väljendus-tegevuse (ilmete ja žestide) üks külg, isegi sel määral, et näit. ei saa kõnelda pimedas; kõnest arusaamine eeldab mitte ainult kuulmist vaid ka nägemist. Eriti võtavad käed kõnelemisest mitmeti osa, nii et peaaegu $\frac{1}{3}$ kõigist väljendustest tehakse žestide kaudu. Kõne

musikaalne külg, häälekõrgus jne. võib tähenduse seisukohalt olla tähtis.

Tähelepeandavad on teiselt poolt ka need vastavused, mida võib märgata ajuvigastatute kõne ja primitiivsete keelte vahel.

Nagu eespool nägime, võib afaasiat põdev inimene isegi ladusasti kõnelda, nimelt siis, kui ta väljendab oma meeleolu mingi afektiivse lausega; ent ta võib olla võimetu tahtlikult lausuma üksikuid sõnu. Sellele vastavalt on vahel pandud tähele, et „metslane“ ladusasti tõlgib terveid lauseid omast keelest võõrkeelde või ümberpöörduvalt, kuid ei suuda tõlkida üksikuid sõnu. Loomulik tervik on lause, ja võib olla raske seda meelevaldselt tükeldata; mida algelisem tase, seda enam valitseb *tervik*.

Eespool märkisime, et ajuvigastatuil on raske öelda, isegi korrata, midagi mõttetut või võimatut (muidugi eeldades, et ta teab, et see on mõttetu). Sellelegi nähtusele leidub vasteid primitiivses kõnes. Uurija küsib: Kuidas öeldakse „mees tappis ühe päevaga kuus karu?“ „Metslane“ raputab pead; nii ei saa öelda, sest „üks mees ei saa ühe päevaga tappa kuut karu“. Neid analoogiaid ei või muidugi „üle pingutada“, kuid nad on olulised.

Eespool nägime, et ajuvigastatuil kipuvad *üldisemad mõisted* hävima ja et nad seepärast ei oska tarvitada ka vastavaid sõnu. Ei tarvitata näit. sõna „punane“, vaid igasuguseid punase värvi erivarjundi võrdlusnimetusi, nagu „kirsivärviline“ jne. Ses punktis on vastavus ajuvigastatu tagasilangenud kõne ja primitiivse inimese kõne vahel hämmastavalt täielik. Paljudes algelistes keeltes pole mingeid üldiste värvimõistete nimetusi, „must“ on „kaarnavärv“ jne. Vastav nähe esineb üldiselt teistegi mõistenimetuste alal. Tuleb ette näit. et pole üldist sõna „käima“, ent selle asemel hulk eri sõnu, mis tähendavad „käia põhjapoole“, „käia itta“ jne.; tuleb ette, et puudub üldine sõna „pesema“, kuid on hulk eri sõnu, mis tähendavad „oma pea pesemist“, teise pea pesemist“, „käte pesemist“ jne. *Näib, nagu oleks ainult peent raha*, ütleb Jespersen, ent seda on eriti rohkesti.

Et kõrgemad üldistused niiviisi puuduvad, et algeline mõtlemine ja kõne aina liigub kaemustemaailma üksikute konkreetsete olukordade ligidal, on järelduseks, et primitiivsed keeled on üldiselt palju keerulisemad kui kultuurkeeled.

Euroopa lause „mees tappis jänese“ võib primitiivsesse keelde tõlgituna kõlada nii: „Mees, üks, püstikäiv, tappis meelega, vibutades noolt jänese pihta, ühe, istuva.“ Seda ei saa öelda lühemalt, sest ei ole sääraseid abstraktsusi nagu

„mees üldse“, „tapma üldse“, „jānes üldse“. *Kaemusmaailmas ju ka kunagi ei juhtu midagi sārast, et mees üldse tappis üldse jānese üldse; mis konkreetsetes tõelisuses juhtub, on midagi sārast kui näit. et „seisev mees laskis noole istuva jānese pihta, kes suri“.*

Me tavalisest ei mõtlegi, kui peadpöörivalt-kõrget abstraktsiooni astet esindavad näit. kultuurkeelte asesõnad; näit. „tema“ tähendab kedatahes teist inimest, välja arvatud kõnetatavat. Säärane üldistus on võimalik loomulikult alles võrdlemisi hilja ja sellele vastavalt võib ka näha, et mõningates üsna algelistes keeltes puudub üldine sõna „tema“; tarvitakse *eri* sõnu, kui see „tema“ on maja trepil, seespool ukse juures või vastasseina ääres jne. On keeli, kus sõna „meie“ puudub ja selle asemel on *eri* sõnu, mis tähendavad „mina ja sina“, „mina ja tema“ jne. Mõnes keeles ei saa isegi öelda üldiselt „tema“, „see“, vaid tehakse vahet selle järgi, kui kaugel või missuguses vahekorras kõnelejaga mõeldav ese on.

Kultuurkeeled tunnevad ainsust ja paljust, kuid peale nende tuleb ette, jäänusena näit. kreekagi keeles, duaale, isegi triaale ja kvatriaale, s. o. kui tegevusest või olukorrast võtab osa 2, 3, 4 üksust, siis tarvitatakse selle väljendamiseks erilisi käändvorme. Nii muutub primitiivne grammatika väga keeruliseks; aleutide tegusõna on kohutav labürint, on enam kui 400 eri käänat, mille abil väljendatakse kõige pisemaidki tegevuse varjundeid; eurooplase arvates tuleb seega tavatu hulk lopsakat sisu alati kaasa, mida ei saa vältida, kui keel liigub nii maakamara lähedal, kui see maalib laia pintsliga, paksu värviga, sellal kui euroopalik mõtlemine ja kõne joonistab ainult mõne viitava lühendusmärgi. Kuulus Livingstone ütleb: „Mitte sugugi sõnade puudus, vaid vastuoksa nende üleliigne rohkus eksitab eurooplast metslase juures.“

Millest see tuleb? Keel algab hääliitsusest ja areneb vähehaaval ikka üldisema sümboolsuse suunas. Kestab kaua, enne kui tekivad sārasedki abstraktsioonid ja üldistused, mis meile tunduvad nii lihtsana, et me ei pane neis tähele mingit mõttetegevust. Enne kui tekib sārane üldistus nagu „pesema“, peab analüüsitama suur hulk vahelduvaid üksikuid olukordi — kõik need, mil *meie* kõneleme „pesemisest“ — et see, mis neile on ühine, millegi puhastamine veega, astuks esile ja saaks oma esindava väljenduse. Analüüs on vältimatu ja ta on seda kaugemale viidud ja

seda täpsam, mida kõrgema-astmelise üldistusega on tegemist. Niikaua kui kaemus ja mõtlemine on alles võrdlemisi liigendumata konkreetsete tervikmuljete tasemel, on ka keel vastavalt konkreetne ja maalib tõelisust kõigi „küünte ja karvadega“. Kui selle asemel tekivad küllalt üldised sümbolid, võib neid kombineerides väljendada küllaltki konkreetseid olukordi; pole vaja *eri sõna* „peapesemise“ väljendamiseks, kui seda saab teha kombineerides sõnu „pea“ ja „pesema“. Nii muutub primitiivsete keelte suur sõna- ja vormirohkus tarbetuks ja kaob. Siin näeme sama, mis kirjagi arengus. Paarikümne eri häälikuid tähistava märgi abil võib kombineerida loendamatu hulga erinevaid sõnamärke; viimaste jaoks pole vaja erimärke. Sama on maksev ka käändvormide kohta. See keel on, ütleb Jespersen, kõige arenenum, mis vähimate vahenditega annab edasi suurima hulga tähendusi. Ürgkeelele on teatud keelkonnas kõige ligemal see keel, mille grammatika on kõige keerulisem. Islandi keelel on niisama täielik käänamissüsteem kui ladina keelel, kuid see ei olegi muud kui muinasnorra keel. Muinaspärsia keel oli väga keeruline, praegune pärsia keel on niisama lihtne kui inglise keel; praegune kreeka keel on palju lihtsam kui Homeroose ja Demostenese oma. Soome keeles (ja ka eesti keeles, kuigi vähem), on võrreldes lääne-euroopa kultuurkeeltega erilisi primitiivseid jooni, ta on „täis mammutiluid“, nagu ütles korra prof. J. J. Mikkola. Milleks näit. käänata atribuute, kui piisaks peasõna käänamisest. Miks „opera virorum omnium bonorum veterum“ tõlkida „kõigi heade vanade meeste tööd“, kui võiks öelda „all good old men's works“?

Kõige üldisemate mõistete hulka, mis inimesel üldse on, kuuluvad *arvumõisted*. Mis ühist on viiel reastikku punktil ja viiel järjestikku häälele? Ei min-

git kaemuslikku sarnasust, vaid ainult see kaudne sarnasus, mis *mõtlemine* nende vahel loob, nimetades kummagi rühma liikmeid ühe ning sama arvsõnaga. Paljude „tsentraalsete“ ajuvigastuste puhul kaovad arvumõisted, ja arvsõnad muutuvad sümbolitest signaalideks. Huvitav vastavus ilmneb nüüd taas selles, et mõningates primitiivsetes keeltes ei ole täiesti väljaarenenud arvsõnu. Tuleb ette, et neid pole rohkem, kui ainult väheste määrade jaoks; või kui neid on, siis *erilaadiliste* määrade kohta tarvitatakse *eri* arvsõnu, näit. üht kandilisi, teist ümmargusi esemeid loendades, kolmandat inimesi, neljandat paate loendades jne. Päris arvumõistetele omast üldistust pole siis lõpule viidud, vaid säärares arvsõnades peitub veel jäänuseid kvalitatiivselt erisugustest, konkreetsetest paljusemuljetest; meigi ütleme „*hunnik* kive“, „*parv* linde“, „*rühm* inimesi“; primitiivsed arvsõnad meenutavad sääraseid laadilt erinevaid määratlusi. Kui euroopa laps hakkab tarvitama arvsõnu, siis on ta sellel arenguastmel, mis vastab mainitud primitiivsele tasemele. Nii näit. tuleb ette, et laps võib tarvitada sõna „kaks“ õieti, kui on tegu silmapaari või kirsipaariga, mille varred on koos, ent ei tarvita seda sõna õieti *mistahes* „kahe“ kohta. Vastavalt sellele on mõningates algelistes keeltes erilisi arvsõnu säärares loomulikkude paaride tähistamiseks.

7. Sümbol-funktsiooni tähtsus vaimsele elule.

Sümbol-funktsiooni ärkamisega algab vaimne elu. Alles siis, kui inimesel on päris kujutelmi, mõtteid ja neid väljendavaid esindavaid märke, võib ta endale tõelisust *ette kujutada*. Alles selle abil on *kontemplatiivne*, järelemõtlik suhtumine tõelisesse võimalik. On tabavalt öeldud, et loom tunneb ainult „vastuseisu“ (Widerstände), alles inimene päris „esemeid“ (Ge-

genstände). Selle asemel, et ümbruse asjaolud loomale on ainult tarbeobjektideks, võivad nad inimesele muutuda kontemplatsiooni ehk vaimse vaatluse esemeiks. Alles pärast seda, kui selle esindava suhtumise tase on saavutatud, võib ärgata ka tõelisuse mõistelise mõistmise, selle mõistusliku kujundamise *vaimne tarve* — tarve, mis loob teaduse ja mille püüdeks on nähete mõistuslik korraldamine, ilma et see oleks mingi animaalse tarbe rahuldamisvahendiks. Kogu teaduslik mõtlemine, kui see esineb puhtana, eeldab seda vaimset tarvet, ja teadusliku mõtlemise ülimald põhimõtted on selle tarbe asetatud postulaadid.

Sümbol-funktsiooni abil *läbielatud maailm laieneb* kaugele üle selle piiri, mis on „siinkohal ning praegu“. Inimese tegevus, vastavalt sellele laienenud maailmale, evib pikki pingekaari; looma käitumine, mis toimub konkreetsetes olukorras sisalduvate kihude ajal, on eelmisega võrreldes lühiühenduse-taoline. Kõrgema sümboliteloomingu teel inimesele kujuneb kaugele üle nüüdisetke viitavaid käitumisseadusi ja juhiseid, norme ja ideaale. Ent sellest johtub ühtlasi ka inimesele omane käristatus, vastuolulisus; vastandina loomale on ta reeglipäraselt enam või vähem *võlts*. Loom on terviklik ja täiesti oleviku võimuses. Inimesel on oma hingeline astmik; on olevikutarbed ja tulevikulootused, mis takistavad teda täiesti uppumast olevikku. Need isiksuse häired, mida nimetatakse neuroosideks, on „inimese eesõigus“ (F r e u d); reeglipäraselt johtuvad nad sellest, et olevikutarbed on vastuolus pikkadele pingekaartele vastavate ideaalide ja normidega. Ainult inimene võib olla „kuri-tegelik“, ainult inimene võib olla „kõlvatu“, sest kõik see eeldab väärtusastmikku hedonistlikest (s. o. lõbuotsivaist), elektrivoolu lühiühendustele vastavatest väärtustest vaimsete ja sügav-vaimsete, pikkadele pingekaartele vastavate väärtusteni.

Looma ähvardab nagu inimestki hulk hädaohte; ta tunneb hirmu, ent mitte „foobiaid“, neurootilist pelglikkust. Neurootiline inimene kardab näit. minna üle lageda paiga („agorafoobia“), kuna lagedaleminek tähendab nähtavaletulekut, mis sotsiaalselt kartlikule on talumatu. Selle ülevaate tõttu, mis inimene sümbol-funktsiooni abil elust saab, asub ta ennast mitmeti kindlustama elu igasuguste ähvardavate hädaohtude vastu. Loomast ei saa inimest, kes enesekindlustamise otstarbel keelduks olevikutarbeid rahuldama. Sundneurootik, kelle elu on ettevaatlikkuse jätkuv sari, on võrratult *inimeslik*. Üks ainus elamus võib talle muutada kogu elu ohtlikkuse sümboliks. Nõrkade närvi-dega noorur näeb tänaval meest surnuna maha langevat. Ta kogeb, kui habras asi on inimelu, ja sellest ühest sümboolsest kogemusest on küllalt, et teda mäsendada kogu elu suhtes. Buddha, noor õnnelik prints, näeb *üht* vaest, *üht* haiget, *üht* surnut, ja kui talle selgub, et see kõik ähvardab tedagi, ta taipab, et „*kõik* on tühi põrm“.

Samavõrra inimeslik kui on muretseda „kõige kaduvusest“ on pärida „*elu otstarvet*“. Ilma tarveteta ei ole otstarbeid; kui kõik tarbed on rahuldatud, on kõik otstarbed saavutatud. „Täielikul“ olendil ei saa olla tarbeid ega otstarbeid — nagu hoomasid juba antiikaja skeptikud. Ent selle elu ülevaate tõttu, milleks sümbol-funktsioon teeb inimese võimeliseks, tõdeb ta, et ta on vaimselt kord orus, kord tipul, ja orust ta püüab tippu. Mida enam tal on rahuldamatuid tarbeid, seda enam ta pärib „*elu otstarvet*“. Kui Jaakob saab oma kauaigatsetud Raheli, on esmalt kõik ta soovid täide läinud, muid otstarbeid ei taotle. Kui kunstnik või uurija oma loomispalavikus annab oma nägemusele tajutava kuju, elab ta läbi seda sügavvaimse elu võlu, mis on sama kui „taevariik“ ja millest ülemat otstarvet ta ei tunne.

Kuid inimkonna esimestegi elus, suurest hulgast kõnelemata, seda tippudel-elamist on ainult hetkeks, ja orgu laskudes küsitakse endalt uuesti: kus on otsarve?

Primitiivne elamusviis on funktsionaalselt-subjektiivne, funktsionaalselt-egotsentriline; iseenda teovalmisuse, soovide ja kartuste peegeldised ta elab läbi oma maailma fenomenaaalselt-objektiivsete ilmenditena. Pole olnud kunagi mingit looduse hingestamist (*Beseelung*), kuna areng algab sellest, et loodust elatakse läbi sõbraliku, vaenliku jne. jõuna. Vaimne areng tähendab selle primitiivse loodushingelisuse purunemist, lahtihingestamist (*Entseelung*), tähendab funktsionaalselt-subjektiivsete ainete jätkuvat eemaldamist looduspildist. Ka kultuurinimene elab veel läbi looduse tundeväärtusi, alpimaastiku „valjust“, maaväringu „kohutavust“, kui asjadele kuuluvaid omadusi, ent ta teab, et need muljed on „subjektiivsed“, et need ei kuulu loodusse endasse. Teaduslik maailmavaade on võimalik ainult siis, kui ollakse teadlik väärtuste „subjektiivsusest“. Sest teadus on *üldkehtiv* ja eeldab et kõik funktsionaalselt-subjektiivsed ainesed eemaldataks maailmapildist. Väärtusi elab iga inimene läbi enda struktuurile vastavalt, ja nii nagu see struktuur on eri inimestel erisugune, on ka väärtuste süsteemid vastavalt subjektiivsed. Senikaua kui maailmavaates sisaldub väärtamist ja väärtusi, see ei saa olla täiesti üldkehtiv, s. o. kõigile ühesugune. Väärtuste „subjektiviseerimine“ on selle protsessi vältimatu lõppfaas, mis algab primitiivselt tasemelt ja jätkub läbi teaduse ajaloolise arengu.

Seejärest on eriskummaline, et veel tänapäevalgi leidub filosoofe, kellele see väärtuste „subjektiivsus“ ei ole selge. Kuid see ei saagi enne selgeks, kui asjaomased mõisted on kontrollitud ja arvestatud seda otsustavat vahet, mis on *fenomenaalses ja funktsionaalses mõttes „subjektiivse“* vahel.

Muidugi on väärtused „objektiivsed“ fenomenaalses mõttes, s. o. loomulikus olukorras neid elatakse läbi teatud asjade omadustena; ent just see tõsiasi, et samad asjad eri inimestele realiseerivad eri väärtusi, näitab, et see väärtuste „objektiivsus“ on *funktsionaalne subjektiivsus*, s. o. et väärtused sõltuvad neid läbielava isiku koetisest. Teadus sammamult loob meile üldkehtiva maailmapildi, mis on kõigile üks ning sama, ja on imekspandav, et säärane üritus võib õnnestuda; väärtamiste viimseks aluseks on aga iga isiku koetisele tuginev tundmisviis, ja seni kui see määrab maailmavaate sisu, on maailmavaateid niisama palju kui erinevalt tundvaid ja väärtavaid isiksusi; üritus, luua üldkehtiv vää-

tuste süsteem ei saa õnnestuda. Teaduse tõde on üks, aga „väärtustõdesid“ on niisama palju, kui on erinevaid väärtavaid isiksusi. ¹⁾

II. Hingelised jõud.

1. Harjumuspriintiibi ümberlõkkamine.

Üks suuremaid hingelisi jõude on tahe, *tõeline* dünaamiline tahtmine. Pooleldi raiskuläinud, paljutöötav noorur armub sügavasti; endine lõtv elu ja kerge seltskond veetleb küll veel, kuid nagu puhang tõuseb ta olemuse sügavusest otsustav tahe pöörata sellele kõigele lõplikult selg. Ja maailma imestuseks see otsustus peab vastu; endisest logardist saab korralik mees. Pole palju liialdatud, kui öelda, et inimene saavutab peagu kõik, mis ta *tõesti* tahab, — ent mida ta võib tõesti tahta, see on „tähtedes kirja pandud“, ta võib tahta peamiselt ainult seda, mis ta on sünnipäraselt „määratud tahtma“.

Tõelise, dünaamiliselt mõjuva tahtmisega on tegu siis, kui otsustamine on isiksuse tugevate *tarvete* keskendatud väljenduseks.

¹⁾ Muidugi ei tohiks olla sellega eitatud, et on olemas „objektiivseid“ väärtusi ses mõttes, et need rahuldavad paljudele isikuile, jah, kõigile normaalseile inimestele ühiseid põhitarbeid (sest peajoontes on kõigi normaalstruktuur ometi ühesugune). Õigupoolest ei tohi me väärtuste küsimust siis üldse võtta ainult psühholoogiliselt (s. o. selle järgi kas keegi isik endas nende järgi tarvet tunneb), vaid ka *normatiivselt*, s. o. mille järgi ta tunneks tarvet siis kui ta oleks ja elaks, nagu ta peaks olema, et vastata teatavaile bioloogilistele, eetilistele, esteetilistele jne. *normidele*. Viimased aga pole kaugeltki mitte subjektiivsed, neid ei looda tahtlikult (peajoontes), vaid neid *avastataks* elu enda, isiku ja ühiskonna põhitarvete ja struktuuriseaduste kohaselt. Kui keegi isik neid vahel teadlikult ja väärtustena ei tunne, see ei tähenda kaugeltki, et nad ka tema kohta ei maksa, niisama vähe kui isupuudus või haiglane maitse ei tähenda veel, et selle omanik üldse ei vaja samu toitaineid mis teisedki, s. o. et nad temalegi pole „objektiivsed“ väärtused. Toim. t.

Teaduslik, eriti eksperimentaalne, psühholoogia on kaldunud peamist hingejõudu nägema sidemetes, assotsiatsioonides. Mehhanistlik assotsiatsioonipsühholoogia püüdis nende abil seletada ka tahtmist, otsustamisjõudu, selle dünaamilist mõju. Mõeldi nii: „otsuse tegemine“ seisab selles, et kujutlused teatud situatsioonist ja selles situatsioonis sooritatavast tegevusest assotsieeruvad isekeskis; mida tugevam see assotsiatsioon, seda hõlpsamini vastav situatsioon kutsub esile sooritatava tegevuse, mis siis toimub automaatselt. Mõeldi, et paljad assotsiatsioonid, sidemed, harjumused iseendas sisaldavad suuri hingejõude: kui on olemas mingi tugev harjumus, siis see *püüab teostuda iseendast, s. o. ilma mingi tarbetagi*. Assotsiatsiooni taas peeti seda tugevamaks, mida vanem ta on, mida sagedamini ta on kordunud. Tugevate harjumuste esilekutsumist peeti kasvatuslikult eriti tähtsaks, võib-olla kõige olulisemakski kogu kasvatustöös.

Kogu praegusaegse dünaamilise psühholoogia otsustavaks äratundmiseks on, et *harjumusprintsip on põhimõtteliselt ekslik*, et seda ei saa tarvitada psühholoogilise seletuse aluseks. *Paljas harjumus pole kunagi hingelise tegevuse mootoriks*; tal pole hingejõudu ¹⁾). Hingeline aparaat on teatud määral paindumatu, vahel liigagi paindumatu; ta tarvitab ammujuurdunud teid. Sellepärast tarvitavad ka tarbed harjumusi oma huvides, hoolimata sellest, kas nad on antud korral kõige otstarbekohasemad. Sellega on seletatav rida ebaotstarbekohasusi ja vasturääkivusi inimese käitumises. Sellepärast on ainsaks hingeliseks jõuks ikkagi ainult tarbed, mida ms. järgnevas püütakse tõendada.

1) Sellega ei taheta eitada harjumuste valdavat tähtsust inimese elus üldse. Väidetakse ainult, et harjumus pole mingi otsene hingeline jõud.

2. Tsentraalsed unenäod tarvete väljendusena.

Inimese, eriti täiskasvanud inimese *ulmad* (unenäod, Träume), magades esinevad elamused, on psühholoogiale mitmes suhtes huvitavad¹⁾. Ulmas taandub iga inimene primitiivse hingeelu tasemele. Öeldakse, et mida arenenum inimene, seda suurem on vahe ulma ja ilmsielu vahel. Ulmad on hallutsinatoorsed nähted: kujutelmad muutuvad aistitavaks. Kujutelmad võivad ka inimese ärkvel olles muutuda aistitavaks, eriti lastel; siis neid nimetatakse *eideetilisteks piltideks*. See on primitiivne elamusvorm, kus kaemus ja kujutlus pole veel teineteisest selgesti erinenud. Ulmade elamusvorm on animaalne: elamusväli piirdub sellega, mis on „siinkohal ning praegu“.

Ulmi võib jämedates joontes jagada kahte rühma: *ärritusulmad* ja „*tsentraalsed*“ ulmad. Esimestel pole isiksuse peegeldisena suuremat tähtsust; nad on tingitud mõnest küllalt tugevast sisemisest või välisest ärritusest, näit. tugevast häälest, külmast, janust, halvast enesetundest jms., mis neis peegeldub „dramatiseeritud“ kujul. Tsentraalsed ulmad seevastu evivad isiksuse suhtes suuremat sümptomaatilist tähtsust.

Endine assotsiatsioonipsühholoogia pidas ulmi (ka tsentraalseid) *ebamõttekaks* kujutelmade mänguks. Freud esimesena õpetas meid mõistma, et kõnesolevad ulmad on *mõttekad*, tarvete väljendused. Nad sisaldavad enam või vähem varjatud kujul soovide täitumist. Eriti leiavad neis rahuldust just isiksuse madalamad tarvetekihid. Ulmad võivad olla tõelisteks abiventilideks, mille kaudu tarbepinged, millest ärkvel isiksus mõnikord üldse pole teadlik, leiavad lahenduse, „käivad maha“.

Freudi ulmateoorias on siiski ühekülgsusi, nagu ta muiski arusaamades. Pole õige, et *kõik* tsentraalsed uned oleksid soovide täitumised. Vaidlematult esineb ka *hirmulmi*, ja need viimased on niisama mõttekad kui esimesedki. Psühhoanalüüsile üldse on omane teatud *mõttekus-põhimõtte ülepingutamine* ses mõttes, et kaldutakse ainult soovide täitumist pidama mõttekaks. Ka pole see „tsensuur“,

¹⁾ Ulmade kohta vt. ligemalt: K. R a m u l. Uni ja unenäod. „Elav Teadus“ 27 ja K. H o l t z m e y e r. Alateadvus ja psühhoanalüüs. „Elav Teadus“ 31, lk. 25 jj.

mis takistab soove varjamatult, otseselt esinemast ja sunnib nad ulmade sümboolsesse vormi, mingi püsiv suurus, kuna ulmades esineb varjatult sääraseidki tarbeid, mis teinekord ärkvel olles esinevad täiesti varjamatuna. Hingeelu mõjustavad tegurid on *aktuaalsed jõud* ega mitte mingid esemelised olendid, nagu „tsensuur“, „ülimina“ jms.

Kindel on igal juhul see, et *tsentraalsed ulmad on tarvete väljenduseks* ega mitte mõtlemisharjumuste mõttetu mäng.

3. Ideomotoorse sugestiooni teooria ümberlõkkamine.

Sugestiooninähtused näisid harjumuspriinsibile tuginevale mehhanistlikule psühholoogiale pakkuvat oivalise võimaluse näidata oma juhtmõtte pädevust.

Sugestioon on mingi *mõtte teostumine* „isiksusest sõltumata“, ilma indiviidi enda tahteta. Küsimusele, mis on siis see *jõud*, mis sugereeritud mõtte viib täide, vastas assotsiatsiooniteooria: see jõud on selles assotsiatsioonis, mis liidab üksteisega mõtte teatud tegevusest või seisukorrast ja selle tegevuse või seisukorra enda. Säärast assotsiatsiooni, mis viib kujutelmast vastavale tegevusele, nimetatakse *ideomotoorseks*. Pärast seda, kui on antud teatud ühenduse esimene liige, kujutelm, siis see assotsiatsiooni jõul püüab tuua kaasa ka teise liikme, vastava tegevuse. Kui pole küllalt tugevaid takistusi ees, siis see toimubki. Nii näit. on hüpnoos sugereeritud uni, s. o. kujutelm unest on assotsieerunud magamisega; kui õnnestub seda kujutelm küllalt tugevasti esile kutsuda ja muid takistusi ei ole, siis kujutelm unest teostubki, muutub tõeliseks uneks, s. o. leiab aset hüpnoos. Hüpnotiseeritu juures sugereeritavus üldiselt tõuseb, ent on ka sääraseid isikuid, keda võib ka ärkvel olles hõlpsasti sugereerida. Säärase isiku ees tarvitseb ainult sõrmed mõjukalt sirutada ja jälle rusikasse tõmmata, ja ta teeb tahtmatult järele. Need on enamasti konstitutsionaalsed *hüs-*

teerikud, kelle teadvus on nii kitsas, et nad ärkvel olles on peaaegu niisama piiratud teadvusega, kui normaalsed isikud hüpnoosis. Nende teadvusse mahub ainult üks kujutelm korraga, ja mis sinna korra pääseb, see ka teostub, kuna pole vastumõju, teisi takistavaid kujutelmi.

Selle teooria järgi peaks olema võimalik kutsuda esile sääraseidki sugestioone, mis käivad isiku *tarvetele vastu*, näit. panna inimesi vastu nende endi tahtmist roimasid teostama. See aga teatavasti on võimatu. Sugestioon on võimalik ainult tarvete raamides. Järsk, kindel käsk tekitab instinktiivset *alistumist*, see ongi *tarve*, mis on sugestiooni õnnestumise eelduseks. Seda tuleb äratada kõigepealt. Sellepärast ongi sugereerimisel ja hüpnotiseerimisel „imponeerimisoskus“ peaasi. Iseteadlikke isikuid, kellel seda alistumistarvet on raske esile kutsuda, on väga raske sugereerida ja hüpnotiseerida.

Sellest nähtub, et ka sugestiooni „mootoriks“ ei ole paljad sidemed, vaid *tarbed*.

4. Assotsiatsiooniteooria neuroosid ja nende mõttekas seletamine.

Assotsiatsiooniteooria hiilgeajul kõneldi isegi „assotsiatsiooni-neuroosidest“. Näide selgitab kõige paremini, milles on küsimus.

Inglise sõjaväe-arst tuleb saata rindeteenistusse-kõlbmatuna koju; ta põeb „klaustrofoobiat“: ta ei saa olla mingis suletud ruumis, ka kaevikus mitte. Ta ei saa olla teatris või mujal, kui ta ei istu üsna ukse lähedal. Uurides, kust säärane neurootiline hirm alguse on saanud, leitakse haige varasest lapsepõlvest järgmine lugu: maja eeskojas, mille ust ta lahti ei saanud, tungis vihane koer talle kallale. Kui see kauge mälestus talle meelde tuleb, ta elab selle hirmu uuesti elavalt üle.

Siit nähtub, ütleb assotsiatsiooniteooria, kui suur mõju on korra tekkinud tugeval sidemel — sellest ei saa lahti kogu eluaeg.

See seletus pole siiski küllaldane. On ju teada, et lihtsad tingitud refleksidki kustuvad, kui nad mõnest tarbest ei saa „toitu“. Mis puutub ebameeldivatesse elamustesse ja nende löödud hingelistesse haavadesse ehk „traumadesse“, siis on nende kohta, samuti kui kehalistegi haavade kohta, maksev, et „aeg kõik haavad parandab“. Psühhoanalüüsis nii tähtsat osa etendavad lapsepõlve elamused evivad püsivad tähtsust ainult sel juhul, kui elamuses on mingi tarve esile tunginud ja ära reageeritud, nii et see reaktsioon on muutunud kanaliks, mida mõni tarve pidevalt tarvitab. Ka käesoleval korral oli mainitud arsti klaustrofoobia ta üldise *elupelguse* sümboliks, kusjuures ta tekkimislugu oli üsna kõrvalise tähtsusega.

5. Tarvete mahakäimine hallutsinatsioonides.

Kogu meie hingeline tegevus on tarvete surve all. Nemad tõukavad ja muljuvad seda endi rahulduse suunas. See surve on nii tugev, et peab küsima, kuidas näit. meie kaemustegevus sellele suudab *vastu seista*. Miks ei toimu ärkvel olles sama, mis unes: et hallutsinatoorsel kujul elataks läbi soovide rahuldumist? Tõepoolest, kui tarve on küllalt tugev, on sel soodsates oludes kalduvus teostuda ka hallutsinatoorselt ¹⁾.

Oma meest kibedasti leinav noor lesk kirjutab arstile: Eile oli mu mehe surmapäev. Püüdsin olla õige usin ja vältida mõtlemast oma õnnetusele, kuid tulles õhtul oma tuppa ei saanud vältida kibedaid mõtteid. Tuli meelde kõik, mis olin kaotanud. Mu mees suri kesköö aegu, ja kui see hetk lähenes, olin põlvili oma voodi ääres, mitte et paluda, selleks oli mu meel liiga kibestunud. Ja äkki oli mu mees seal mu ees, ilmsi-elavana, tervena, õnnelikuna, seisis teis-

¹⁾ Eriti peaks seda vist oletama nn. eideetilise kalduvusega isikute kohta, missuguseid esineb ka täiskasvanute hulgas.

pool voodit, kirkast valgusest ümbristetud, ja kui ma vaatasin temale, ütles ta: „Kui maised tunded ulatuksid minuni, ei miski teeks mind nii õnnetuks, kui näha sind selles asendis. Nagu ennemini tahtsin, tahan nüüdki: et oleksid õnnelik. Pea mind meeles või unusta mind — sellel pole tähtsust, armastus ei sure iialgi. Ära mõtle kibedaid mõtteid, täida oma elu täie rõõmuga“ jne. Sügava rahu tunne valdas mind. Tundsın ta armastust kui õhukihti enda ümber, vaibusin sesse, ei liigahtanud, ja nägemus haihtus. Ei tea, mis mõelda. Mitmeid seletavaid asjaolusid tuleb meelde. Olin söönud vähe, olin jäänud nõrgaks. Võib olla olid kuulnud sõnad Teie poolt sugereeritud. Ent mõju oli sügav ja kuigi ma pole spiritist, ei saa ma midagi parata, et tunnen: nüüd on kõik hästi. — Paar päeva hiljem sama proua tuleb arsti juurde. Hüпноosi teel saadakse asjas selgusele: proua põlvituses voodi ees oli ta pilk suunatud mehe pildile teisepool voodit; pilt paistis lambivalgel otse silmi; proua vaibus kergesse hüпноosi; sõnad, mis ta kuulis, kordasid peaaegu täpselt lauseid, mis üks sõber oli talle rääkinud, et lepitada teda oma saatusega.

Niiviisi tarbed otsivad rahuldust kord hirmutavate ja hoiatavate, kord lohutavate hallutsinatsioonidena. On seletamatagi selge, kui tähtsat osa säärased nägemused ja hääled on etendanud näit. usundite tekkimises ja arengus.

6. Tarvete liigitamine.

Nüüd heidame pilgu *tarvete süstemaatikale ja dünaamikale*.

Kõigepealt võime tarbed jagada liigitüüpilisteks ja mitteliigitüüpilisteks. Nagu nimestki ilmneb, kuuluvad esimesse rühma kõik need tarbed, mis on kõigile ühe ja sama liigi indiviididele pärilikult omased, teise rühma need, mis on indiviidi eriomanduseks. Inimese liigitüüpilised tarbed jagunevad *animaalseteks* ja *vaimseteks* tarveteks; esimese rühma moodustavad loomadele ja inimestele ühised tarbed. Neid, s. o. *animaalseid* liigitüüpilisi tarbeid nimetame *tungideks* ja tege-

vusi, mille jõuallikaks on need tarbed, instinktiivseteks. Kahtlemata on animaalsed tarbed ka inimeses *tugevamad* kui hingejõud. „Erhalten wird das Weltgetriebe durch Hunger und durch Liebe.“ (Maailmakäik püsib nälja ja armastuse tõttu.) On olemas „naturalistlikke“ psühholoogilisi teooriaid, mis ei taha tunnustada inimesel üldse muid kui ainult neid tarbeid, tunge ühes kõigi sageli nii keeruliste tuletustega; sääraseks teooriaks on näit. psühhoanalüüs. Siiski on võimatu eitada selgeid tõsiasju: olgu inimesele eriliselt omased (vaimsed) tarbed mõnikord üsnagi nõrgad, nad on siiski olemas. See on peagu füsioloogiline endastmõistetavus. Igal elundil on tarve toimida. Peale hapniku-, toidu- ja teissugupoole-„nälja“ on olemas ka üldine „aistimisenälg“: silm „tahab“ näha, kõrv „tahab“ kuulda, lihas „tahab“ toimida. Tavalistes oludes me ei pane seda „nälga“ tähele, kuna ta normaalselt on rahuldatud. Ent kui inimene sulgeda pimedasse haudvaiksesse kongi, siis võib näha, missuguse jõuga „aistimisenälg“ temas tärkab. Samuti ka see elund, mille poolest inimene enne kõike erineb loomast, suuraju, „tahab“ toimida; on olemas ajutöö-„nälg“. Kui näit. Galton omal ajal uuris geeniuuste hingeelu, pani ta tähele, et nende ühine silmapaistev omadus oli *võitmatu kalduvus ajutööle*. See vaimne tarve, mis on nagu muugi vaimne elu samuti ja samal määral bioloogiline elu kui animaalsedki tarbed, võib kõrgeastmelistes indiviidides kujuneda kõige tugevamaks, kogu elu määravaks tarbeks. Ja ega see pole ainuke vaimne tarve.

Nii suuresti, kui liigitüüpilised tarbed sõltuvadki pärikkusest, pole nende areng siiski sõltumatu ümbrusest. Juba mõiste „liigitüüpiline“ sisaldab ka *liigitüüpilise ümbruse* eeldust. Kui ümbrus on liigitüüpilisest erinev, võivad ka tungid hõlpsasti areneda liigitüüpilisest erinevas suunas. Kassipojas, kes kasvab koos hiirega, ei ärka vältimatult hiirepüüdmise instinkt. Seda võib eriti tähele panna inimese tungide suhtes. Täiesti normaalselgi inimesel näit. arenev

sugutung on „ebakindel“; see sisaldab mitmesuunalisi arenguvõimalusi.

Instinktid ja tungid pole mingid konstantsed (püsivad) üksused. Nad on tarbed, mis tärkavad ja rahulduvad, mis on alalise sisemise ümberkujunemise seisukorras. Ei saa küsida, kui mitu tungi inimesel on, kas neid on 7 või 7000; säärane küsimus sisaldab mehhanistlikku konstantsuseolekut, eeldust, et inimese tegevus koosneb mingeist muutu-matuist tegevusühikuist. Kogu tarvete tegevus on mõttekas, s. t. et see ikka teatud määral kohaneb olusuhetele. Kui arenev organism satub uude olukorda, siis ta käitub sellele vastaval uuel viisil. Mehhanistlik mõtlemisviis kaldub sel juhul ikka ütlema, et organismis on tulnud nähtavale mingi uus instinkt ja tung. See mitte ainult ei seleta midagi, vaid viib koguni eksiteele, kui tahetakse uut käitumisviisi tule-tada selleks postuleeritud uuest instinktist. Kui noor ahvi-kutsikas juba paari päeva vanusena hakkab ema karvadest otsima söödikuid, siis mitte mingi „puhtusetungi“ ajal, vaid lihtsalt seepärast, et tal on painduvad sõrmed ja ema „kasu- kas“ annab neile parajasti tööd — mis muud ta võikski teha selles olukorras! Nähtust, et kõigi kõrgemate imetajate pojad mängivad, on püütud seletada erilise „mängutungiga“, mis G r o o s'i arvates on tõsielu eelharjutuseks: kassipoeg mängides harjutab hiirepüüdmist jne. Peab siiski küsima: kui kasvav loom oma tegevuses hakkab ilmutama liigitüüpi- list, kuigi alles ebaküpse, struktuuri, mis muud ta siis võikski teha, kui „mängida“, s. o. *käituda täiskasvanute tege- vust meenutaval viisil*? Mängival lapsel on tugev kaldumus olla omavanuste seltskonnas; see meeldib talle sageli enam kui täiskasvanute seltskond. Peab siis oletama kohe mingit „omavanuste seltskonnas olemise tungi“? Tuleb arvestada, et iga sotsiaalne olend teadvusetult otsib säärast seltskonda, mille nõudluste tase vastaks enamvähem tema võimetele. Nii teevad sotsiaalsed loomad ja samuti ka täiskasvanud inimesed.

Holistilise ning mõtteka, bioloogilise psühholoogia seisukohalt tuleb tarvetest, eriti tungidest, mõelda nii:

Organismi esimene tarve on kas- vada, omandada liigitüüpiline (nor- maal) kaju, teine — säilitada seda kaju. Ta elukäik vallandab jõude, mida tal on tar- vidus rakendada; tal on tarve toimida oma koetise kohaselt, ja see koetis ei piirdu sugugi ainult keske- erkkonnaga, nii tähtis kui viimane ongi, vaid sisaldab kõiki teisigi organeid, suguelundid ja peaju kaasa

arvatud. Kogu see tegevus on holistiline, tervikust sõltuv, ja mõttekas, tarvetest tingitud. Mingeid muutumatu ühikuid, millest tegevust saaks koostada, ei ole.

7. Tarvete rahuldamine.

On tähtis saada selgusele neist *üldistest seadustest*, mis valitsevad kogu tungideelu ja tarbeid üldse. Vaatleme kõigepealt seda seaduspärasust, mida Katz nimetab „*aviidsusseaduseks*“ ja mis ütleb, et *rahulduse kasvades tarve muutub nõudlikumaks oma valikus ja ümberpöördult*. See seadus valitseb kõiki tarbeid, näljast seksuaalsuse ja teiste animaalseste tarvete kaudu kõrgemate vaimsete tarveteni. Toidunäljale kohandatus see seadus ütleb, et mida tugevam nälg, seda vähem valiv on me toidusoo, seda jämedama, lihtsama toiduga oleme rahul. Täiesti rahuldatud inimest ahvatlevad vahest ehk ainult maiustised. Samuti on lugu seksuaalsusega. Seksuaalselt rahuldatut veetlevad ainult „*maiuspalad*“; mida tugevam tarve, seda vähenõudlikum ta on. Kui sugutungi rahuldamine on pikka aega takistatud, võivad normaalsedki inimesed kalduda homoseksuaalsusse (näit. vanglates).

Tarbe rahuldades astub puuduse-elamuse asemele vähehaaval küllastuse- (*Sättigung*) ja üliküllastuse- (*Übersättigung, Überdruss*) elamus. Küllastuse lisanedes tarve ise muutub. Iga suutäis, mis näljane sööb, muudab ta psühhofüüsilist seisundit ja ühes sellega näljatungi. Samuti on lugu suguelu alal. Esineb ka *püsimat* küllastust ja *üliküllastust*, mis esineb seda hõlpsamini, mida spetsiaalsemini tarve on rahuldatud. Süües alati teatud toitu, võib sellest lõppeks nii tüdineda, et ei taha seda maitstagi; see juhtub seda hõlpsamini, mida spetsiaalsem (ühekülgsem) see toit on. Selle küllastumise tõttu, mis on üldise bioloogilise

muganemise erijuht, on igal tungil teatud kalduvus „truudusetusele“. Animaalne sugukirg nõuab vaheldust nagu toidunälgki.

Küllastus- ja üliküllastusnähteid leidub vastaval kujul ka *vaimsete* *tarvete* alal. Kui panna katseisik tegema vaimset tööd, siis näeme, et küllastus tuleb seda rutemini ja on seda tugevam, mida väiksem on tarve. Katseisikuks olev üliõpilane, kes ainult katsekorraldaja meeleheaks peab õppima silpe pähe, tüdineb sellest mõne tunniga, ja kui teda ikka veel selleks sundida, võib tagajärjeks olla hingeline kokkuvarisemine. Ent kui tööta tööline pannakse tunnitasu eest tegema *sedasama* tööd, siis kannab seda tegevust tugevam tarve ja küllastust ei esine. Kes korra on mõnest tegevusest küllastunud, sellele on ka kõik teised selletaolised tegevusalad vastumeelsed, ta *laiendab* oma küllastuse naaberaladelegi.

Pole mingit vaimset ega sügav-vaimsetki väärtust, mis liigselt korduva või jätkuva nautimise teel ei kaotaks oma veetlust. Muusikaline kunstiteos, mis esimesel kuulmisel haarab kuulaja säärase võlu võimusesse, et ta arvab nägevat taevast avanevat, kaotab selle võlu korduvate kuulmistega ikka enam, kuni ta lõppeks ei avalda enam mingit mõju, — kuni see küllalt pika aja tagant ärkab jälle uuesti. On vaevalt kirjutatud mingit suuremat teaduslikku või ilukirjanduslikku teost, mille sisust autor lõpule jõudes poleks „küllastunud“. Tõed, mis andekas teadlane leiutab ja mis leiutamishetkel valmistavad talle ühe elu suurimast rõõmudest, „kuluvad“ varsti ja jätavad ta külmaks. Ka vaimses ja sügav-vaimses elus on oma „koi ja rooste“, pahim kõigist hävitajaist: küllastus. Kui „taevariigis“ ei ole mingeid rahuldamata tarbeid, siis jääb sinna ainult igavus järele.

8. Tarberahulduse vahenditu mõttekus.

Keegi ei saa salata, et inimese tegevus on sihipüüdlik ja järelikult mõttekas. Ent *mehhanistlik mõtlemisviis peab seda mõttekust kõrgeastmeliseks, tuletatuks, mitte erguhingelise elu algnähteks*. Tema arvates elu ja hingeelu iseendast on ebamõttekas sündmustik, mis alles erilise kõrgeastmelise *juhtimise tõttu muutub mõttekaks*. „Tahe“ ja „mõistus“ valivad paljudest läbiseegi tärkavatest mõtte- ja teovõimalustest need, mis nad heaks kiidavad. Sel teel muutuvad hingeelu mõttekaks. Mõttekuspõhimõte eitab seda, ta oletab seniste kogemuste põhjal, et mõttekus on erguhingelise elu *algnähe*, mida ei saa enam ligemalt seletada.

„Aviidsusseaduse“ kõrval on tarbeelu teiseks üldiseks jooneks, et *iga tarve on hingeline „vektor“*, millel on teatud tugevus ja *suund*. Hirmul on põgenemise suund, ihastusel on lähenemise suund jne. Oleneb oludest, mil määral tarbel läheb korda seda oma sisemist suunda teostada, kuid selle suuna olemasolu on algnähe, mida me ei püüagi enam seletada. Kui me mõtleme või tahame, siis me ei koba suunatult assotsiatsiooni ja reproduktsiooni ebamõttekaid niite mööda, vaid tarve ise tõstab vahetult esile kõik selle, mis vastab tema suunale.

See arusaam tarbetegevuse sisemisest ürgelisest mõtekusest viib mõningatele huvitavatele järeldustele.

Mehhanistlik mõtlemisviis sattus raskustesse eriti loomapsühholoogia alal. Loomade käitumise mõttekus on ilmne. Kuna erguhingelist elu peeti ebamõttekaks, siis tuli oletada, et loomadelgi on erilisi *kõrgeastmelisi juhtivaid võimeid*, „mõistust“ ja „tahet“. Kuna säärane loomade inimestamine tundub ebateaduslikuna, satuti teise äärmusse: *eitati loomade käitumise mõttekust üldse*, nähes neis ainult hingeliselt pimedaid masinaid. Mõttekuspõhimõte lahendab selle raskuse. Ta teeb meile selgeks, et loomade käitumine nende *endi* bioloogilise intelligentsuse tasemel, allpool teatud ülapiiri, on *täiesti niisama mõttekas kui inimesegi oma*.

Isegi säärases keerulises situatsioonis, mis vastab „Joosepi ja Potivari naise“ loole, võib loom käituda üsna „inimeslikult“.

Muidugi ei mõtle loom seejuures midagi; paavian üldse ei ole võimeline mõtlema inimeslikus mõttes, s. t. tal ei ole kujutlusi. Tarve ähvardavast olukorrast välja pääseda muutub iseendast mõttekaks kaitsereaktsiooniks.

Inimesele nii omaseid *surrogaat-reaktsioone* võime kohata ka loomade juures. Sultani-nimeline ahv, selle asemel, et saadud karistuse eest karistajale inimesele kätte maksta, mis ta ei julgenud, tormas vihasena oma kaaslase kallale, kes polnud käesoleval korral milleski süüdi. Ka esineb loomadel näit. poseerimist, teistest üleoleku teesklemist, millega inimesed sageli oma alaväärsustunnet korvavad. Schjeldepup-Ebbe jutustab kanadest:

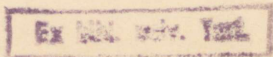
Noore kuke tõus kanakarja sultaniks on täis dramaatilisi järkusid. Kanad on algul kukepoja suhtes „ülemeelikult“ eemaletõrjuval seisukohal. See pole veel võimeline neid võitma, ent juba ta „poseerib“ nende ees: võtab kallale tungiva asendi, rippuvate tiibade ja hirmutava häälega, ent küllalt kaugel kanadest, nii et need ei pääse teda karistama. Aga kui noor kangelane on saavutanud esimesed seksuaalsed võidud, muutub kanade käitumine, ja siis taas vastuhakkajamad nende hulgas „poseerivad“ omakorda uue despoodi ees, ilma et julgeksid talle tõeliselt vastu hakata.

Ka „altruismis“ on loomad mõnikord nii väga inimeslikud. Kui näit. lüüa ahvi, keda teised ahvid peavad oma rühma, oma ühiskonna liikmeks, siis ägestub kogu rühm ja on valmis seltsimehe eest kätte maksma. Aga ainult niikaua, kuni kannataja kuulub nende rühma.

9. Teadvusetuse probleem.

Kui mööname, et erguhingeline elu kõigil astmeil on ürgeliselt mõttekas, siis muutub „teadvusetu“ ehk „alateadvuse“ mõiste ülearuseks.

Eespool nägime, kuidas „tsentraalsetes“ ulmades mõttekalt väljenduvad me tarbed, kuigi varjatud kujul, kuna on teisi tarbeid, mis takistavad nende otsesest, varjamatu rahuldamisest. Mehhanistlik mõtlemisviis, oletades et hingeelu vool iseendast on ebamõttekas, ei saa seda teisiti seletada, kui oletab, et isikus on toimunud „komplitseeritud teadvusetuid mõtlemisprotsesse“, mille tulemuseks siis on mõttekad ulmad. See on näit.

Freudi ja psühhoanalüüsi arusaam ulmadest, surrogaatreaktsioonidest ja teistest tarvete tahtmatuist avaldustest. Kuigi dünaamiline psühholoogia võlgneb psühhoanalüüsile palju, tuleb ometi nentida, et viimane kaldub sageli tagasi langema mehhanistlikule seisukohale.

Eriti on see maksev psühhoanalüüsi „teadvusetuse“ (alateadvuse) -mõiste kohta. Kui oletada, et tarvete tahtmatud väljendused iseendast ei ole mõttekad, vaid *saavad* selleks alles eriliste kõrgeastmeliste tegurite juhtimisel, ja kui viimaseid ei ole elamustes otseselt antud, siis tuleb loomulikult oletada mingi otsekui maa-aluse hingelise valdkonna olemasolu, kus need tegurid peituvad. Nii tekib „teadvusetuse“-oletus. Mõttekuspõhimõtte seisukohalt pole seda tarvis, see viiks meid koguni raskustesse, — tuleks ju siis oletada „teadvusetut hingeelu“ ka loomade juures, mis ei anna end aga põhjendada.

Igapäevases kõnekeeles „teadvusetu“ tähendab muud, umbes sedasama, mis eesti keeles „meelemärkusetu“, s. o. paljalt ajutüvest juhitud elu, millest suuraju osa ei võta. Sellele „teadvusetule“ uue sisu andmine, nagu teeb psühhoanalüüs, tekitab asjata segadust mõistetes. Oma „teadvusetuse“-mõistega psühhoanalüüs on ära teeninud etteheite, et ta mõtlemisviis on populaarpsühholoogiline ja ta mõisted veel mitte teaduslikul tasemel.

10. Mõningaid inimese liigitüüpilisi tarbeid.

Missugused on normaalse inimese tähtsamad liigitüüpilised tarbed ja milline nende omavaheline tugevusvahekord? Enne kui sellele küsimusele saab vastata, tuleb selgitada „normaalsuse“ mõistet.

On olemas kaks normaalsuse-mõistet. Ühel juhul „normaalne“ tähendab *keskpärast*, enamikule vastavasse liiki

kuuluvatele indiviididele omast, ja vastand „anormaalne“ ehk „ebanormaalne“ kõike, mis sellest erineb, olgu alla- või ülespoole. Selles mõttes „normaalne-ebanormaalne“ ei lange ühte „terve-haiglane“-mõistega, sest on haigusi (näit. mäda-hambad, peidetud tuberkuloos jne.), mida põeb üle poole inimesi ja mis järelikult on „normaalsed“.

Säärasest „normaalsuse“-mõistest tuleb hoida lahus „normaalsus-ebanormaalsus“ *bioloogilises mõttes*; viimasel on sarnadust mõistetega „terve-haige“. Seda ideeaaltüüpilist normaalsust on aga raske kindlaks määrata, eriti „kultuurolendeil“ (kaasa arvatud ka koduloomad ja kultuurtaimed). „Metsikus“ looduses langeb keskpärane ja ideaaltüüp tavalisest ühte, sest olemasoluvõitlus tõrjub alaväärsed indiviidid välja. Kultuur aga võimaldab säilida ka „mittenormaalsetel“, isegi viljeleb neid, nii et peaaegu kogu inimkond on teatud määral degenerereerunud. Bioloogiliselt-normaalse inimese tarbeid analüüsides me igatahes ei võta aluseks mõne suurlinna ebasoodsates oludes vaevlevat ja pärilikult koormatud põhjakihti, vaid peame pigemini silmas mõnd bioloogiliselt üllast, hästiarenenud esindajat, näit. mõnd G o e t h e't.

Animaalne elu on laia põhikihina ühine niihästi inimestele kui ka loomadele. Täiesti ühesugune ta siiski pole. Kõrgemad ajukeskmed avaldavad madalamatele reguleerivat ja takistavat mõju. Animaalsed põhitungid, nälg ja seksuaalsus, võtavad inimese juures teise ilme kui loomade juures.

Kumb neist kahest tungist on tugevam? Katsed näitavad, et madalamate imetajate juures nälg. Ümberpöördult näib lugu kõrgemate imetajate, nn. antropoidide, ka inimese juures. Viimasel sõltub see ka sellest, et seksuaalsus on temal põimunud iseäralikul viisil ühte vaimse ja sügav-vaimse eluga.

Mõlemate nende tungide rahuldamises on erinevusi inimese ja looma vahel. Loom „ahmib“, inimene „sööb“ (vrd. eriti „fressen“ ja „essen“); loom „paarib“ või „sugutab“, inimene „armastab“. Loom sööb, mis ette satub, inimene kõige suuremaski näljas siiski evib teatud määral valivat „isu“. Samuti on normaalse inimese suguelus esiplaanil valiv *erootika*. Alasti animaalsus on normaalsele inimesele *alati* ilmselt vastik.

Pole ainustki inimestõugu, kelle juures sugutungi rahuldamine ei toimuks varjatult — loomadel see on täiesti avalik. Inimene sööb, et elada, ja mitte vastupidi. Suguline ühenduski on normaalselt ainult *sugulise „armastuse“ väljenduseks* — selles on inimesliku erootika tuum.

Inimeslik suguelu sisaldab mitte ainult kõrgemaid väärtusi vaid ka kõige sügavamaid ebaväärtusi. Sama kahekülgst heiastub ka toitumises. Sellest peegeldub normaalse inimesliku tunde viisi nõue, et animaalne tarbeelu ühes oma tugevate jõududega tuleb alistada vaimse ja sügav-vaimse elu teenistusse. See nõue on *normaalse inimese liigitüüpiline tarve*. See on selgeim tunnus ülalpool animaalselt taset tärkavaist vaimseist ja sügav-vaimseist tarbeist.

Seksuaalsuse loomaline *lühiihenduslik* rahuldamine on füsioloogiliselt muidugi ka inimesel täiesti võimalik. Üks selle vorme on loomadegi juures esinev endarahuldus ehk *onanism*, mis, nagu nüüdisaegsed arvustikud näitavad, on inimeste juures „normaalne“ nähe selle sõna keskpärasuse-tähenduses. Sellest hoolimata see on loomuvastane ja tundub patuna isegi säärasele noortele, kes pole saanud mingit sugulist kasvatust. Samuti tundub ka igasugune *muu* animaalselt lühiihenduslik seksuaalsuse rahuldamine hingeliselt mitterahuldavana, masendavana ja alandavana.

Sügav-vaimseks nimetame seda inimese vaimse elu astet, kus ideaal äratas säärast alistuvat austust, milles sisaldub „hardust“, mis oma eset peab „pühaks“. Eesti keeles on sõna aukartus (Ehrfurcht), mis väljendab asja tuuma. Inimene, „kellele miski pole püha“, ei ole täiesti normaalne ega tea, mis on sügav-vaimne elu, see elu, kus tunde „sügavus“ on suurim ja mille võlus sisaldub kõrgeim väärtus, mis inimeselul üldse võib olla. Kui eraldame teineteisest

usklikkuse ja usundi (näit. kristluse ja ristiusu), nii et esimesest jätame ära kõik „õpetused“, siis võime öelda, et sügav-vaimne elu on sama mis usklikkus.

Käesolevas ühenduses on tähelepanndav, et *Eros* on tugev sügav-vaimse elu vallandaja ja paljudel inimestel, võib olla enamikul, ainus tee sügav-vaimsesse ellu. Paljud inimesed on sügav-vaimse elu suhtes „vaimselt impotentsed“ kõigil teistel aladel peale erootika. Sügav-vaimsesse ellu viib mitu teed; sinna võidakse tõusta eri tarvetest, näit. sotsiaalse tungi teed, isegi endamaksmapaneku aluselt. Mõnele kõrgeastmelisele hingele on viimatimainitud tee ainus võimalik. Nietzsche ütleb: „Õilis hing tunneb aukartust iseenese ees.“ Säärases õilistunud „nartsistis“¹⁾ kiindumus enesesse areneb sügav-vaimseks enese-austamiseks; alistumine ideaalsele on tal võimalik ainult siis, kui *oma ideaalmina* esindab ülimat väärtust. Ent tavaline tee sügav-vaimsesse ellu on, nagu öeldud, *Eros*.

Armunud inimene on „ärrganud“, temas on toimunud „ümberpöördumine“, mis psühholoogiliste põhi-joonte poolest pole mitte ainult samasugune, vaid sama nähe, kui usuline „ümberpöördumine“, kui inimene selles on ärrganud sügav-vaimsele elule. Peagu iga armunu on teatud määral luuletaja; enamaljaol juhtudel esimest ning viimset korda elus. Goethe väljendab seda nii:

„In unsers Busens Reine wogt ein Streben,
Sich einem Höhern, Reinern, Unbekannten
Aus Dankbarkeit freiwillig hinzugeben,
Enträtselnd sich den ewig Ungenannten:

Wir heissen's: fromm sein. — Solcher seligen Höhe
Fühl' ich mich teilhaft, wenn ich vor ihr stehe.“²⁾

1) Nartsism — erootilise värvinguga kiindumus isendasse.

2) „Me põue puhtuses voogab püüd tänutundest vaba-tahtlikult anduda kõrgemale, puhtamale, tundmatule, mõis-

Erootika on inimese hingeelu keerukamaid nähteid. Ta areng on mitmeastmeline ja dramaatiline. Nagu nüüdisaegsed uurimused näitavad, ei ole väikelapsed sugugi nii „süütud inglid“, nagu varemini arvati. Juba enne esimese aastakümne keskpaika keha „erotogeensed“, s. o. suguliselt tundlikud alad, eriti suguelundid, tekitavad algelisi, nähtavasti juba seksuaalse ilmega, lõbutundmusi; pannakse tähele isegi teatud suguühenduskatseid. Puberteedi-eas hakatakse seda meelelist komponenti häbenema, maha suruma. Ent see siiski tugevneb ja selle veetlus suureneb; ta võib tunduda isegi „saadanlikult“ veetlevana. Nii on kasvava noorsoo suguelu kõikumine kahe äärmuse vahel: seksuaalse nälja ja sageli, eriti tüdrukutel, peagu täiesti ebaseksuaalse „platoonilise“ sügav-vaimse kiindumuse (ihaluse) vahel.¹⁾ Erootilise elu eri nired ei ole veel sulanud selleks üheks jõuks, mis nad hiljem moodustavad, kui tuleb „õige armastus“, mis on sama kui „õnn“, kuna ta rahuldab peagu kõik inimese tugevamad tarbed, niihästi animaalsed kui ka sügav-vaimsed.

Näib, nagu oleks üksiku isiksuse suhtes eriti sümptomaatiline see, milline on ta suguelu, kui tugev on selles sügav-vaimne komponent. Tungi-energiate hulga ja intelligentsustaseme poolest nii kõrgeastmeline Napoleon I osutab silmapaistvat sügav-vaimse elu kehvust. T a i n e ütleb, et ta vaimses koetises oli auk, mida ta ei suutnud kunagi täita ja millesse ta lõppeks hukkus; ta hindas valesti inimeste keskmist „isamaa-armastust“ ja muid ideaale. On vaevalt juhus, et sellele Napoleonile „iga naine oli hoor“; sellest jä-

tatades igavesti nimetamatut: seda nimetame vagaduseks. Säärasest õndsast kõrgusest tunnen end osa saavat, kui seisan tema ees.“

¹⁾ Vt. A. Elango. Noorsoo suguline küpsmine. „Kasvatus“ 1931.

medusest, millega ta rahuldab oma himu, teatakse kummalisi asju.

Seksuaalne nälg kustub, kui ta on rahuldatud; sügav-vaimne erootiline kiindumus võib peagu nägematuseni peita animaalse seksuaalsuse lainetused ja võib kesta läbi kogu elu. On inimesi, kes vanemas eas teatud piinlikkustundega meenutavad oma nooruse armastust ja selle neile praegu nii vähenõudlikuna näivat sihti. Need vaesekesed ei tea, et nad oma armastuses vahest ehk ainus kord elus kogesid sügav-vaimse elu veetlust — sedasama, mille võimuses on vaimselt loov inimene. Sügav-vaimne elu evib „põhjatut sügavust“; armunud inimese erootiline rahuldus on samaastmeline valdav elamus kui loov inspiratsioon. Ja nii paljudele inimestele on osaks antud seda elamust kogeda *ainult* Erose kaudu.

III. Sotsiaalsed sidemed.

1. Animaalse rühmapsühholoogia seadused.

Kaht inimese liigitüüpilist tarvet tuleb nende tähtsuse tõttu vaadelda eraldi: inimese *sotsiaalset* tungi ja *endamakspaneku-tungi*. Nad liituvad teineteisega tihedasti, kuna *inimese eluruum on sotsiaalne* ja seepärast tarve tõusta tähendab tarvet *sotsiaalselt* tõusta.

Niihästi sotsiaalne tung kui ka endamakspanek sisaldavad suure hulga erisuguseid, eri-astmelisi käitumisviise; asjad on siin üsna keerulised: on raske leida paikapidavaid üldisi tõdesid.

On olemas üldine *animaalne rühmapsühholoogia*, mille seadused kehtivad niihästi ühiskondlikkude loomade kui ka inimeste animaalis-sotsiaalses elus. Selle üldise rühmapsühholoogia põhjendajaks on norra

uurija Schjelderup-Ebbe, kelle tulemusi allpool valgustame ühes Katz'i jt. lisandustega.

Kui hulk kodukanu küllalt kaua elab üheskoos, kujuneb iseendast organiseerunud rühm, kus igal indiviidil on teatud koht. Väärtusastme küsimus leiab kahe säärase indiviidi vahel *alati* lahenduse. Ei ole kaht indiviidi (selles rühmas), kes ei „teaks“, kumb neist on „ülal“, kumb „all.“ See väärtusastmik tuleb nähtavale eriti selles, et kui A lööb nokaga B-d, siis B ei löö A-le vastu, vaid põgeneb, kardab teda. See paistab silma eriti siis, kui kanad tormavad täidetud toidunõu juurde ja seejuures annavad üksteisele tugevaidki lööke. Väärtus-järjekorda ei otsusta siiski alati „toores jõud“, vaid on muidki tegureid kaasa mõjumas; tähtis on eriti esimese jõukatsumise tulemus; kui tõeliselt tugevam indiviid sel korral ühel või teisel põhjusel jääb alla, võib ta jäädavalt „alla“ jääda. Sellega on seletatav, et näit. kolm indiviidi võivad üksteist peksta ka „kolmnurgas“: A B-d, B C-d, ent C taas A-d; peksujärjekord ei moodusta alati lihtsat rida.

Indiviidide *iseloom* on suurel määral *sõltuv nende sotsiaalsest asendist*. Väärtusastmiku ülemistel astmetel, „ühiskonna tippudel“, on elu võrdlemisi „muretu“. Seal ollakse võrdlemisi rahul, vähem ärritatud ja tige ja seetõttu ka „alamate“ suhtes leebem kui „alamad“ indiviidid, kelle peal lasub palju raskem rõhk. Paistab, et „peksujärjekorras“ allpool asuvad on nende väheste suhtes, kes neist on veel allpool, reeglipäraselt julmemad kui ülalolijad. Indiviid, kellel mõnes rühmas on olnud madal koht, muutub, kui ta siirdudes teise rühma saab kõrgema koha, käitumises reeglipäraselt lahkemaks nende paljude suhtes, kellest ta nüüd üle on.

Inimeste sotsiaalpsühholoogia pakub sellele ilmseid vastavusi. Ka inimese käitumine on tunduval, isegi üllataval määral sõltuv ta sotsiaalsest asendist.

Kindral kohtleb reamehi tüüpiliselt teisiti kui kapral. Valitsejad on „armulised“. Isik, kes vähenõudlikust seisukorrast tõuseb „võimu tippu“, muudab mõnikord oma käitumist niisama silmanähtavalt kui kana eespoolkirjeldatud juhul.

Veel mullistavam võib indiviidile olla *langus* sotsiaalsel astmikul. Juhi-asendiga juba harjunud indiviid võib selle asendi kaotamisega sattuda kõige sügavama loiduse võimusesse. „Sügavasti masendununa, sageli rippuvate tiibadega ja pea longu lastud, ta (s. o. kana) on, vähemalt otsekohe pärast lüüasaamist, otsekui halvatud, ilma et tal oleks mingit kehalist riket. Looma vastupanujõud, kogu ta hingeelu, on otsekui murdunud. Mõningatel juhtudel oli selle kokkuvarisemise mõju nii tugev, et loom varem või hiljem käis alla, eriti siis, kui ta kaua aega oli olnud täielik ainuvalitseja.“ Eriti ilmne oli see neil juhtumitel, kui juht näit. sel teel, et ta paigutati uude rühma, sai endast „ülespoole“ mitmeid teisi. Võis juhtuda, et kui kana parajasti oli munemisjärgus, munemine lõppes. Ka võitlused, mille abil väärtusaste kindlaks määratakse, pole kellegi teise vahel nii ägedad kui juhtide vahel.

Samuti on lugu inimeste juures. Katz juhib tähelepanu sellele, et kõige ägedamad võitlused, mille abil koolipoisid lahendavad isekeskist üleolekut, leiavad aset kahe paralleelklassi juhtivate poiste vahel; see hingekinnipidav pinge, millega seltsimehed säärast jõukatsumist jälgivad, näitab, et on tegemist tõsiste asjadega. Mõningatel poisteklassidel on olemas kanadele vastav „peksujärjekord“.

Inimisiku tunduv langus sotsiaalsel astmikul on talle niisama hukatuslik kui loomalegi. Mõnesse häbitavasse protsessi segatud või karistatud või muidu „mürgitud“ mees võib esinemisviisis ja välimuses muutada nii, et pärast lüüasaamist kohates teda vaevalt

ära tunneb. Säärane vaimne kokkuvarisemine näitab ilmsesti, kui põhjalikult isiksus sõltub sotsiaalsest asendist ja kui tugevad on sotsiaalsed sidemed.

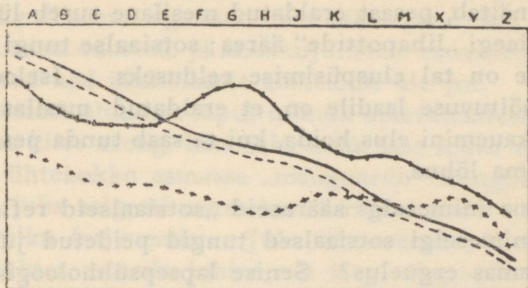
Mõttekuspõhimõtte seisukohalt vaadates on eeltoodud vastavused loomade ja inimeste sotsiaalpsühholoogia vahel täiesti arusaadavad. Need näitavad eriti selgesti, kuidas loomade elu nende oma tasemel on *täiesti niisama mõttekas* ja niisama „inimeslik“ kui inimesegi oma.

Organiseeritud rühma hingeelu on juba loomadel teissugune kui korraldamata *karja* oma. Võib tähele panna, et rühm, kellel on agar juht, tervikuna on kõrgemal tasemel kui teine rühm, kellel on vähemagar juht. Psühholoogiline „kari“ erineb korraldatud „rühmast“ just juhtide mõju tõttu.

Sääraseid tähelepanekuid on tehtud teatud määral ka inimese sotsiaalpsühholoogia alal. Võib tõdeda, et võrdlemisi lühiaegnegi koosolemine — näit. samas raudteevagunis — võib anda põhjust korra ja väärtusastmiku vähesele kujunemisele, isegi ilma keskusteluta, paljalt vastastikuse „optilise väärtamise“ alusel. Eriti aga kui on olemas organiseerimise *tarve*, toimub rühma moodustumine tähelepanekuid kiiruse ja loomulikkusega. Vangi langenud eri väeosadest sõdurid on esimesel hetkel, kui vaenlane neid hakkab talutama vangilaagri poole, paljas kari, kuid ei kesta kaua, kui tekib kindel rühmitus; „sündinud juhid“ tulevad ilmsiks ja astuvad etteotsa.

K a t z laskis kõrgema klassi tütarlapsi, kes olid juba aasta aega koos olnud, hinnata üksteist, silmas pidades üldist „tublidust“ (Tüchtigkeit). Niiviisi saadi nimestikud, kuhu iga õpilane oli kirjutanud oma kaasõpilaste nimed eespoolmainitud hindamisprintsipi alusel määratud järjekorras. Seejuures võis kaht asjaolu tähele panna: ühelt poolt osavõtjate valmisolekut katse teostamiseks ja kergust, millega see järjestamine toimus, mis näitab, et säärast hindamist oli „täiesti vaikselt“ juba varem tehtud ja selle tulemus juba ette üldjoontes selge; teisalt taas olid saadud hindamis-

nimekirjad silmapaistvalt ühtelangevad, mis räägib selle poolt, et oldi täiesti teadlik rühmas valitsevast vaimust. Hiljem on sellelaadilisi katselisi uurimisi tehtud mitu; neist on eriti väärtuslik Reininger'i oma umb. 10-a. poistega. Võrdluseks on huvitav lasta õpilasi hinnata ka iseennast ja vaadata, mil määral endahinnang langeb ühte teiste hinnanguga.

—●—●—●—●—●—	teistehinnangu kõverjoon poiste juures
- - - - -	endahinnangu " " "
—×—×—×—×—×—	teistehinnangu kõverjoon tütarlaste juures
- - - - -	endahinnangu " " "

Juuresoleval skeemil on kujutatud sel teel saadud üldpilt enda- ja teistehinnangust. Kõigepealt äratav tähelepanu, et tüdrukute endahinnangu kõverjoon on poiste omast ligi 50% madalamal, mis näitab nende nõrgemat „enesetunnet“ või suuremat kainust, häbelikkust jne. Teine huvitav tõik on, et teiste- ja endahinnangu kõverjooned lõikuvad, poistel juba alguses, tüdrukutel lõpus, mis näitab, et juhtivad poisid ja tüdrukud hindavad end ise madalamini kui teised; rühma viimased seevastu hindavad end üle ja kalduvad end seda enam üle hindama, mida madalamal nad tõeliselt asuvad. See enda ülehindamine on „üles“-püüdmise, sotsiaalse tõusutahte väljenduseks, mis oma alaväärsustunde „välja tõrjub“. Püütakse vältida tõe otsesilma vaadata ja tunnetatakse end valesti; esineb kalduvus endatunnetuse võltsingule, „eluvalele“.

2. Inimesel ei ole „sotsiaalseid reflekse“.

Vaatleme nüüd, mis-astmeline nähe see sotsiaalne ühtekuuluvus on, kui sügaval inimhinge animaalses põhjakihis ta juurdub.

Inimese lähemad loom-sugulased, näit. šimpansid, on vaevalt vähem sotsiaalsed kui inimene; mõningate teiste loomarühmade juures, näit. mesilastel, esineb veel tugevamat sotsiaalsust kui inimesel. Mesilase sõltuvus oma rühmakuuluvusest on nii tugev, et, nagu katse näitab, pesast eraldatud mesilane sureb lühikese ajaga isegi „lihapottide“ ääres; sotsiaalse tungi rahuldamine on tal eluspüsिमise eelduseks. Iseloomulik selle sõltuvuse laadile on, et eraldatud mesilast saab veidi kauemini elus hoida, kui ta saab tunda pesa, eriti pesa-ema lõhna.

Ons inimeselgi sääraseid „sotsiaalseid reflekse“? Ons inimeselgi sotsiaalsed tungid peidetud juba aju madalamas erguelus? Senise lapsepsühholoogia arvates peaks sellele küsimusele vastama jaatavalt. Vähe-malt juba 3-kuine laps vastab naeratavale näole naeratu-sega ja ümberpöörduvalt — võib panna ta isegi nutma, kui talle kortsutatud kulme üksisilmi otsa vahtida; sel-lest on järeldatud „sotsiaalse refleksi“ olemasolu ini-meselgi. Eksperimentaalne uurimine näitab siiski, et väikelapse juures veel poole-aastaseltki valitseb „mii-miline agnoosia“: väikelaps ei saa inimeslikest ilmetest veel midagi aru, mis on ka loomulik, kui arvestada, et inimeslik ilmete mõistmine pole mitte elementaarne refleksitegevus, vaid *taipamine* (Einsehen).¹⁾ Liginev naeratlev nägu on väikelapsele ainult millegi meeldiva või „lõbusa“ *signaal*; inimesnäo laps tunneb ära (wie-dererkennt) kõigil inimestel enamvähem muutumatult korduva silmade ala järgi; lapse naeratav vaade kes-kendub seepärast ikka ligineva täiskasvanu silmadele. „Ligimene“, teine inimene, ei ole lapsele selles eas veel muud kui *nähtud silmade-ala*; igale selle tuntud ala muudatusele, näit. kulmude kortsutamisele või silmade

¹⁾ Vt. ligemalt E. K a i l a. Mis on hing? „Elav Tea-dus“ 36, lk. 107.

tada hääli, mina olen nende tekitaja. See rahuldab. Ja laps lööb üha kõvemini, ponnistab üha enam, püüab alatasa ületada oma seniseid saavutusi. Kõik pingutub kasvamise suunas. Ta mitmesugune sõltuvus ja alaväärsustunne eriti täiskasvanute kõrval teritab ta võimutahet. Kui seda lastakse takistamatult paisuda, märgatakse, et juba poole-aastasest areneb varsti oma ümbruse türann. Iga laps algab usuga oma kõikvõimsusse, ütleb *P i a g e t*; ühiskond, esmalt kodune ühiskond, siis mänguühiskond, kõrvaldavad lapse sotsiaalselt võimatamad uskumused, jättes muud puudutamata.

Mis rahuldab tarvet, sellesse kiindutakse, see evib *v ä ä r t u s t*, seda suuremat, mida tugevam on tarve. Lapse kõige tugevam püsiv tarve on kasvamistarve ja seda ta rahuldab oma kehaga mängeldes. Niipea kui tekib mingi teadlikkus omast kehast, peab see (keha) muutuma *kiindumuse* esemeks; oma keha muutub kõige suuremaks väärtuseks; selle kasvamine valmistab röömu, taandumine masendab. Fenomenaalne *enese-armastuse-elamus* on muidugi midagi muud kui see *funktsionaalne enesessekiindumine*, algul ainult füüsilise mina hindamine, mis väljendub käitumises ja jääb püsivalt alles. Tavaliselt see animaalne enesessekiindumine on peamiselt *ebateadlik*; kõrgema-astmelised vaimsed jõud varjavad selle ega lase seda saada teadlikuks. Mida kõrgema vaimse arengutaseme inimene saavutab, seda enam see kehalise mina hinnang muutub nähtamatuks. Täiskasvanud inimese juures selle ilmumine on arengutakistuse avalduseks, tähendab jäämist teatud suhtes lapselikule, infantiilsele arengustmele. „Nartsist“, kellele oma keha on seksuaalse lõbu esemeks, on teatud suhtes jäänud infantiilsele tasemele.

See funktsionaalne kehaline enesessekiindumine on hinge majapidamises *vältimatuks teguriks*. Et elada,

peame ennast „jaatama“, funktsionaalselt ennast „armastama“. Inimene, kelle juures enesessekiindumise asemele astub *enesepõlgus*, läheb hukkumisele vastu, nagu võib näha depressiivsete vaimuhaiguste puhul. Animaalne enesessekiindumine on hinge põhjas mõjuv tugev jõud, mille ebateadliku rõhu all on kõrgeimgi vaimne elu. Ta oskab kõrgematest kihtidest lähtuvaid oma mina halvustusigi ära kasustada. N i e t z s c h e ütleb: „Wer sich verachtet, verehrt sich als einen Verachtenden“ — kes ennast põlgab, see austab ennast enesepõlgajana. Nagu kass alati kukub käppadele, nii oskab animaalne endassekiindumine „käänata kõige paremaks“ oma mina raskedki kaotused; isiksuses, kelle kõrgem koetis on nõrgalt arenenud, toimub see peagu takistamatult. Veel viimsel hetkel võib enesepõlgusega täidetud enesetapja mõelda, milline kangeline ta seega on.

Normaalselt areneval isikul selle animaalse enesessekiindumise kattumine kõrgemate koetiste alla algab paratamatu *sissekasvamisega ühiskonda*. Pärast esimest eluaastat võib laste juures selgesti näha, kuidas tugevnev isiksus nõuab endale kohta ühiskonnas: kahe-aastane „tahab süüa vanematega ühes lauas“, „tahab juua omast kruusist nagu suured“ jne. Kehaline karistus tundub isikupuutumatusena, rikkumisena, alandusena. Lapse sotsiaalne alaväärsus tekitab tugevat endamaksmapaneku-püüdu. Ta tahab kõike „ise teha“, „ise ehitada“.

Ühiskond, eriti kodune ühiskond, on ülivõimas jõud, millele tuleb kohaneda. Kahe-kolme-aastane hakkabki juba selle paratamatust mõistma ja sellega vabatahtlikult kohanema, elades läbi võitlust „himu“ ja „kohustuse“ vahel. Tekib „ülimina“, mis esineb enesearvustusena, enesehalvustamisena, süümena (südametunnistusena) jne. See „ülimina“ võib olla nii

võimas, et „süümepiinad võivad murda tugevaimagi mehe“, nagu ütleb üks närviarst, nii et varjatud roima pihtimine ja karistuse kandmine võib olla hõlbustuseks.

4. Sotsiaalne tung ja „relevantne osadus“.

Inimese tung sotsiaalse kontakti poole on vaevalt palju nõrgem, kui ta lähemate loomsugulaste šimpanside oma; viimased rühmast eraldatuna pole enam mingid õiged šimpansid. Inimese sotsiaalsed tarbed tavalisest on rahuldatud, isegi üli rahuldatud, ent nendest, kes on sattunud mõnele üksikule saarele, teame, et täielik eraldumine inimühiskonnast põhjustab kõige raskemat vaimset depressiooni. Eriti põrutavate sündmuste puhul muutub tarve kellegagi mõtteid vahetada vastupanematuks.

Osadusi (ühiskondi), mille liikmeks inimene võib olla, on *mitmesuguseid*. On silmapilkseid korraldamataid „karju“, alates tänavajõugust, mille külgetõmbjõud teatavasti võib olla üsna tugev; on lühiaegseid või püsivaid korraldatud rühmi. „Relevantseks“ nime-tame säärast osadust, mille tase vastab enamvähem indiviidi võimetele. Säärases osaduses on *parim võimalus rahuldada enesemaksmapaneku-tungi* ja selle mõju on tavalisest suurem kui teiste osaduste mõju, kuhu vastav isik sama-aegselt kuulub. Väikelapsele relevantseks osaduseks on ta mängurühm (ja noortele — noorsoo-organisatsioon).

Isikuid, kes ei kohane „ametliku“ riikliku ühiskonnaga, on kombeks nimetada „ebasotsiaalseks“. Psühholoogiliselt see nimetus on ekslik, sest need „ebasotsiaalsed“ isikud võivad olla omamoodi *niisama sotsiaalsed* kui „korralikudki kodanikud“, nende relevantne osadus aga on tavalisest teissugune kui „korralikkude kodanikkude“ oma. *Trasher* on ligemalt uurinud Chicago poistekampasid, millest arene-

vad nood kuulsad kuritegelised jõugud, nn. „gangs“. Ta pani tähele, et ühtekuuluvus kamba liikmete vahel võib olla nii tugev, et vahel tundub, nagu poiste oma isiksus kaoks täiesti rühma sotsiaalsesse ellu. Säärase kamba „moraal“ võib olla üsna vali; võib olla terve korralduste süsteem, millest iga „aus“ kamba liige peab kinni pidama ja mis vahel on talle üsna ebaumugavad.

Kuuluvus relevantssesse osadusse loob „sotsiaalse mina“, „meie“-teadvuse. Selle tugevus kajastub näit. selles iseteadlikkuses, millega poiss räägib „oma“ mängu-, spordi- või kooliosadusest. Endassekiindunud mina-hinnang kandub suurel määral üle „sotsiaalsele minale“.

5. Sotsiaalse taseme säilitamise tarve.

Inimesel on loomupärane tarve püsida sellel sotsiaalsel tasemel, mis ta on saavutanud, või siis tõusta; langus igal juhul tunduks kaotusena, mis masendab ja mida püütakse vältida. Katsete puhul võib kergesti näha, kuidas pärast hästisooritatud ülesannet isiku enesetunne tõuseb ja tal heameel on, ebaõnnestumise korral aga ta on ärritatud, äge. Seejuures leiutatakse lüüasaamise korral mitmesuguseid vabandusi. Kui mõni ülesanne ebaõnnestub, siis ei öelda, et *mina* ei suuda seda, vaid: siin nõutakse võimatut, s. o. et „mina olen antud olukorras nii osav kui üldse saab olla, seda ülesannet ei täidaks ka teised mitte“. Mõnikord püütakse ka teisi kiskuda alla samale tasemele, otsida nende tööst vigu jne. Öeldakse katsekorraldajale: no ega's te isegi seda suuda ¹⁾).

¹⁾ Sama nähtega on tegemist näit. alkoholitartvitaja juures, kes enda teguviisi püüab vabandada kahtlustusega, et ega's õigeid karsklasi üldse ei ole — karsklased joovad salaja.

Mõnikord kruvitakse ebaõnnestumiste puhul nõuete tase eriti kõrgele, ent ebasiiralt. Käitatakse, nagu hoidutaks tõdemast ja tunnetamast oma ebaõnnestumist, nagu ei vaadataks tõe otseselt silma. Ebaõnnestumised vabandatakse seega, et „*nõutakse endalt eriti palju*“; elatakse kompensatoorselt (asetäiendavalt) ülepingutatud ja ebatõelise endaideaali „paistel“, mida pole kavatsustki realiseerida, vaid mida hoitakse ainult maskiks. Samade isikute juures esineb pärast ebaõnnestumisi tugevaid afektipuhanguid, mille teadvusetu otstarve on näidata, kui heas arvamises isik endast on. Säärane nõudlustaseme ülepingutamine on eriti omane *neurootilistele* iseloomudele ja psühhoopaatidele.

6. Ühiskondlik surve ja selle mõju.

Nagu mehhanistlik ja intellektualistlik psühholoogia kaldub üksikisiku hingeelu „atomiseerima“ mingite ühikute koguks, nii ta oletab ka, et ühiskonnad sünnivad alguses eraldi elavate isikute tahtliku ühteliitumise teel. Sotsiaalne tervik on nii siis lõpptulemus ja mitte lähtekoht. Siingi see mõtlemisviis asetab asjad pea peale. Just algul on sotsiaalsed sidemed kõige tugevamad; primitiivses ühiskonnas nad on tugevamad kui kultuurühiskonnas. Arengu suund ja laad on siin sama kui üksikisikugi juures: ühise juurest erilisemale, analüüsi ja mitte sünteesi poole, kollektiivsest individuaalsele ja mitte vastupidi. Primitiivne kollektiivne moraal seob üksikisikuid tugevamini kui arenenud kultuuritaseme isiklik eetika. Loodusrahvaste juures on üldiselt ilma arvustamata omaks võetavaid ja valjult kinnipeetavaid traditsioone. Kaldumus samastada end rühmaga on seal üllatavalt tugev. Keegi rühma liige saab kuulda, et teine liige on teinud mingi süüteo; kohe ta peab ennastki süüdlaseks

ja pakub end karistatavaks. Ja kõik peavad seda loomulikuks.

Siiski on vahe suur inimese (ka primitiivsel tasemel) ja näit. mesilase vahel. Mesilasel on ainult sotsiaalsed refleksid ja *mitte midagi muud neist kõrgemal*. Ka inimesel on ühistung üsna tugev, kuid see ei johtu lihtsatest muutmatutest refleksidest, vaid kõrgema-astmelistest instinktides, millest kõrgemal on veel vaimne ja sügav-vaimne elu, mis võib sotsiaalsesse tungidesse nagu muussegi animaalsesse ellu suhtuda arvustavalt. Inimesele omane kihilisus ja sellest johtuv käristatus, vastuolulisus, eri sügavusest mõjuvate hingeliste jõudude võitlus tuleb nähtavale ka sotsiaalses elus, isegi eriti just siin. Ja siingi peab paika see üldine seadus, et võrdlemisi tugevad jõud on „all“, tungide ja instinktide kihis, võrdlemisi nõrgad jõud „ülal“, vaimse ja sügav-vaimse elu ringis.

Need jõud, mis üksikisiku kasvatavad ja lülitavad rühma külge, on tugevad instinktiivsed jõud. Bioloogilise toimetuleku kohustus, ühistung, endamaksmapaneku-tarve, alistumis-instinkt oma jõuga imponeerivale ühiskonnale jne. — kõik see mõjustab instinktiivset kohanemist ühiskonnaga. Eriti ilmneb see vaevalt vastustatav animaalne kohanemine sotsiaalses *afektidenakkuses*, mille eelduseks on, nagu muulgi sugestioonil, instinktiivne alistumine mõjuvõimsatele tahteväljendustele.

Kuid inimesel on ka sääraseid kihte, mis võimaldavad vabaneda algupäralt animaalsest sotsiaalsest seotusest.

Ideaalide kujunemine, mis algab niipea, kui esimene tarve muutub teadlikuks, ja mis siis pidevalt jätkub, saab küll sotsiaalsest elust oma kõige tugevamad tõuked, ent ei jää sinna seisma. Ideaalid on kõik need ainult inimesele omased käitumise juhised, mis evivad *üldist*, üle hetkelise konkreetse olukorra ulatuvat ise-

loomu, need seadused, mille järgi inimesele omane pikk pingekaar käib ja mille kaudu konkreetses olukorras sisalduvaid kihusid võib vastustada. Looma maailm on kitsas, tema ei vaja sääraseid juhiseid; inimese maailm on lai, tema ei tule ilma toime. Psühholoogilise nähtena ideaalid loomulikult sisaldavad palju muudki kui moraalseid ja eetilisi aateid; ka roimariil on tingimata oma ideaalid. Need ideaalid võivad inimest viia ka võitlusse sotsiaalsete sidemete vastu ja teatud määral vabanemisele neist. Inimene on võimeline sotsiaalsesse ellu suhtuma ka arvustavalt.

Prantsuse teadlane Le Bon on kirjeldanud inimese tahtmatu ja sageli ebateadliku ühiskondakuuluvuse nähteid. Eriti on ta valgustanud massisugestioonist ja sellega kaasaskäivast afektidenakkusest tingitud *vaimse taseme langust*. Ka organiseeritud rühmas ilmneb mitmeti väga huvitavalt rühma *sotsiaalne surve* oma liikmeile. Üldine, eriti riiklikus elus laiaulatuseline tõsiasi on, et *üksikisikute veendumused ja käitumine rühma liikmena võivad olla oluliselt teissugused kui eraldi olles*. „Senatus bestia, senatores boni viri“, öeldi vanasti, senat on metsaline, senaatorid head inimesed. Teatud erakonna liikmena hääletajad ja esindajad võivad toimida oluliselt teisiti, kui erakonnasurvast vabana.

Rühma sotsiaalsel surveel tekkiva kohanemise teel kasvavad rühma liikmed nii ühte, et rühm evib tugevat sisemist ühtlust, kollektiivset individuaalsust. On olemas rida sotsiaalpsühholoogilisi reaktsioone, kus *rühm käitub nagu individid* ja tema psühholoogia omab isikupsühholoogia jooni. Analoogiad on siin vahel päris üllatavad. Nii nagu on olemas individuaalne neuroosipsühholoogia, nii on olemas ka tõeline *sotsiaalne neuroosipsühholoogia*, mida on küll vähe silmas peetud, kuid mis seletab rea sotsiaalse elu iseärasusi.

Iseäralik isikupsühholoogiline nähe on „ärkamine“, olgu usuline või muulaadne. Tüüpiline sise mine olukord on sel puhul säärane, et erisuunalised hingelised jõud on ebakindlas tasakaalus, nii et pi semgi tõuge võib purustada kogu nende senise süs teemi ja asetada selle asemele uue. Tavaline nähe on, eriti usuliste „ärkamiste“ puhul, et endamaksmapanek on viinud mässule mõne sotsiaalse sideme vastu; selle järelduseks on talumatu ülipinge, mis „ärkamise“ puhul laheneb, ja vastupanu asemele astub alistumine.

Iseäralikul viisil leidub vastavaid nähteid ka sotsiaalsel alal, rühmade, näit. riikliku ühiskonna elus. On olemas kogu *rühma hingelisi lõhenemisi ja „ärkamisi“*. Nii nagu üksikisikus lõplik tõuge võib iseenesest olla tähtsusetu, kuid talumatuks muutunud seisukorra tõttu küllaldane, nii ka rühmaelu mullistu mine mõnikord võib lähtuda ainult väikesest hulgast rühma liikmeist, kelle poolt antud tõuke ees ühiskond tervikuna on nõutu, sellest hoolimata, et tal on välised võimuvahendid tarvitada. Paljud revolutsioonid on alanud sel teel. Pinnapealne käsitus on nõutu ega saa teha arusaadavaks, kuidas väike vähemus võib peagu salapärasel viisil määrata kogu ühiskonna elusuuna. Seletus võib olla niisugune, et vähemuse poolt esin datav jõud on küllaldane, et kallutada ebakindlasse tasakaaluseisukorda sattunud ühiskonna elu uude suunda.

Mitmes suures revolutsioonis on teatavasti aktiivse vähemuse tegevus viinud hirmuvalitsusele, terrorile; nii oli lugu Suure Prantsuse revolutsiooni aegu ja Vene enamlikus revolutsioonis. Kuidas seletada, et rahva suur enamus ei raputa vähemuse verist enda seljast maha? Seletus võib olla ms. järgmine. Revolutsioon on massiliikumine, mis säärasena tähendab vaimse taseme langust, seega kõigi aadete ja ideaalide lihtsustumist massidele arusaadavateks lööksõnadeks. Võib olla, et rahva suur enamus on juba revolutsiooni esimeste saavutistega oluliselt rahuldatud, ja sellest hoolimata revolutsiooniline liikumine jätkub nagu

tulikahju. Kui tase on küllalt langenud, ei jää enam mingit „erapooletut vahemaad“ „revolutsiooni“ ja „vasturevolutsiooni“ vahel; kes tahab peatuda ja olla rahul saavutatuga, on „vasturevolutsionäär“; fanaatiline vähemus ajab vastu-panevat enamust ikka järsuma murrangu suunas, kuni sotsiaalne tasakaal ülipingutuse tagajärjel taas on muutunud kõikuvaks ja on tarvis ainult väikest tõuget, et uus „ärkamine“ leiaks aset.

7. „Aviidsus-seadus“ sotsiaalses elus.

Nagu üldine bioloogia on psühholoogia alusteadus, kuhu psühholoogilised seadused tagasi ulatuvad, nii on bioloogiline psühholoogia, mis praegu on kiiresti tekkimas, omakorda kõikide kultuur- ja vaimuteaduste alusteaduseks. Niipalju kui ajaloolis-sotsiaalseid nähteid, keelelise, õigusliku, majandusliku jm. arengu nähteid üldse saab seletada, on psühholoogia määratud andma lõplikke seletusi. *Ühiskond ja kõik selle nähted elavad funktsionaalselt üksikisikus*, kõik sotsiaalsed reaktsioonid on sotsiaalsete indiviidide reaktsioonid. Sotsiaalteadused käsitlevad nähteid, mis esinevad üksikisikute rühmaelamustena ja rühmatoimingutena. Milliseid väljavaateid bioloogiline psühholoogia ses suhtes avab, sellest veel üks näide.

Juba H e g e l ja meie päevil eriti S p e n g l e r on juhtinud tähelepanu sellele, et rahvas, isegi kogu kultuurid, käivad reeglipäraselt läbi astmed, mis imestamisväärselt meenutavad üksikisiku noorust, mehe- ja raugaiga. S p e n g l e r on eriti näidanud, kuidas kõikides kultuurides esineb loomulik üleminek vaimselt loovast „kultuurist“ vaimselt jõuetusse „tsivilisatsiooni“. On tähelepanav, et iga ajajärk tundub neile, kes seda läbi elavad „kriisina“, et eriti vanem põlvkond *aina* kurdab „esiisadelt päritud usu ja kõlbla maailmakorra“ kõikumalöömise üle uues põlvkonnas. Juba R o g e r B a c o n kurdab selle üle meie arvates veel

kindlal keskajal. Sellegipärast pole kahtlust, et rahvad teatud perioodidel, mõnikord üsna lühikese aja jooksul, on elanud läbi ülemineku nooruslikust „kultuurist“ raugastuvasse „tsivilisatsiooni“. Säärane aeg oli näit. vanas Kreekas hiilgerikas viies sajand Pärsia sõdadest Sokratese surmani.

Kui psühholoogiliselt vaatleme säärast arengust, paistab silma selle vastavus üksikisiku tarbeelule. „*Aviidsus-seadus*“ valitseb niihästi *individuaalset kui ka sotsiaalset tarbe-elu*. See annab siirdumisele „kultuurist“ „tsivilisatsiooni“ usaldatava seletuse. Tugevate võitluste, valju jõupingutuse teel tõuseb noor rahvas võimule. Ta jõupingutused saavad toitu tugevatest rahuldamatatest; sellest siis *elu tähtsuse tunne*, kirglikkus, sellest ka tugevad sisetakistused, mis ohjeldavad ürgjõulisi sihivastaseid püüdeid. Ent kui võitlus viib võidule, leiavad tarbed üha suuremat rahuldust. Kogu elu ilme muutub, kuna jõuallikad hakkavad kuivama, sest et tahtepingutus loidub või on suunatud ainult hetkelistele „maiustele“, s. o. lõbule. Ja kus tarbed küllaldasel määral on rahuldatud, seal algab kustumine, s. o. „tsivilisatsiooni“-raugaiga, kus eluküllastunud, lõbunäljaseid, blaseerunud, loide hulki võib valitseda üksik „tseesar“, „kõva käsi“, ainult alamate, puhtvälaliste mõnude, „leiva ja tsirkuse“ andmise abil.

8. Sotsiaalsed sidemed ja endamaksmapanek.

Üksikisikul on raske, peaaegu üle jõu käivalt raske tõusta ühiskonna sotsiaalse surve vastu. See on raske sellepärast, et see on *üksikisikus endas* mõjuv tugev hingeline jõud, mille surve kõrval oma „parem äratundmine“ jõuna on üsna nõrk. Me elame sotsiaalset mina, mis sisaldab nii palju isiklikku endassekiindumist, läbi, nagu vaatlaksime end oma rühmakaaslaste silmadega.

Kui need teised näevad meie juures plekki või muud puudust, siis näeme pealiskaudselt võttes seda ka ise, ka siis, kui teame, et seda tõepoolest ei ole olemas. Noort arsti kahtlustatakse raskendavatel asjaoludel selles, et ta on kavatsenud ahvatleda haigla naispatsienti; kuigi ta teab, et ta on süütu, siiski võimatus end kaitsta viib ta vaimse kokkuvarisemise kaldale, sellest hoolimata, et pole karta mingit kahju välisele karjäärile. Õilsaloomuline kuid nõrk riigimees Paul Lange Björnson'i tuntud näidendis („Rahvavaenlane“) tuleb pärast otsustavat pööret oma erakonnakaaslaste juurde. Usaldavalt sirutab ta lähedalseisvale tervituseks käe; tervitatav tõmbab aga oma käe selja taha, nii teevad kõik teisedki. Lange läheb koju ja laseb enese maha.

Enesemaksmapanek on tarve, mida valitsevad tarbe-elu üldised seadused. Ka see tarve sõltub oludest. Ta võib leida rahuldust. Ühel ta on tugevam kui teisel. Mingit üldist piiritut võimutahet, nagu õpetas Nietzsche, ei ole olemas. Ka võimust võib inimene küllastuda. Arvestamata siinjuures tähtsaid sünnipäraseid erinevusi, on tugev endamaksmapanek mingi rahuldamatu tarbe, eriti alaväärsustunde väljenduseks. On tuntud konstitutsionaalsete hüsterikute, oma sotsiaalse alaväärsuse all kannatavate psühhopaatide „Geltungssucht“, liialdatud enesetunne ja sellest johtuv äge endamaksmapanek, mis ilmneb igasuguse edevusena. Säärane edevus taotleb endamaksmapaneku rahuldust igal hetkel; ta püüab „paista välja“ igas seltskonnas. Talle on tähelepanuavaldus kelle poolt tahes võiduks ja kõrvalejäämine ükskõik kus — kaotuseks: talle kõlbab iga sotsiaalse tunnustuse väikenegi sent; talle on vähenegi väärtuslik, kuna ta on leidnud nii vähe rahuldust. „Kindel enesetunne“ seevastu on kõrgemal neist mikroskoopilistest võitudest ja kaotustest; ta taotleb palju enama t.

Egotsentrilist ja nartsistlikku isikut võib ülespuhutud enesemaksmapaneku-tung viia niikaugemale, et ta vastustamatult püüab ennast näha oma elu näitelaval esimesena. Normaalse tunde seisukohalt nii hämmastav Nietzsche lause „Kui Jumal oleks olemas, kuidas võiksin leppida mõttega, et mina pole Jumal“ näitab, kuhu säärane tarbe-elu suund viib. Kuid omaette mõtleb nii mõnigi „väike mees“ samuti. Sünnib keeruline elufilosoofia, mille otstarbeks on „tuua alla“ „kõrgemalasuvad“ isikud. Mõeldakse näit. nii: „Kui minul ainult oleksid nende välised võimalused, oleksin kindlasti nendega võrdne“ jne. Ja põhimõtte kohaselt „ennem külas esimene kui Roomas teine“ püütakse taanduda sinna „külla“, kus saaks olla esimene, olgu see küla siis nii tähtsusetu kui tahes.

Siiski on parimatestki veel paremaid ja kõige ülematestki veel ülemaid. Kõike, mis me mõtleme või teeme, võib mõni teine mõelda ja teha veel paremini. Püüd olla kõige kõrgem ei või viia sihile. Elu näitab, et „suurte paremuste suhtes on ainult üks pääsetee: armastus“ (Goethe) ¹⁾, see sügav-vaimne kiindumus, millest vallutatuna loodetakse:

„dass ja das Nichtige
alles verflüchtige,
glänze der Dauerstern,
ewiger Liebe Kern.“ ²⁾

¹⁾ Selle kõnekäänu seletus vt. E. K a i l a. Mis on hing? „Elav Teadus“ 36, lk. 15.

²⁾ „et kõik tühine on mööduv ja jäädava tähena hiilgab igavese armastuse tuum.“

IV. Tarvete dünaamika.

1. Tarbe-elu põhiseadused.

Tarvete dünaamikat, eriti hingeliste jõudude seadusi oleme üldjoontes juba puudutanud eespoolgi. Nüüd omistame erilist tähelepanu isiksuse mõttekaatele häiretele, mida nimetatakse neuroosideks ja mis on tähtsad seepoolest, et nendes tarvete dünaamika ilmneb nii käegakatsutaval kujul.

Tarbe-elu põhiseadus on, et iga hingelise talitluse *jõuallikaks on mingi tarve*. Tarve muutub rahuldudes (nn. „aviidsus-seadus“). Tarvete poolt esilekutsutud talitlused on *otseselt mõttekad*. Tarbe mõjuvõimu suhtes on põhimõtteliselt tähtsusetu, kas tarve on teadvuslik või ebateadvuslik; tunnetamata tarve võib mõjuda niisama tugevasti kui tunnetatu.

Unustamine võib olla kahesugune. Üht nimetame „passiivseks“ unustamiseks. See johtub engrammide (ajus asetsevate muljejälgede) kustumisest aja jooksul. Säärane unustamine on alguses kiire ja muutub pärastpoole aeglasemaks. Engrammid siiski ei kao täiesti. Kõik, mis oleme ühel või teisel teel õppinud, ka ohtlikud harjumused, säilib läbi kogu elu, välised vigastused välja arvatud. Kuid see engrammide tagavara, mis tarbed tarvitavad, vajub järjest sügavamale, muutub üha raskemini aktualiseeritavaks.

Selle kõrval on teine, „aktiivne“ unustamine, millega tavalisesti on tegu, kui mõni otsus „unustatakse“ teostada. See „aktiivne“ unustus tuleb sellest, et *mõni tarve takistab meeldetuletust ehk „tõrjub selle välja“*; seepärast nimetatakse seda aktiivset unustamist ka „tõrjeks“ (Verdrängung)¹⁾. Takistav tarve peab meeldetuletuse momendil olema *aktuaalne*, nii et

¹⁾ Vt. ligemalt: K. Holtzmeier. Alateadvus ja psühhoanalüüs. „Elav Teadus“ 31, lk. 44 jj.

tekib tarvete konflikt: ühel pool meelde tuletada tah-
tev, teisel seda takistav tarve. Seda on vaja silmas
pidada; ei pea paika, et me *üldse* mäletaksime „meeldi-
vaid“ asju rohkem ja hõlpsamini kui „ebameeldivaid.“
Seda on katselisedki uurimused tõestanud.

Praktilisele inimestetundmisele ja elutarkusele
on aktiivse unustamise olemasolu olnud ammu tuttav.
Kui armastaja „unustab“ armsamaga määratud kohta-
mise, siis viimane tõlgitseb seda peagu eranditult nii,
nagu seda tulebki tõlgitseda: *tarve meeles pidada* ei
ole enam küllalt tugev. Küllalt tähtsaid asju me ei
unusta.

Teaduslikult on aktiivse unustamise tööka uurinud
F r e u d, kelle kaudu ka „tõrje“ nimetus on kujune-
nud kindlaks. Ta toob selle kohta hulga näiteid. Tea-
dusmees kaldub „unustama“ oma teooriale vastu rääki-
vaid fakte; kui me rahaasjus midagi unustame, siis
ikka oma *kasuks*.

Aktiivses unustamises ilmneb tarvete dünaamiline
jõud käegakatsutavalt selgesti. Tarbed on hingelised
jõud, mis mõjuvad mõttekalt, surudes hingeelu, näit.
meeldetuletamise, oma suunda, ka sel juhul, kui nad
pole mingi elamuse kaudu teadvuses esindatud. Kuid
loomulikult võib esineda ka täiesti *teadlikku tõrjet*,
püüdu mingit läbielatud asja teadvusest välja sulgeda.
Kui seda teadlikku tõrjet taotleb tarve on küllalt tu-
gev, on tal arusaadavasti sama mõju kui ebateadlikulgi.
Eriti huvitav juht on see, kui *tõrje on suunatud mõne
elamuse tunnetamisele*; kui elamus ise on olemas, ent
sellest ei saada aru, näit. ei nimetata õige nimega, kuna
mingi tarve vastustab seda tunnetamist.

Tõrje pole mingi erinähe, mis käiks oma seaduste
järgi. Muidki samasuguseid nähteid leidub kõikjal
tarvete dünaamika alal. Seepärast on arusaam, mis
sageli esineb psühhoanalüütikute juures, et tõrje on
erilise hinges teadvusetult mõjuva teguri, „ülimina“

tsensuur, eksitav. Oletatakse, et on olemas teatud teadvusetu „eeskoda“, kuhu tarbed ja mõtted tungivad ja mille lävel seisab valvurina „ülimina“, lastes teadvuse-„salongi“ ainult seda, mis leiab armu tema silmis. Kõik see on muidugi paljas võrdluspilt. Hingeelus mõjuvad ainult *aktuaalsed tarbed*, mitte mingid esemlikud, harjumusjäänustena säilinud tegurid.¹⁾ Tõrjet teatud olukorras esile kutsuda võivad mistahes tarbed; pole sugugi nii, et tõrjuvad jõud ikka oleksid kõrgema-astmelised, „üliminasse“ kuuluvad, ja tõrjutud madalama-astmelised, meie animaalse mina kihud. Esineb ka risti vastupidiseid juhtumeid. Võib juhtuda, et näit. „sisetunde hääl“ on tõrjutavaks, mil tõrjuvateks jõududeks on animaalsed soovid. Kui mõni muidu korralik mees teeb naisele vähe-austava ettepaneku, võib ta ebakindlast käitumisest näha, et just „ülimina“ on tõrjutavaks.

„Jätkuv amneesia“, s. o. võimetus uusi mälujälgi moodustada, võib olla tingitud ajuvigastustest; kuid ka eriti tugev tõrje võib seda põhjustada. Instinktidele mõjustav vapustav elamus võib põhjustada nii põhjalikku unustamist, et isiksus ebateadlikult otsekui „pöördub ära“ tõsi-elust ja korvab selle mingi segase seisukorraga.

2. Tarvete surve mõtlemisele.

Kogu kujutlemine ja mõtlemine on tarvete alalise ebateadliku surve all. Asjalikult, objektiivselt, ratsionaalselt mõtleb inimene ainult neil võrdlemisi harvadel juhtudel, mil tal on *tarve* nii suhtuda, näit. tõeline uurija oma teaduslikus töös.

¹⁾ Sellega muidugi ei tohiks olla eitatud, et harjumuste kaudu, pikkamisi ka sügav-vaimsed eluavaldused jt. saavad tarberahulduse ilme, et harjumuse abil nii siis kasvavad uued tarbed.

Tavalisesti valitsevad inimese kujutlustevoolu ja mõtlemist ebateoreetilised *soovid*. Mõtlemine on harilikult soov-unelemine. Inimene usub, mis ta soovib; tavalisesti ainult elu kohustus sunnib teda sellest kõrvale kalduma. Oleleb animaalne kalduvus käituda nagu laps, kes usub enese täielikkust, kuni tõelisuse rasked hoovid talle õpetavad muud. Võib hõlpsasti näidata, et kõikjal, kus see kontroll puudub, tarvete surve rõhub mõtlemise kujuteldud soovide-täitumise suunda. Mõningaid näiteid.

Paar kuulsat psühholoogi — vaimselt kõrgeastmelist isikut — on enda juures pannud tähele seda iseloomulikku seika, et kui nurkpeeglis juhuslikult näha end kõrvalt, s. o. oma profili, see on ebameeldiv üllatus; igapäevases elus me ei kontrolli oma arvamust selle „suursugususest“, mis pärast enesearmastus siin pääseb maksvusele. Paljud on valmis tunnustama, et nad mingi hinna eest ei tahaks elada uuesti oma endist elu, isegi selle õnnelike momente mitte; sellest hoolimata keskpärane inimene läheb rõõmsate ootustega tulevikule vastu (millelt ometi ratsionaalselt mõeldes pole oodata midagi paremat kui minevikult). „Iga ema sünnitab Lunastaja.“ Inimene on oma loomult nii vähe asjalik ja ratsionaalne, et on suur psühholoogiline iseärasus, et üldse on olemas muud peale soov-mõtlemise. Enesemaksmapaneku-püüd tahab kõikjal viia sinna, et inimene omandaks säärased arusaamad, mille kaudu ta esineks võimalikult heas valguses, nii et ta eneseaustus tõuseks maksimaalseks ja et ta võiks, nagu ütles H o b b e s, „magnifice sentire de se ipso“, tunda end suursugusena. See peegeldub ms. selles, kuidas suhtutakse teaduslikesse ideedesse. Aristokraat võtab meelevdi omaks nüüdisaegse pärivus- ja tõuõpetuse, mis väidab, et inimesed sünnipäraselt on üsna eriväärsed; proletaarlane, näit. vene bolševik, tahtmatult taunib säärase

arusaama ja pooldab vananenud Lamarck'i õpetust omandatud omaduste päritavusest, ümbruse ülivõimust ja inimeste sünnipärasest üheväärsusest (säärane lamarckism olevat Venemaal „ametlikuks“ bioloogiks). Riiklikud ja ühiskondlikud tõekspeod — nii siis arusaamad asjust, mis teoreetiliselt vaadates kuuluvad kõige raskemate hulka ja mis alal ainult kõrgeimaastmelisel eriteadusel võib olla asjalikku väärtust —, need tõekspeod võtab keskpärane isik ilma mingi kahtluseta omaks: *ta tarbed dikteerivad need talle*. Neis ja muiski asjus on asjalik ja eriti teaduslik mõtlemisviis keskpärasele inimesele midagi loomuvastast. Põhimõtteliselt on teaduse väited paljalt tõenäosused; just täpseimates ja usaldatavaimates teadustes, näit. neis, millel põhjeneb praegusaja tehnika, arvestatakse ikka eksimisvõimalust; igas eksaktses katsetulemuses sisaldub nn. „tõenäoline viga“, mille suurus tulemust esitades välja arvutatakse. Ent mis öeldaks näit. valimiseelsest kihutuskõnelejust, kes esitades ühiskondlikku programmi lisaks juurde — nagu asjalikkus nõuaks — et tema väited evivad ainult nii ja nii suurt tõenäosust, et neis on nii ja nii suur „tõenäolik viga“?

Tähtis järeldus kõigest sellest on, et paljalt mõistuslikul „haridusel“ ei ole peagu mingit mõjujõudu. Inimesi võib mõjustada ainult äratades neis mingeid *tarbeid*; paljas õpetusejagamine on mõjuta. Sest teadus on, välja arvatud need harvad juhud, mil on olemas tarve teaduse järele teaduse enda pärast, ainult *vahend, mida tarbed tarvitavad*. „Velle non discitur“, tahtmist ei õpita. See peab paika ka psühholoogilises „selgituses“, mida taotleb käesolevgi raamat. Isiksuse teoorias võib olla küsimus asjust, mis kõige lähemalt puudutavad lugejat ennast, esitatakse tõdesid, mis võiksid temasse mullistavalt mõjuda, kui ta need omaks võtaks. Kuid kui nendele on vastu väikenegi tarbe surve, siis pilk libiseb neist mööda või neid ei raken-

data vähemalt enese kohta. „Mõistuslikud argumendid“ on isegi siis, kui nad on kõige mõjuvamad, kerged kui udusuled tarvete surve kõrval.

3. Tarvete mahakäimine.

Ka ergu-hingelise elu alal valitseb teatud „energia säilimisseadus“. *Tarvetes sisalduvaid hingelisi jõude ei saa ilma „tööta“ tühistada*; nad peavad mingil moel leidma rakendamist, äratarvitamist; nad vaibuvad ainult sel teel, et sooritavad mingi „töö“. Sääraseks äratarvitamiseks võib olla näit. põhjalik järelekaalumine, mis näitab, et teatud tarbe rahuldamine on võimatu ja sel teel viib tarbe kustumisele. Säärane äratarvitamisviis on siiski kõrgeastmeline ja võrdlemisi haruldane; tavalisem nähe on, et tarbepinge jääb suuremal või vähemal määral püsima.

Igal tarbel on oma loomulik suund, millesse ta ergu-hingelise elu surub, ja oma *loomulik mahakäimistee*. Kui vastutötavaid jõude ei ole, siis tarve käibki sel teel maha. Kui see tee on suletud, tarvitab tarve *kõrvalteid* ja käib neid mööda maha seda hõlpsamini, mida lähemal nad on ta loomulikule suunale. Siinkohal eritleme kaht peajuhtu.

Inimesel on reeglipäraselt *mitmeid üheaegseid tarbepingeid*, näit. kõrgema-astmelisi vaimlis-sotsiaalseid ja madalama-astmelisi animaalseid. Kui nende tarvete suund on teatud määral sama, siis *käib üht ning sama teed mööda mitu tarvet maha*. Sellest on tingitud, et inimliku tegevuse tõelised *põhjused* on tavalisest *mitmekesised*; iga reaktsiooni juured ulatuvad teadvusetu viimsetesse sügavustesse.¹⁾ Nii siis ei saa küsida, kas teatud tegu on tingitud kas edevusest või rahahimust või kohusetundest; kui kõnesolev tegu

¹⁾ Vt. E. K a i l a. Mis on hing? „Elav Teadus“ 36, lk. 65.

rahuldab kõiki neid kolme, siis nad kõik, kui neid üldse on olemas, *tingimata tarvitavad ära avaneva mahakäimistee, andes igäüks oma osa sellele jõudude resultandile, mille tulemuseks on tegu.* Mõningad äärmised juhud maha arvatud, on kõik inimesed edevad ja rahahimulised. Kõrge vaimne arengutase avaldub selles, et säärased animaalsed tungid *peidavad end* kõrgemate vaimlis-sotsiaalsete struktuuride varju, kuid sealt peidust nad mõjuvad omamoodi ja kasustavad viimaseid endi huvides.

Nii on iga inimeslik reaktsioon oma põhjuste, motivatsiooni poolest *kompleksne*, näit. nii, et madalamad tungide-energiad tarvitavad kõrgema-astmelisi reaktsioone mahakäimisteks.

Teine juht on see, mil tavalisest kõneldakse asendus- või *surrogaatreaktsioonidest*. Kui küllalt tugevad jõud takistavad tarbe loomulikku mahakäimist, siis see tarvitab mõnd kõrvalteed, seda hõlpsamini, mida suurem on analoogia pea- ja kõrvaltee vahel. Surrogaatreaktsioonide alal kohtame kirju hulga kõige erilisemaid ja eriastmelisemaid nähteid, alates igapäevase elu pisiasjadest kuni isiksuse suhtes kõige kesksamate näheteni. Ka hulk sotsiaalselt esmajärgulise tähtsusega nähteid kuulub sisse ühendusse.

Kuidas inimese sotsiaalsed reaktsioonid sageli seisavad mitme tarbe teenistuses, näeme ms. sellest, kui kergesti näit. kaastundmuse taga peitub sageli ainult kahjurõõmu, kuidas heategevus muutub vaid enese maksmapaneku ja teise allasurumise vormiks jne. Ka vali moraal „lõhnab julmuse järgi“, nagu ütleb Nietzsche Kant'i kategoorilisest imperatiivist. „Tekitada kannatusi puhta sisetundega on moralistide rõõm“ (Bertrand Russell). Mõnelegi puritaanile on moraal ainult vahendiks võtta teistelt lõbustused, mis talle endale pole ühel või teisel põhjusel kättesaadavad.

Inimese loomu kihilisus ja sellest johtuv motivat-

siooni komplekssus peegeldub ka *erootilises* suhtumises. Juba varem on vihjatud sellele, kui mitmeharuline see on: ta sisaldab vähemalt seksuaalset, esteetilist ja sügav-vaimset komponenti. Kuid harilikult käib sellega veel muudki kaasas. Olla armastatud kõrgel vaimsel tasemel oleva isiku poolt on suurimaid *endamaksmapaneku-rahuldusi*. Ent siit johtub ka armukadeduse talumatu piin. Mida enam erootilises kiindumises on endamaksmapaneku-rahuldust, seda kibedamad on armukadeduse kannatused; kui oleme inimese ise oma tundmustega tõstnud kõrgele, siis on seda kibedam, kui just tema meid hülgab. Armukadedus üldse on nii algeline reaktsioon, et esineb juba kõrgete loomadegi juures.

Ka *sublimatsiooni*-nähe kuulub siia; see pole midagi muud, kui madalamate tungiennergiate mahakäimine kõrgema-astmelistes *küllalt analoogilistes* reaktsioonides ja seega toimuv tungiennergiate „õilistumine“. Sellest allpool.

4. Mahakäimata tarbepinged ehk „kompleksid“.

See, et me tarvet ei lase maha käia, ei tühista veel ta jõudu. Ta jääb tarbepingena alles ja avaldab mitmesugust mõju.

Kompleksideks nimetatakse neuroosidepsühholoogias kestvalt-mahakäimatuid, tahtmatuid tarbepingeid, mis võivad olla teadvuslikud, aga ka ebateadvuslikud, väljendudes viimasel juhul ainult käitumises. Sääraseid komplekse on väga mitmesuguseid ja eri-astmelisi. Neid võivad tekitada mistahes tarbed, eriti animaalsed tarbed: endamaksmapanek neid nii tavalisi alaväärsustunde-komplekse, sugutung erilisi seksuaalseid komplekse, sotsiaalne tung näit. süütunde-komplekse jne. Tähtis seik on, et *mitte kõik iseloomud ei evi ühesugust kalduvust komplekside moodustumisele*. Leptosoomsetel (asteenilistel) tüüpidel ¹⁾ on seda kalduvust enam.

¹⁾ Vt. ligemalt K. L e l l e p. Kehaehitus ja iseloom. „Elav Teadus“ 13.

Püknikute voolavad, otsemad reaktsioonid on põhjuseks, et neil tekib vähem mahasurutud tarbepiugeid, nad lasevad neid ühel või teisel kujul maha käia.

Kõige halvemad kompleksid on inimese olemuslikud vead või puudused; näit. kehaline viga võib teatud eeldustel kujuneda hingeliseks haavaks, mille valu ebateadvuslikult ja tahtmatult valitseb peagu kogu isiksuse eneseavaldusi. Julm lause, mis kahjuks paljudel juhtudel peab paika, ütleb: „Küürakal tuleb kõikjalt otsida ta küüru“. See „küür“ võib mõnikord olla üsna väike kehaline puue.

Igapäevases elus avalduvad väiksemad ja raskemad kompleksid mitmel viisil. Huvitava rühma moodustavad mitmesugused *eksitoimingud*, mida Freud nii meisterlikult kirjeldab. Igasugused vääriti-ütlemised, vääriti-kirjutused, eksimused võivad ses suhtes olla sümptomaatilised. ¹⁾ Siiski oleks mõttekusprintsipi *ülepingutamine*, kui *kõiki* eksitoiminguid pidada tarvete väljenduseks, nagu teeb Freud. Oletus, et iga sümptoom on mingi soovi, eriti seksuaalset laadi soovi, ebateadlik rahuldamine, muudab sümptoomide tõlgendamise meelevaldseks. See on saanud psühhoanalüütilisele teooriale saatuslikuks.

5. Surrogaatreaktsioonid.

Surrogaatreaktsioonide tabavaks näiteks on müstilised elamused. Sõna „müstika“ on tuletatud kreeka keelest, kus „myein“ tähendab „sulgeda silmad“. Nagu nimetuski näitab, on müstika sise mine „ärapäördumine“ ärkvel-elust. Selle asemel, et tungienergiad normaalselt pöörduksid välja poole, nad müstikas suunduvad sissepoole ja põhjustavad seal kõrgpinget, süvendades siseelu ja täites seda oma loomingu saadustega. Ei ole olnud müstikut, kelle seksuaalne elu oleks olnud „normaalne“. Müstika sisaldab mitmesuguseid ja õige eri-astmelisi nähteid, nende hulgas ka kõrge-astmelisi. Käesoleval juhul äratav meie tähelepanu ainult see eriti „madalamatel“

¹⁾ Vt. K. H o l t z m e y e r. Alateadvus ja psühhoanalüüs. „Elav Teadus“ 31, lk. 16 jj.

müstikutel tavaline nähe, et vaga unistaja „unio mystica“, jumalik abielu, on seksuaalelu läbipaistev surrogaat.

Hispaania nunn „püha“ Teresa (surn. 1515) avaldas oma elu lõpul suurejoonelist organisatoorset tegevust, asutades suure nunnaordu. Lapsena ta oli kartlik, eideetiline, piiritusse unistamisele kalduv. „Maailm“ veetleb teda, kuid ta otsustab loobuda selle tühisusest ja maisest armastusest, minnes 18-aastasena kloostrisse. Tal on ägedaid võitlusi; ta põeb läbi nähtavasti raske hüsteeria minestuste, kontraktuuride ja muu sellisega. Lõppeks tal õnnestub „suretada oma mina“, tal on nägemusi ja ilmutusi. Nagu mitmed teised kuulsad müstikud (näit. Prantsusmaal 1600-ndail aastatel tuntud proua Guyon) ta taotleb süstemaatilisel „teopaatilist“ seisukorda, kus teadvus omast isiksusest on nii piiratud kui võimalik ja kus tegevus toimub Jumala mõjuks tõlgendatud sundkihude kujul ilma tahtlikkuse ja oma kaasmõju elamuseta. Lõppeks ta saavutab „automaatse kirjutamise“ kunsti, s. o. käsi kirjutab tahtmatult, ilma et kirjutaja teaks, mida see kirjutab (selle huvitava „kunsti“ võivad paljud saavutada võrdlemisi vähese harjutusega).

„Jumalikul abielul“ on eri astmeid; kõrgeim neist on ekstaas, mis on täis kirjeldamatut hurma; ei saa teha vähimatki liigutust ilma äärmise pingutuseta; valitseb afaasia¹⁾ ja agnoosia²⁾, ei saa kõnelda ega kõnest aru; teadvus kaob õndsusemerre, „sulab Jumalasse“. Ollakse tugevasti teadlik Kristuse ligiolekust, kes seisab meist paremal pool.

Selle teopaatilise seisukorra katkestab tundetoonilt vastupidine, „demonopaatiline“ seisukord, mis muide on analoogiline eelmisele, kuid milles valitseb kohutav armestustunne. Nüüd on „saadan“ meie juures, kuid „pahemal“, vasakul pool. Tal on kohutav välimus, kole suu, kust tulekeeled välja tungivad; mõrul häälel ta ütleb ähvardusi. Vahel läheb saadan ka ta sisse ja tekib „roojasuse“-seisukord.

Teopaatiline seisukord annab täielikku, ainult kergesti varjatud erootilist rahuldust.

Ta igatseb ja ihaldab oma Issandat, tunneb valdavat armastuse hellust ja sulab pisaratesse, mis kutsuvad taevalikku peigmeest. Siis ta tunneb, kuidas Issand haavab teda noolega, mis üha uuesti tungib ta sisemusse ja läbib ta südame, tekitades nii tugevat valu, et ta karjatab; kuid ta

1) Afaasia — kõnelemisvõimetus mõistuse või välise kõne-elundkonna veata.

2) Agnoosia — kõnest mitte arusaamine, ilma kuulmis-elundite veata.

põleb armastusest Issanda vastu ja valu on nii magus, et ei tahagi sellest vabaneda. Need on Issanda armastuse-aval-
dused, mis on kirjeldamatult palavad ja magusad.

„Naturam expellas furca, tamen usque recurret.“¹⁾

6. Kompensatsioon ja ülekompensatsioon.

Kompensatsioon (asetäiendus) ja ülekompen-
satsioon moodustavad neuroosidepsühholoogias laia
rühma väga erinevaid nähteid.

Kui meil on mingi tarve, siis meil puudub midagi,
me „tarvitseme“ midagi; tarbe rahuldamine kõrvaldab
selle puuduse, kompenseerib selle. Lihtsaks näiteks
selle kohta on, kui mõni kehaline puue tekitab eriti
tugevat kasvu, arengut, harjutamist, nii et kõnesolev
puue võib saada mitmekordse „ülekompanseerimise“
osaliseks. Demosthenes oli kogeleja, temast tuli aga
kreeka kuulsaim kõnemees. Alfred Adler on
pidanud eriti silmas just neid „orgaanilisi alaväärsusi“
ja nende bioloogilist „ülekompensatsiooni“. Ka vaim-
sel alal on säärasel aktiivsel kompensatsioonil suur
tähtsus. Küllastunud inimene ei tee revolutsiooni;
eluga rahulolev ei loo mingit päästeusundit. Ilma
tugevate takistusteta ja sellest johtuva hingelise kõrg-
pingeta ei tekiks mingit vaimset ega sügav-vaimset elu.
„Kõik instinktid“, ütleb Nietzsche, „mis ei saa
maha käia väljapoole, pöörduvad sissepoole; alles selle
tulemuseks on inimese endassesüvenemine, see, mis ta
hiljem nimetab „hingeks“. Kogu sisemine maailm evib
samal määral sügavust, laiust ja kõrgust, kui maha-
käämine väljapoole on takistatud.“

„Des Herzens Woge schäumte nicht so hoch empor
und würde Geist,

¹⁾ „Looduse ajad küll hargiga välja, aga ikka ta tuleb
tagasi.“ Eespooltoodud näide on võetud Delacroix'
teosest „Etudes d'histoire et de psychologie du mysticisme“.

wenn nicht der alte stumme Fels, das Schicksal,
ihr entgegenstünde.“¹⁾

Hölderlin.

Elu puudused, piiratus korvatakse siseelus, fantaasia-maailmas. Paradiisikujutelmad surematuse-usuga (mis on soovunelmaist esimene) vastavad maise elu ideaalidele ja on loomukohaselt erinevad: indiaanlase „igavesed jahimaad“, germaanlaste Walhalla, muhameedlaste paradiisihaarem „mustasilmaliste neidudega“. Samuti kunst. „Die Kunst fängt genau da an, wo das Leben aufhört“, ütleb R i c h a r d W a g n e r, kunst algab just sealt, kus elu lõpeb. Nii mõneski kõrgema-astmelises vaimses saavutises on mõni tugevasti läbielatud puue, alaväärsus olnud see „okas lihas“, mis kompensatoorset tegevust tagant kihutab.

Kõigil neil juhtudel on tegu normaalse, *aktiivse* kompensatsiooniga. Otsustav on ses suhtes see, et kompensatoorselt toimuv väärtamine ja ideaalidelooming on *ehtne*, s. o. et läbielatud defektist põhjustatud tegevus avab tee uutele väärtustele ja ideaalidele, mis *püsivad jõus* ka pärast seda, kui kompensatsioon on saavutatud.

Teisiti on lugu neurootilise ehk *reaktiivse kompensatsiooniga*, millega tavaliselt on tegu, kui neuroosipsühholoogias kõneldakse kompensatsioonist. Sel korral on väärtamine ja ideaalidelooming *ebahtne*, väärtused ja ideaalid *reaktiivsed*, s. o. nende eitamine ja jaatamine toimub olukorra kohaselt. Rebane, kes viinamarja kätte ei saa, teeb näo, nagu ei tahakski ta neid. Kui aga olukord muutub ja, mis näis saavutamata, saavutatakse, siis muutuvad ka *väärtamine ja ideaalid*. „Peene seltskonna“ väärtust eitatakse seni-

¹⁾ „Südame laine ei vahutaks mitte nii kõrgele üles ega muutuks vaimuks, kui mitte vana tumm kalju, saatus, talle vastu ei paneks.“

kauda, kui see on endale saavutamatu; päästakse ise sinna, siis hakatakse seda ka hindama. Eriti paistab see joon silma noorte juures. Teatud eas noored käituvad hoolimatult ja ülemeelikult; nad tõstavad mässu kõigi valitsevate ideaalide vastu, kuid nende endi ideaalid on reaktiivsed: need on tingitud ainult sellest, et nad peavad olema teissugused kui valitsevad ideaalid, mida sisimas siiski austatakse. Samal põhjusel on „tõusik“ nii silmapaistvalt upsakas. Peagu igas reaktiivses kompensatsioonis meil on tegu väärtuste eitamisega, millest sisemiselt siiski mitte üle ei olda; selle tagajärjel tekivad „sõlmed“ hingeellu. Tähtis joon reaktiivses kompensatsioonis on *ebateadlikkus*. Asjaomane isik ise pole teadlikki oma väärtamises tekkivatest „sõlmedest“, keerdkäikudest, ja seepärast on raske neid ka vältida või kõrvaldada.

Igapäevases elus esineb väga sageli siiakuuluvaid vähemaid ja tähtsamaid nähteid. Leidub näit. igasugust fanatismi, liialdusi, silmapaistvat argust või ärritativust mingis suunas, kus *kompleksiks* muutunud hingeline haav või puue on ähvardamas. On tuntud tõsiasia, et inimene vaevalt kunagi jutlustab oma usku, usulisi või muid veendumusi nii innukalt kui siis, kui ta on neid kaotamas. Miks sääraseid usklikke nii haavavad enese omadest lahkuminevad veendumused? Võib peagu öelda, et kirglikkus, millega mõnd veendumust kaitstakse, on proportsionaalne asjalikkude põhjenduste puudulikkusega. Kahtlematud tõed harilikult ei pane kirgesid liikvele. Kes eitab meie arvates päevselget asja, äratav ainult kaastundmust; ent kes eitab meile tähtsat väidet, milles me ise pole täiesti kindlad, see teeb meid ägedaks. Sama printsiip esineb sageli ka käitumises. Fanaatiline puhtuseharrastus võib tähendada mõne hingelise pleki sümbolset ärapesemist; kõlblusfanatismi ja kõige katmatu vihkamise põhjuseks võib olla oma ebapuhtuse ebateadlik tõrje; naistepõlgajaks võivad muutuda just need, kes tunnevad ülemäärast nõrkust kaunima sugupoole vastu jne.

Reaktiivne kompensatsioon võib olla, nagu Alfred Adler oma kuulsates uurimustes näitab, otsustava tähtsusega kogu isiksusele. On olemas „neurootilisi iselooime“, kelles mingi alaväärsuse, puudelisuse teadvus valitseb kogu elu. Adler püüab tuletada võimalikult *kõiki* neurootilisi reaktsioone tõrjutud alaväärsustundest ja sellega seotud

enesemaksmapaneku-tungist. Ta on ses suhtes niisama ühekülgne kui psühhoanalüütikud teises suunas. Neurootilised reaktsioonid on niisama mitmekesised kui inimese tarbe-elu ise; neuroos sõna üldises mõttes pole midagi muud kui tarbekonfliktist tingitud hingelise dünaamika häire; sääraseid esineb kõikide tarvete alal.

7. Sublimatsioon.

Sublimatsiooniks, nagu juba eespool selgus, nimetatakse säärast *surrogaatreaktsiooni*, kus takistatud animaalne tarve käib maha, tarvitatakse ära kõrgemaastmelise ühiskondlik-vaimse tegevuse näol. Eelduseks on, et asjaomaste tarvete loomulikud mahakäimisviisid oleksid üksteisele küllalt *analoogilised*. Nälgja ega janu ei saa sublimeerida, küll aga seksuaalsust ja animaalset endamaksmapanekut, kuna viimaste toimumissuund võib teatud määral langeda ühte sotsiaalis-vaimse elu omaga.

Sublimatsiooni mõiste ise on pärit *N i e t z s c h e l t*. Ta näitab, kuidas sugutungi võib „õilistada“ inimesearmastuseks või Maarja ja pühakute kummardamiseks; ka loov kunstiline tegevus tarvitab vitaalsed jõud ära.

Psühhoanalüüs on pidanud silmas peamiselt seksuaalsuse sublimeerumist. Siiski on psühhoanalüüsi mõisted ja teooriad ka ses suhtes ebarahuldavad. *F r e u d* kaldub mõtlema, et kogu kultuurelu olemuseldasa on sublimeeritud seksuaalsus. Kui küsitakse, mis loob kultuuri, kaldub psühhoanalüüs vastama: *tungidetõrje*. Kui küsitakse, mis tekitab tungides tõrjet, vastatakse: *kultuur*. On sageli juhitud tähelepanu selles peituvale selgusetusele, isegi vasturääkivusele. *S c h e l e r* ütleb õieti: tungienergiate takistamisel ei või olla muud tagajärge, kui see, et kui juba *on olemas* ühiskondlik-vaimseid tarbeid, siis takistatud animaalsed tarbed võivad neile anda teotsemisjõudu, mis neil muidu puuduks.

Sublimatsiooniga on seletatav, et nii paljud, eriti vaimselt loovad isikud, nagu filosoofid, kirjanikud jt. kui ka nunnad, katoliku preestrid jt. võivad elada sugulises karskuses, ilma et tekiks mingeid neuroosinähteid, kuna näit. vangilaagrites, kus pole võimalik rahuldada ei üht ega teist, ei sugulisi ega vaimseid tarbeid, seksuaalne nälg on halvem kui toidunälg.

Endamaksmapaneku-tung võib samuti sublimeeruda. Bismarck teenib oma isamaad ja samastab iseennast sellega, kuid paljudest sümptoomidest nähtub, kuidas ta valdav enesetunne seega leiab sublimeeritud kujul rahuldust. Mingist „rahvusvahelisusest“ ei taha ta kuulda kõneldavatki; talle on tähtis ainult ta „oma“ maa ja selle piirides kõik see, mis kõige enam on ta „oma“. Tal on palav soov saada naabrimõisad oma võimusesse. Ta endamaksmapaneku-tung kajastub kalduvusest kõigele „kolossaalsele“, mis ulatub kuni tindipliatsini ja ilmneb käekirjaski. Kuid et see endamaksmapanek on sublimeeritud, nähtub sellest, et tal pole mingit tavalist välist auahnust.

Ka hirmuväljendusi tuleb vaadelda kui *põgenemise surrogaate*. Tavalisest millegi hirmu- või vastikustäratavaga kohtudes me põgeneme. Seltskonnast me aga põgeneda ei saa — see tähendaks liiga suurt lüüasaamist; seepärast esinevad siin põgenemise surrogaadid: punastumine, kogelemine jne. Selles ongi nende mõttekus.

V. Isiksuse energia ja enesetunnetus.

1. Isiksusreaktsioonid ja primitiivreaktsioonid.

Isiksus funktsionaalses mõttes on inimese ergu-hingelises elus arenev süsteem, mis toimib tervikuna ja evib loomukohast tööjõudu ehk energiat. Fenomenaalses mõttes, elamusena, on isiksus selle süsteemi kogemine, läbielamine kestva „minana“, millel on äärmise „oma“ kirjeldamatu ilme. „Mina“ ei ole mingi kehast lahus olev eriline esemlik olend; säärased arusaamad on primitiivset algupära, millele teaduslik uurimine ei anna tuge. „Mina“ allub samuti sündimisele ja hävimisele kui kõik muugi päikese all.

Indiviidi reaktsioonidest on kõige kõrgema-astmelisemad *isiksusreaktsioonid*, millel on omapärane „töö“ laad. Inimesele on olemuslik, et ta peab elama „pale higis“. „Töö“ on funktsionaalses mõttes *reaktsioon laiale eluruumile*, milles tarvitatakse endisi kogemusi ja kaalutakse ette järeltusi, arvestatakse sihte ja ideaale, mille abil võib vastustada hetkelisi kihusid.

Kogu erguhingeline elu koosneb muljete vastuvõtmi-
sest, nende „sisemisest“ läbitöötamisest ja muljetele
vastamisest. Isiksusreaktsioonile on omane keskmise
lüli „sisemise“ läbitöötamise maksimaalne osatähtsus.
„Tööd“ iseloomustab võrdlemisi *pikk pingekaar*, mis
vastab laiale eluruumile. Säärased reaktsioonid on
hilist algupära; loom ja laps ei tee „tööd“. Mida pikem
on mingi reaktsiooni pingekaar, seda „raskemana“ ta
tundub, seda enam energiat nõuab selle täideviimine.
Seepärast tundubki „töö“ meile raskena, võrreldes
lühikaareliste animaalseste tarvete rahuldamisega. Siin
on tegevuse siht liikumapanevast tarbest nii kaugel, et
tuleb alati olla valvel vahelekipuvate eksitavate kihude
eemaletõrjumiseks.

Primitiivseks nimetame sääraseid reaktsioone, kus
ärritus ei lähe täiesti isiksuse süsteemi kaudu ega töö-
tada seda seal läbi, vaid *käib lühiühenduslikult maha*.
Primitiivreaktsioonid on omased loomadele, lastele ja
primitiivsetele inimestele, kuid neid esineb ka haritud
täiskasvanuil, eriti siis, kui mõni tugev elamus vallandab
nii võimsa instinktreaktsiooni, et madalamad kihid
pääsevad oma algeliste seaduste kohaselt teotsema.
Neil juhtudel tuleb muidu mahasurutud teadvusetu elu
nähtavale. Vähearenenuid võivad siiski juba nõrge-
madki elamused viia lühiühenduslikele afektipuhan-
guile. Tugevaimgi isiksus võib muutuda „hüsteerili-
seks“, kui hingeline pinge ületab isiksusele omase
„kandepiiri“. Selle „kandepiiri“ kõrgus, ka haiguste
korral, on enamasti vaimse arengu taseme mõõdu-
puuks.

Vastuolu isiksus- ja primitiivreaktsiooni vahel
tuleb ilmsiks inimese kõigil tegevusaladel. Kindel
enesetunne näit. vastab isiksusreaktsioonile, vastandina
pinnalisele edevusele, mis taotleb lühisululist hetkelist
menu. Kõrgeastmeline „sotsiaalne mina“ võidab tuge-
vadki kihud ja püüab kindlalt kaugetegi ideaalide

poole. Siin animaalne enesessekiindumine sublimeerub eetilise värvinguga *enese-austamiseks*, tarbeks truuks jääda mina-ideaalile. See enese-austus, mis on võimeline looma kangelasi, vastab laiale eluruumile ja pikapingelisele käitumisele; see nõuab säärast suhtumist, mille eest isik igas olukorras võib vastutada.

On tähelepandav, et säärast sügav-vaimset käitumist sageli teadlikult motiveeritakse enese-austusega. Siin on siis eetiline teadlikkus liitunud enesemaksmapaneku-tungiga ja saanud seega tugeva tungjõu enese teenistusse.

Et pikakaareline isiksuselu on „raske“, nõuab alalist võitlust segavate kihudega, on inimesel loomupärane kalduvus *tõsta selle vastu mässi*. Nagu pisikesed saadanad tõusevad madalamad tungjõud isiksus-ideaalide vastu, otsides teed, kui mitte muidu, siis neurootiliste sümptomide kujul.

2. Isiksuse häired.

Isiksuse jõutagavarad võivad seevõrra väheneda, et pikkadeks pingekaarteks ei jätku enam jõudu. Seda seisukorda nimetatakse *psühhasteeniaks*, hingeliseks nõrkuseks. Tahtlik tegevus muutub sel puhul ikka raskemaks, kuni viimaks igasugune „töö“ hakkab käima üle jõu. Kui maja alumisel korral puhkeb tulikahju, tormavad ülakorra elanikud alla; ka hüsteerik, kes nädalaid on lamanud „halvatuna“ voodis, teeb samuti: ta „halvatus“ pole muud, kui võimetus tahtlikuks tegevuseks; instinktreaktsioone sooritab ta nagu iga teinegi. Meil on raske sellest aru saada, kuna meil on väär arusaam „tahtest“. „*Tahe*“ on tarvetest, eriti tungidest välja voolav energia, mis seisab pikakaarelise tegevuse teenistuses. Viimase puududes ei vallandu ka tahtejõudu küllaldaselt, ja siis tekib psühhasteenia.

Psühhasteenia võib olla kahesugune, mis vihjab taas kahesuguste iseloomutüüpide olemasolule. Tahtejõu nõrgenemine võib toimuda kas intensiivsuse või ekstensiivsuse, sügavuse või laiuse arvel. Esimesel juhul kõneldakse konstitutsionaalsest *hüsteeriast*; sellel pinnal leidub enamasti neid neurootilisi sümptoome, mis sisaldavad *soovide täitumist*. Teisel juhul on tegemist *sundneurootikutega*, kelle häired sisaldavad peamiselt *hirmu sümptoome*. Üldiselt vastab see jaotus K r e t s c h m e r' i vahetegemisele asteenilise ja püknilise tüübi vahel.

Igaüks on tavalises elus kohanud neid nõrku hingi, kelle silmapaistvamaks iseloomujooneks on isiksuse kindla üdi puudumine; nad on hetkeliste kihude tõugatavad; nende sisemine struktuur tundub olevat kui tuiskliiv, millele ei saa midagi kestvata ehitada. Konstitutsionaalses hüsteerias see nõrkus võib võtta kõige teravama kuju. Hajameelsus võib muutuda nii suureks, et tähelepanu piirub ühtaegu ainult ühe asjaga; tähelepanu-väli võib olla nii kitsas, et keha teine pool võib muutuda täiesti tundetuks (anesteesia), ilma et oleks mingit erguriket. Samuti on seletatavad hüsteerilised mäluhäired (amneesia): tähelepanu on koondunud nii kitsale alale, et teiste mälujälgede (engrammide) tarvitamine ei ole võimalik.

Energiaalt nõrgenenud isiksuste teise pearühma tunnusteks on tajutava maailma võõrdumine (*Entfremdung der Wahrnehmungswelt*) ja depersonalisatsioon. Tajutakse, tuntakse, kuuldakse, nähakse kõike nagu läbi udu või võrgu, kõik on nagu unes, ebareaalne. Otseseid aistimishäireid sellegipärast pole, ainult tajumise intensiivsus on vähenenud. Sama nähe võib esineda mälu alal; kõik on nii võõras, meenub otsekui läbi udu. Depersonalisatsiooni korral tundub ka *omamina*, eriti keha, *ebatõelisena*. Enda tegevus tundub masinlikuna, surnuna, sunnituna. Nagu keegi teine teotseks meie sees, meie kaudu. „Ma küll mõtlen, aga mind pole olemas“, ütles üks säärane haige J a n e t'le („pannes Descartes'i varju värisema“, lisab J a n e t juurde).

Normaalsel inimesel on tunne tajutava maailma reaalsusest; ta „näeb“ maju kindlana, raskena, massiivsena. Muljed asetuvad taustale, mille loob *tajumises teotsev tahtmatu kujutus*. See taust tekitab meis reaalsuse mulje. See reaalsustunne ei peitu *mingis üksikus muljes omaette*, vaid asjaolus, et teatud mulje evib kindlat kohta tajuväljal. Reaalsusmulje on nii siis mitmest osast koosnev nähe, mis vastab tajumise pikale pingele, tajuvälja laiusele, mis tekib siis, kui selles tajuväljas valitseb küllaldane pinge. Kuna mainitud haigetel eluvälja üldine pinge on langenud, intensiivsus vähenenud, kaotavad üksikmuljed oma kindla koha taustal ja ühes sellega oma reaalsusmulje. Samal põhjusel kaob oma „mina“ reaalsuse elamus.

Psühhasteenikud ise elavad seda defekti läbi piinava puudena. Nad taotlevad kõigi abinõudega „elu täielikkuse“ tunnet, mis neil puudub. Sellest johtub ms. nende juures tavaline eneseärrituse tarve, kalduvus tarvitada igasugu ärritavaid vahendeid. Inimene on oma struktuurilt määratud või kujunenud pikakaarelise isiksuselu jaoks. Kui säärase elu elamine ei osutu võimalikuks, tuntakse seda puuet ja taotletakse ikkagi loomukohast täiselu, isiksuselu.

3. Enesetunnetamine.

Enesetunnetamine (Selbsterkennen) on oma „mina“ läbielamine, teadete saamine iseendast.

„Karteeslik“ arusaam enesetunnetamisest sisaldab kaht halba viga. Ta oletab, et tunnetamine algab eluvälja keskmest, omast minast, ja sealt vähehaaval siirdub perifeeriasse; esmalt ollakse teadlik omast minast, pärast välismaailmast. Teiseks see arusaam oletab, et enesetunnetamine toimub „automaatselt“, ela-

musi tunnetatakse neid läbi elades; seepärast ei saaks mingeid enesetunnetusvigu olla.

Dünaamiline psühholoogia õpetab meile enesetunnetamisest teist. Ta näitab meile, et väga hästi võib esineda eksitusi ka enesetunnetamise alal ja et tunnetamine algab just äärtelt, perifeeriast, liginedes järkjärgult keskmele. Kese püsib kaua aega *tumeda täpina*; väikelapsel ja primitiivsel inimesel see on üsna tume ja isiksuse arenemisastme määrajaks on osalt selle valguse tugevus, täpsus ja selgus, mis sinna langeb.

Ka enesetunnetamine on dünaamiline ja mõttekas protsess, mis allub tarvete seadusele. Kui mõni tarve käib selle vastu, siis mingit enesetunnetamist ei toimu, samuti ka siis mitte, kui pole ühtki tarvet seda tagant kihutamas.

Enesetunnetamine, nagu muugi kõrgem tunnetamine, on *suhete*, vahekordade, mitte lihtsate hetkeliste omaduste tunnetamine. Teadmine, et olen praegu rõõmus, ei ütle veel midagi; alles kui oleme jõudnud selgusele, miks, mille tagajärjel me seda oleme, kas oleks võinud ka teisiti olla jne. aitab see enesetunnetamisel kaasa. Nii selgub, et ka tunnetamine üldse, eriti enesetunnetamine, on „holistiline“, toimub analüüsi teel tervikust osadele. Mingist olendist või sündmusest tunnetame alati esmalt ta üldjooni ja alles vähehaaval liigendamise teel üksikasju. Seejuures esineb rida üleminekuastmeid ebateadlikust teadlikule. Ka nn. ebateadlikud tarbed pole täiesti tunnetamatud; neistki evib isik mingit „hämarat teadmist“, näit. „piinav tunne“, et midagi on korrast ära.¹⁾ Nii pole teadliku ja ebateadliku vahel mingit järsku, ülepääsmatut vastuolu.

Et jõuda selgusele, *missugused hingelised jõud*

¹⁾ Tavalises eesti kõnekeeles öeldakse sel puhul, et „süda valutab“, ilma et teataks, mispärast. Tõlk. täh.

*põhjustavad kõrgemat enesetunnetamist, küsime: kus kohatakse täpsamaid enesetunnetajaid? Igatahes mitte bioloogiliselt ja sotsiaalselt hästisobivate „väljapoole pöördunute“, teoinimeste hulgas; me tunnetame end sel määral, mil me pole täiesti kohanenud, eriti sotsiaalse keskkonnaga. Sotsiaalses elus vältimatu *ideaalide-looming sunnib indiviidi end võrdlema oma eeskujuga* — see viib enesetunnetamisele. Seepärast on erkaid enesetunnetajaid eriti rohkesti psühhasteenikute hulgas. See seletab ka, miks just neurootikud tunnevad erilist huvi psühholoogiliste küsimuste vastu. *Tarve jõuda selgusele vahes, mis on selle vahel, mis nad peaksid olema ja mis nad tõeliselt on, viib neid „endasse pöörduma“ ja harrastama sageli otse piinavat enesetunnetamist.**

Eespool mainitud juhul on bioloogilise ja sotsiaalse *tervise* ideaal, mis viib enesetunnetamisele. Sedasama võib teha ka *eetiline* ideaal. Mitte asjata ei tähenda sõna „tunnetus“ paljudes vanemates keeltes algupäraselt „sisetunnet“, „südametunnistust“.

Kaugema mineviku rahvastel ei esine enesetunnetamist kuigi suurel määral. Esimesena üsna selgel kujul esindab seda *A u g u s t i n u s*. Selle levimisele on ristiusk suuresti kaasa aidanud. Sügav-vaimse elu puhanguna on ristiusk toonud maailma uue, sisemise *isiksusideaali* ja ühes sellega „patu“, s. o. teadlikkuse inimese olemuslikust puudelisusest selle ideaali kõrval. See on euroopa hingeellu jätnud kustumatud jäljed; ilma selleta poleks kogu uusaegset psühholoogiat olemaski. *Tarve sügav-vaimse elu järele on kõige tähtsam neist hingelistest jõududest, mis sunnivad inimest kõrgemale enesetunnetamisele.* Eetiline arutlemine ja väärtamine pöördub väliste tegude juurest „sissepoole“, nõuab ideaali sisemist, siirast omaksvõtmist ja teostamist ja hoiab seega introspektiivse vaatesuuna virgel.

4. Isiksus ja mask.

Igal normaalsel inimesel on tarve, kõrgemaastmelistel tugevgi tarve, sügav-vaimset isiksus-ideaali teostada. Teiselt poolt oleivad aga *animaalsed tarbed*, millele see ideaal on ebamugav. Mõnikord see vastuolu viib teadlikule teesklemisele. Enamasti püütakse aga teenida „kaht isandat“, pidades end tavalisest siiski vaimsemaks, kui tõeliselt ollakse. See inimese *olemuslik ebasiirus* sõltub peamiselt sotsiaalsest survest: ühiskonna huvides on ta liikmete võimalikult kõrge vaimsus, ja selle surve all inimene peabki end kõrgemal vaimsel tasemel olevaks, kui ta tõeliselt on. Et seda „ilusat pilti“ säilitada, tarvatakse igasuguseid „hingelisi kõrvalteid“, neurootilisi sümptome. Kuna sügav-vaimse elu põhinõudeks aga on sisemine siirus, ehtsus, siis ei jää muud üle, kui põgenemine veel sügavamasse neuroosi. Nii muutub arusaadavaks, miks „inimene on neurootiline loom“ või „neuroos inimese eesõigus“. **A l l e r s** ütleb: „Sealpool neuroosi on ainult pühak“, s. o. säärane isik, kellel sügav-vaimsed tarbed on tingimatult esikohal.

S c h o p e n h a u e r juhib tähelepanu sellele, et enamjaos euroopa keeltes esinev sõna „persona“, mis peab tähendama isikut, tähendab algupäraselt näitleja maski; ta lisab juurde, et iga inimene tõeliselt ongi näitleja, igaüks näitleb oma osa. Psühholoogiliselt on eriti tähtis see mask, millega inimene peidab ennast iseene eest, see osa, mida ta näitleb iseene ees. **K a J u n g** näitab, kuidas isiksus on ainult mask, mille otstarbeks on imponeerida, avaldada mõju teistele, ja peita isiku tõelist iseloomu. Ühiskond vajab, et igaüks võimalikult täiuslikult näitleks oma „osa“; igaüks peab püsima oma „liistude“ juures; pastor ja luuletaja samuti kui kingseppki. Ühiskond eeldab, et ainult säärane kingsepp, kes ühtlasi pole luuletaja, suudab

teha häid kingi. Ent ükski inimene ei mahu täiesti oma ühiskondlikku „ossa“; ikka jääb mingi ülejääk, nn. „eraelu“: maski taga olev hingeline tõelisus võib koomiliselgi kujul erineda isiksuse „paraadiküljest“ ehk fassaadist, põhjustades neurootilisi nähteid, eriti siis, kui see „osa“ on mõnes suhtes tugevasti ülepingutatud. Kes kunstlikult teeb endast „pühaku“, see maksab selle hinna neuroosi näol.

Psühholoogiliselt huvitavaks nähteks on lõuna- maised „karnevalid“, mis ka keskaegsetes õukondades olid nii tuttavad: teatud olukorras ja teatud isikuile on lubatud pilgata ja karikeerida kombeid, asutisi, võimukandjaid; „narr“ on *maskide maharebija*, kes paljastab inimesliku elu ebaasiiruse.

VI. Animaalne ja sügav-vaimne elu.

1. Inimese enesetunnetuse ilgitüüpilised vead.

Inimese mõtlemine on oma loomult soov-mõtlemine; üldiselt võttes mõtleb inimene asjalikult ainult siis, kui ta *peab* nii tegema. Loomult on inimene nagu laps, kes usub oma kõikvõimsust ja võrratut väärtust, kuni kokkupõrked tõelisusega õpetavad talle teist ja sunnivad teda saama teadlikuks oma piiridest ja oma tõelisest loomust üldse. On kohustus teatud määral *kohaneda* tõelisusega, eriti sotsiaalse tõelisusega. Tõelisust ei saa vallutada muidu kui „alludes“ sellele, pidades kinni selle seadustest ja neid seepärast asjalikult õieti tundma õppides. Ent kõikjal, kus seda kohanemissundust ei ole, murrab esile soov-mõtlemine. Kultuuri tõusuga järjest laieneb see ala, mida on vaja asjalikult õieti tunda; ent see, mis me teame, on vähe võrreldes sellega, mida me ei tea; tundmatut ala võib aga soov-mõtlemine alati asustada sooviunelmatega.

Ka enesetunnetamine allub tarvete survele ja on soov-mõtlemise laadi. Eespool nägime rea mitmesuguseid isikute järgi erinevaid enesetunnetusvigu; nende üldiseks jooneks oli, et inimene kaldub end pidama kõrgemal vaimsuse ja sügav-vaimsuse astmel seisvaks, kui ta tõepoolest on. Ebateadlikult ja tahtmatult ta teeskleb isegi iseene ees. Kuid sellega ta just annab tunnustuse vaimsetele ja sügav-vaimsetele väärtustele, sest väärtusetut ei teeselda.

Ka inimese liigitüüpiline (kõikidele inimestele omane) arusaamine iseenesest, oma asendist maailmas ja enda väärtusest allub tarvete survele. Ka liigitüüpiliselt on inimene, nagu paistab eriti usundeist, metafüüsilistest süsteemidest ja muist selletaolistest soovielmaist, kalduv nägema oma asendit maailmas kindlustatumana, kõrgemana ja oma vaimsust suuremana, kui kogemus selle näitab olevat. Haritud inimesel on küll alati tarve tõelisust objektiivselt tunnetada, aga see tarve on nii nõrk, et jääb enamasti ikka tugevamatele alla. Suuredki uurijad mõtlevad asjalikult ainult niikaua, kui nad on teaduslikult disponeeritud. Väljaspool seda langevad nemadki sageli tavalisse soov-mõtlemisse.

Viimase sajandi suurimaid teadlasi L o u i s P a s t e u r ütleb küll t e a d u s m e h e n a, et „suurim mõttetus on uskuda midagi seepärast, et tahaks, et asjad oleksid nii“, aga kui ta räägib oma „filosoofiast“, kuuleme sootuks muud: „Minu filosoofia on täiesti südame ja mitte pea filosoofia; ma andun neile uskumustele, mis minus tekivad näit. valvates armsa lapse voodi ääres, kes on viimast korda hinge tõmbamas.“¹⁾

Ka otsese teoreetilise tunnetamistarbega liitub sageli muid tarbeid, mis mahakäimiseks tarvitavad sama teed. Kuidas muidu seletada näit. teadlaste oma-

¹⁾ See asjaolu sunnib meid ettevaatusele autoriteetide väljenduste ja veendumuste suhtes, mis ei kuulu otseselt nende uurimis- või teotsemisalale.

Tõlk. täh.

vahelist võistlust, prioorsusvaidlusi ja kuulsusiha? Silmapaistev on, et nende hulgas, keda järeltulevad põlved austavad „geeniustena“, esineb kümme korda enam kui tavaliste inimeste hulgas vaimse tasakaalu puudusi, kergetest neuroosidest kuni raskete psühhosideni. Paljudel kordadel, kuigi mitte alati, on just mingi puue olnud see „okas lihas“, mis on kihutanud andekuse „geniaalsele“ teostamisele, et selle kaudu seda puuet korvata. Tabavaks näiteks selle kohta on J. J. R o u s s e a u. Kuigi tema looduselu-imetus on ilmselt neurootilist algupära, sai see ometi just selle-tõttu oma kirgliku jõu ning kultuuritähtsa mõjukuse.

2. Valmsed kindlustusseadised.

Juba eespool on rõhutatud tarvet teha vahet usu ja usundi vahel. Usk on usundi sügav-vaimne tuum. Motivatsioonide kompleksisuse tõttu sisaldub usundeis palju muudki kui see nende sügav-vaimne aines. Sügav-vaimseks nimetame vaimset elu siis, kui tundmuse sügavusdimensioon on suurim, kui tundmuse eset, mingit väärtust, peetakse „pühaks“, nii et ta äratab alistuvat „hardust“. On selge, et säärane tundmus on *sõltumatu väärtuse välistest asendist*, selle võimust või alandusest. „Püha“ ei lakka olemast püha, kui see ka väliselt oleks tähtsusetuim kõigest, mis maailmas on, — kui see ka näit. animaalse elu kärarikaste jõudude kõrval oleks nõrk nagu tasane hingetõmbus. Ta veetlus on sellest sõltumatu. Mõni Bach'i fuuga või Beethoven'i sonaat on välismaailma-nähtena ainult kogu nõrku õhulaineid; see asjaolu ei mõjusta kuidagi seda, et tundeväärtustel, mis nad sisaldavad, on „ääretu sügavus“. Apostel Pauluse ülistuslaul sügav-vaimsele armastusele (1. Kor. 13) püsiks niisama võrratuna, kui sel armastusel maailmas ka kunagi poleks paika.

Kõrgemad usundid, esmajoones ristiusk, on olnud sügav-vaimse elu puhangud, kuid nad on ka *palju muud*. Nad on olnud *vaimsed* „*kindlustusseadised*“¹⁾, mille kaudu inimene kindlustab ennast elu mitmesuguste ohtude, eriti surmahirmu vastu. *Enesekaitse* animaalne tung on neis, palju muu kõrval, maha käinud. Nagu maine isa lapsepõlves kaitses maailma ohtude vastu, nii selle „isakompleksi“ jäänusena „taevane isa“ annab täiskasvanule samasugust kaitset. Inimene esineb selle „taevase isa“ lapsena, ta on nii siis jumalale lähedalt sugulane; sel teel ta auväärus (*Würde*) *tõuseb viimase võimaluseni kõrgeks*; ta endamaksmapanek leiab sel teel, taas palju muu kõrval, rahuldust. Euroopa mõtlemise ajalugu on huvitav selle poolest, et iga kord, kui seda inimese auväärust, näit. ta asendit „maailma keskpunktina“, ta suhet muu elava loodusega (arenemisõpetuses) on ähvardatud, on usund „inimsüdame“ nimel pannud sellele kirglikult vastu. Teoses „Kõnelus kahest tähtsamast maailmasüsteemist“ Galilei tõestab Kopernikus'e õpetust nii purustavate väidetega, et meie arvates ei või jääda kahtluse raasugi. Sellest hoolimata kardinalide kolleegium, kuhu kuulus isegi õppinud astronoome, sunnib teda, piinadega ähvardades, oma õpetust „ümber lükkama“, just nagu mingi „ümberlükamine“ võiks tühistada päevselget tõde.

Inimesel on mingi olemuslik *teadvusetu hirm sügav-vaimse elu pärast*. Tundes selle nõrkust inimene kardab, et kui ta sellele elule ei leia mingit lisatuge, ta ei suuda seda ärkvel hoida. Ta kardab, et sügav-vaimseid väärtusi ei taotleta küllalt, et nende ligitõmbejõud ei ole küllalt suur, kui kogu „kõlbeline maailmakord“ ei taga neile nende majesteetsust. See *sügav-vaimsete väärtuste metafüüsiline kindlustamine* on oluline külg

1) Seadis — sisseseade, sks. Einrichtung.

usundites. Apostel Paulus ütleb: „...kui surnuid üles ei äratata“, siis „söögem ja joogem, sest homme me sureme...“ (1. Kor. 15, 32).

Sügav-vaimsete väärtuste kindlustamine „kõlbelise maailmakorra“ või muu metafüüsilise toe abil on sügav-vaimse elu enese seisukohalt vaadates mitte ainult ebaoluline¹⁾, vaid sellele koguni hädaohtlikki. Sest kui sügav-vaimseid väärtusi püütakse teostada seepärast, et saada „tasu taevas“, mis tagab siis, et neid tajutakse väärtustena omaette, et neid armastatakse nende endi „pühaduse“ pärast ja mitte ainult vahendina animaalseste tarvete rahuldamiseks? „Materialist“ käib ju kirjatäheliselt Pauluse eeskirja järgi: tema ei usu surnute ülestõusmist ja seepärast „sööb ja joo, sest homme ta sureb.“ Ons ta ses suhtes halvem kui Paulus?

Metafüüsilised süsteemid Platon'ist kuni mõne meiepäevse Bergson'ini on — taas palju muu kõrval — samasugused sooviunelmad ja vaimsed kindlustusseadised nagu usundidki. Reeglipäraselt nad püüavad näidata, et vaimsus ei ole hiljasündinud ja nõrk elu saadus (nagu kogemus näib tõendavat), et inimese elu, ka sügav-vaimne elu, ei ole väliselt vähekaaluv ja võrdlemisi tähtsusetu järk valdavas kosmilises protsessis (millele kogemus vihjab), et isiklik elu ei lõpe surmaga, et vaimne elu ei ole bioloogilise elu osa jne. Need süsteemid püüavad üks ebaselgemate ja kõikuvamate tõestustega kui teine näidata, et koge-

¹⁾ Siin ei näi autor ometi mitte küllalt arvestavat ta enda poolt hiljem toonitatavat tõika, et sügav-vaimsed tõesed on iseendast nõrga liikumapaneva jõuga ja omavad suuremat ühiskondlikku mõju alles siis, kui mingi tugev tung nende kaudu sublimeerub. Just surematusiha ja kosmiliste jõududega või seadustega kooskõlas olemise igatsus on andnud usundeile ja suurtele metafüüsilistele maailmavaadetele nende määratu eetilise reformijõu, mida üksikutel relativistlikel filosoofidel pole iial olnud. Toim. t.

muse vihjed on *näilised* ja et „tõelises eksistentsis“ inimese vaimne asend ja auväärus on hoopis teine kui kogemusmaailmas. Nii täidab metafüüsika samuti kui usundidki tundmatu ala inimese liigitüüpiliste sooviunelmatega.

Silmapaistvaid erandeid ju on, näit Spinoza õpetus 300 ja Schopenhaueri õpetus 100 aastat tagasi. Kuid missugune oli nende mõtlejate elu? Spinozati kiusati taga hirmsa ateistina, kes „kandis hukatuse märki otsa ees“, ja Schopenhauer oli vanaduspäevadeni tundmatu erak.

3. Eluvimm ehk ressentiment.

Kuid usundid pole *ainult* vaimsed kindlustuseadised. Ristiusk nagu budhismi õpetab sügavaimset ligimesarmastust, inimeste üheväärsust. „Siin ei ole vahet ei kreeklase ega juudi, ei ümberlõigatu ega ümberlõikamatu, ei barbari, ei sküütlaste, ei orja ega vaba mehe vahel, vaid kõik kõiges on Kristus.“ Nagu budhism on india igivana kasti-süsteemi vastu ja jutlustab kõigile üht ning sama „halastuse seadust“, nii asetub kristlus kreeka-roma ühiskondliku korra vastu. Eitatakse kogu valitsevat väärtuste süsteemi. Uus õpetus on „Jumala tarkus“, „mida keegi selle maailma vägevatest pole tundnud“ (1. Kor. 2, 7—8).

Inimeste „loomuliku“ üheväärsuse õpetust olid eriti stoikud juba kaua kuulutanud. Tähtsusetu see õpetus ei olnud, nagu nähtub eriti selle mõjust rooma seadusandlusele. Kuid kui lõpmata väike oli see mõju: siiski võrreldes selle maailma-ajaloo suurima sotsiaalse revolutsiooniga, mis ristiusk vähehaaval aastasadade jookul toime pani! Stoism tuli *ülalt*, see oli vaimselt üllameelsete patriitside ülimuslik õpetus, mille ise-

loomu ei muuda seegi, et ülimuste hulgas oli mõni origi, nagu vaga *E p i k t e t o s*.

Kristlus seevastu tuli *alt*, kus oli raske rõhk ja sünge pimedus. See tuli vaevatute, koormatute, kehvade, madalate tihedast massist; orjade tagaõuest ja väikeloomade kõrvalteid mööda see tungis sisse hiilgavatesse lossidesse. Selle kandvaks jõuks oli nende rahvakihtide loodusjõuline, vastustamatu *tõusu tung*.

N i e t z s c h e vaimukamaid õpetusi on ta teooria *eluvimmast* ehk *ressentimendist*. Tuleb teha vahet aktiivsete ja reaktiivsete ideaalide vahel. Esimesed on tugevate, õilsate „ülimuste“ jõutunde väljenduseks, viimased nõrkade, viletsate „alamate“ nõrkuse peegeldajad. Mis teeb jõuetu, kes oma olemuslikust puudelisusest on masendavalt teadlik, kelles „võimutahe“ elab, kuid kel puudub jõud seda teostada? Ta — vastab Nietzsche — tõrjub ebateadlikult seda oma alaväärsustunnet; kui „võimutahte“ kõik teised tõusuteed on suletud, võtab alaväärsustunde tõrje hingelise loodusejõu survele säärase kuju, et asjaomane *eitab selle väärtust*, mis oma üleolekuga tekitab seda tunnet. Kui „võimutahe“ ei leia muud mahakäimisteed, siis ta pöörab valitseva väärtusastmiku ümber. „Teie võimsad, tugevad, targad, ülemad olete halvad ja kadumisele määratud. Teie nõrgad, allasurutud kehvad, lihtsad olete head; teie päralt on taeva-riik.“ See reaktiivne ideaalidelooming tõstab esile sääraseid voorused, mis teevad viimastest esimesed; see teeb *nõrkusest vooruse*; see annab ülima väärtuse säärasele omadustele, nagu lahkus, alandlikkus, alistumine, kannatlikkus, mis ei pane vastu kurjale, mis, kui võetakse kasukas, annab särigi, mis alandab iseennast, et teda ülendataks.

Säärases üllatavas valguses näeb *N i e t z s c h e* ristiusku. See on tema arvates jõuetute vaimne mäss. Selle ebasiirus kajastub kõige õitsva, jõulise, ülla elu vihkamisena.

Kui tunneme inimest ja temale omast motivatsioonide kompleksust, kuidas tarbed ebateadlikult ja tahtmatult kasustavad kõiki teid, mille kaudu nad leiavad rahuldust — kui kõike seda teame, ei jää kahtlust, et *N i e t z s c h e* õpetus *ressentimendist* ja sellest tingitud ideaalideloomingu keerukusest sisaldab tähtsat tõtt. *K r e t s c h m e r* juhib tähelepanu sellele, et *ressentiment* teatud kultuurajaloolistel arengujärkudel on viinud peagu normaalse väärtusastmiku ümberpööramisele, tendentslikule, vahel isegi peagu perverssele vaimust-vaeste ja põdurate, kerjuste ja haigete, mustuse ja räpakuse kõlblale sallimisele ja selle kõrval õitsva, terve elu alahindamisele, mis kõik näit. keskaja lõpupoole viis

sotsiaalselt mõtlemapanevate näheteni. Pole kahtlust, et näit. säärane kristliku euroopa arusaama laialt mõjustav väärtamisviis, et lihtsad, kehvad, madalad on enamasti „head“, targad, tugevad, üllad enamasti „halvad“, on ressentimendi toode.

Kuid peale ressentimendi on kristluses veel *palju muud*, mida *Nietzsche* oma neurootilises kristlusevihkamises pole näinud. Ei saa küllalt rõhutada, kui mitmesopilised säärased kõrgeastmelised moodustised nagu usundid hingeliselt on. „*Primus in orbe deos fecit timor*“, alguses lõi jumalaid hirm; usundite tähtsaimaks küljeks on, et nad annavad *kaitset*. Kuid oleks jäme psühholoogiline viga arvata, et nende olemus seega on tühjendatud.

Mingi reaktsioon võib küll sisaldada reaktiivse kompensatsiooni kiudusid, kuid võib peaasjalikult siiski olla *aktiivne* kompensatsioon. Andekad ning tugevatahtelised inimesed, kes ise on palju kannatanud, kes ise on olnud kehvad või põdurad või hingeliselt haavunud, on vastuvõtlikud kaastundmusele, hel-lusele, ligimesarmastusele; neil on parimad eeldused tajuda neis suhtumisviisides sisalduvat sügav-vaimsust. Ligimesarmastus on ka mõistuslikult võttes kõrge õpetus. Õilis inimene on, ütleb *Schopenhauer*, tõesti tark: ta mõistab, et seesama elu, mis on temas, on ka ta ligimeses, et vahe teise kannatuse ja oma kannatuse vahel on juhuslik; julmus on ka mõistuse seisukohalt vaimne pimedus.

4. Sotsiaalse ühetaoluse hingelised jõud.

Kui kristlus, samuti kui pooltuhat aastat varemni Indias budhism, saavutas säärase imeteldava menu, siis mitte seepärast, et jõuetud, viletsad orjad äkki oleksid muutunud sügav-vaimseteks inimesteks, vaid see toimus, nagu *Ernest Renan* üksikasjalikult näitab, *sotsiaalsetel* põhjustel. Suured ühiskondlik-ajaloolised liikumised

on enamasti ikka *mitmekihilised*; neil on, nagu inimes-iseloomus üldse, nõrk, kuid siiski tõeline, *sügav-vaimne* ülakiht ja tugev animaalne põhikiht. Nn. materialistliku ajalookäsituse viga ei seisa mitte selles, et ta liiga vähe annaks tähtsust inimloomu vaimsetele osadele, vaid selles, et ta ühekülgvalt rõhutab teatud *üksikut* animaalist tungi, nimelt omastamistungi, ja jätab teised niisama olulised arvestamata, eriti endamaksmapaneku-tungi ühes kõigi selle kaasnähetega. Hegel'it jäljendades võiks öelda, et *sügav-vaimse* elu „kavalus“ on selles, et ta rakendab inimese animaalsed tungid enda teenistusse. Max Scheler ütleb, et säärased aated, millel inimese tungidekihis pole olnud vitaalset põhja, on ajaloos ikka jäänud häbisse.

Inimkonna ajalugu on tarbe-elu seadustele alluv mõttekas protsess. Sellel on üldjoontes vaadates oma püsiv suund, mille määrab inimese ühiskondlik-vaimses elus valitsev „jõudude parallelogramm“. Eriti selgesti ilmneb see ajaloolise elu suund selles *sotsiaalses tasandumises* ehk nivelleerumises, mis on juba kaua aega kestnud. Algul on säärane sotsiaalne seisukord, et ainult üks on „vaba“, nimelt hõimkonna pealik, kuningas, vaarao, kuna teised on „orjad“; siis näeme antiikset orjamajandust, siis feodaalkorda, mille jäänused hävitab Suur Prantsuse revolutsioon ühes oma järelmõjudega. Ei tarvitse olla mingi Spengler riskeerides ennustada, et see tasandumine jätkub veelgi edasigi.

Mis jõud see on, mis rõhub inimühiskonda sotsiaalse tasandumise suunas ja mis nähtavasti ei lepi enne, kui sotsiaalsete väärtusvahede jäänusedki on hävinud? Ei saa väita, et inimene päriuslikult muutuks, et nüüdne inimene oleks sünnipäraselt altruistlikum, enam ligimesarmastusse kalduv, kui endisaja ini-

mene. Kasvav altruism on ühenduses tõusva tsivilisatsiooniga ja johtub kasvavast tundlikkusest kõikide kannatuste suhtes. Ka see hingeline jõud, mis esmajoones põhjustab ja hoiab ülal järjest kasvavat sotsiaalset tasandumist, ligimesarmastuse kasvavat teostamist, on animaalse päritoluga.

Haridus tungib ikka enam madalamatesse rahvakihtidesse; ühes haridusega tõuseb ka nende kihtide nõudlikkuse tase. Vähehaaval hakkavad hariduse osaliseks saavad rahvakihid end pidama üheväärseks ülematega. On tähelepanav asjaolu, et kastidesse jagunevas ühiskonnas on vähem sotsiaalset viha ja kadedust, vähem ressentimendi „hingelist dünamiiti“ kui demokraatlikus ühiskonnas. Sest inimene kadestab ainult endataolist; ori ei kadesta isandat, kellega ta end ei võrdle. Kuid tsivilisatsiooni tungimisega madalamatesse kihtidesse tekib ka võrdlemisvõimalus, ja sotsiaalne pinevus kasvab ühes sellega. Kui see on muutunud küllalt tugevaks, jõuab ühiskond ebakindla tasakaalu seisukorda, mille järeltuleks peab olema samm sotsiaalse tasandumise poole. Ühiskonna sügavamate kihtide loodusjõu-taoline tung ülespoole on see hingeline jõud, mis seda kehtvat tasandumist põhjustab ja ülal hoiab. Ka „demokraatiast“ kõneldes tuleb alatasa silmas pidada inimes-iseloomu kihilisust ja motiivatsiooni kompleksust; „demokraatias“ on niihästi sügavamaimset kui ka animaalist ainet. Scheler juhhib õieti tähelepanu sellele, et kui propageeritakse üheõiguslust, siis tavaliselt nõutakse mitte madalamate kihtide „tõstmist“ kõrgemate väärses, vaid kõrgemate alandamist „üheväärses“ madalamatega. Suurtes demokraatlikkudes liikumistes on reeglipäraselt sotsiaalset ressentimenti. Demokraatia hingeliseks põhjaks on kadedus, ütleb ultrademokraat Bertrand Russell. See tähendab ühtlasi, et „demokraatias“ sisalduvad sügav-vaimsed aated tarvitavad algelisi tungienergiad oma huvides.

15-aastase noorurina kirjutab tuntud sotsialistide juht Lasalle oma päevikusse: „Kui ma oleksin sündinud printsiks või vürstiks, oleksin kehalt ja hingelt aristokraat. Et ma aga olen sündinud lihtsaks kodanikupojaks, saab minust omal ajal demokraat.“

5. Revolutsiooni hingeelu.

Vaevalt võib leida psühholoogiliselt huvitavamad ühiskondlik-vaimse elu nähet kui suured *revolutsioonid*.

Kui revolutsioonilise liikumise domineerivaks jõuks oleks ratsionaalselt kaalutledes õigustatud rahulolematuus sotsiaalse ülekohtuga, siis peaks revolutsioon muidugi lõppema, niipea kui see ülekohtus on kõrvaldatud. Kuidas on lood tõeliselt? Suure Prantsuse revolutsiooni kohta näitab *T a i n e* mitmetuhande tõendusega, et kõik, mida ratsionaalselt kaalutledes võiks tahta — ühetaolus seaduse ees, õiglane maksustamine, kodanikuvabadus jne. — oli saavutatud revolutsiooni esimeste nädalatega, ja alles pärast seda revolutsiooniline liikumine õieti alles võttis hoogu. Kui 14. juulil Pariisi tänavarahvas vallutas Bastille, riikliku rõhumise sümboli, siis kes olid need „rõhumise ohvrid“, kes sealt vabastati? Neid oli ühtekokku seitse: üks idioot, üks, keda ta oma perekond oli palunud areteerida, ja neli võltsijat.

Prantsuse revolutsiooni „enfant terrible“, kes paljast naiivsusest räägib tõtt, oli Danton'i sõber, revolutsiooniline luuletaja Camille Desmoulins. Ühes kirjas ta kirjutab: „Mu põhimõtetele lisaks tuleb rahuldus sellest, et pääsen õigele kohale, et saan näidata oma võimu neile, kes on mind halvustanud, et saan alandada omale tasemele need, keda saatus on asetanud minust kõrgemale.“ Ja ta ei kahtle lisada juurde: „Minu põhimõte on sama, mis kõigi teiste ausate inimeste oma: mitte kedagi kõrgemat!“

Kui žirondiinide ja jakobiinide vaheline võitlus elu ja surma peale lõi lausa lõkkele, siis mis oli jakobiinide viha tõeliseks põhjuseks? Sellele vastas üks jakobiin: žirondiinid olid kodanlikud patriitsid. „Te olete mõnikord tahtnud rahvast õnnestada, ent teie õnnestamisel oli aristokraatse külmuse ja vastumeelsuse ilme, te pole tahtnud seguneda rahvaga. Te olete ulatanud talle sõrme, kuid mitte kogu kätt.“

Ja mis mehed olid iseloomult ja minevikult revolutsiooni juhtivad isikud?

Peagu eranditult vana korra ajal sotsiaalselt ebaõnnestunud isikud. „Rahva sõber“ Marat? Inimolend, kes kompenseeris oma kehalise ja vaimse „puudujäägi“ haiglaselt põletava auahnusega ja suurusunelmatega; ta moraal on nii perversne, et teda teaduseski on tabatud pettuskatselt. „Lappest saadik on mind põletanud auahnus, mille esemed on vaheldunud, kuid mis ise ikka on püsinud samana.“ Danton

ja Robespierre? Endised nurgaadvokaadid, mitte ilma teatud suurejoonelisuseta, kuid Danton vaimselt barbar ja Robespierre eriskummaline psühhopaat. Robespierre'i sõber Saint-Just? Mees, keda on tabatud varguselt oma ema juures; pornograafilisest kirjanikust ta muutub sõnakõlksulise vooruse fanaatikuks. Ja paljudest neistki, keda, nagu eelmisi, ei ümbritse verise terrori hiilgus, nähtub liigagi selgesti, missugust osa on sotsiaalne ressentiment nende elus etendanud. Žirondiinlike ringide täht pr. Roland ei andnud aristokraatidele kunagi andeks, et ta nende hulgas ei leidnud võrdset kohta. Barnave, see kes tõi põgenenud kuninga tagasi Pariisi, ei unustanud iialgi haavamist, mille osaliseks ta ema ja laps said ühe hertsogi poolt — ja mis iseendast oli üsna tähtsusetu.

Üks pealtnägija ütleb: „Kes usuks, kuid nii on: mitte sugugi liiad maksud ega ülekohtused vangistamised, mitte ametnikkude kuritarvitused ega kohtu erapoolikus — mitte see pole rahvast kõige enam ärritanud; aadli eelarvamused — see on, mida rahvas vihkab. Seda tõendab silmnähtavalt see, et just need, kes on aadlit kadestanud, haritud mitte-aadlikud, on linnade ja maa rahva kihutanud mässule aadli vastu.“

„Aated“ valitsevad ajalugu — nagu „vabadus, vendlus, ühetaolus“ Suure Prantsuse revolutsiooni aega või „rahvaste enesemääramisõigus“ sellele järgnevat ajalugu. Paljail mõtteil siiski pole liikumapanevat jõudu ja sügav-vaimne elu on inimesel keskmiselt nõrk. Kust saavad siis „aated“ oma jõu, mis võib mõjuda kui vastustamatu loodusjõud? Nad saavad selle inimloomu tungikihist. See valib endale sääraseid „aated“, mis ta tarvitetele kõige paremini vastavad. Suurima hoo saavad nad siis, kui nad ühtlasi rahuldavad inimese sügav-vaimseid tarbeid. Tõepoolest on tungikihi tarbed — enesekaitse, suguelu, enesemaksmapaneku-püüded — need hingelised loodusjõud, mille surve all on niihästi isiklik kui ka kogu inimkonna ühiskondlik-ajalooline elu, ja tõeliselt on nende tormakate jõudude kõrval hilistekkinud ning abras sügav-vaimne elu tavalisest nõrk. Siiski kuulub ka see inimese olemuslike jõe püsivate jõudude hulka ja sellelgi on oma surve

inimelule. Suurima hoo saavutavad „aated“ siis, kui mingi tugev tung nende kaudu sublimeerub — nagu „vabadus“ või „üheväärsus“ või „isamaa“ sublimeerivad enesemaksmapanekut. Siis annab sügav-vaimne elu neile omapärase võlu.

Kirjandust.

Lisaks sama autori teose „Mis on hing?“ („Elav Teadus“ 36) lõpus juhatatud kirjandusele märgime siinkohal mõned teosed, mis käsitlevad eriti selles vihus puudutatud küsimusi.

Adler, A. Über den nervösen Charakter. Wiesbaden 1912.
Cassirer, Br. Philosophie der symbolischen Formen. I, II. 1923—25.

Janet, P. L'évolution psychologique de la personnalité. Paris 1930.

Jespersen, J. Language, its nature, development and origin. London 1922.

Jennings, H. S. The biological basis of human nature. New York 1930.

Levy-Bruhl, L. La mentalité primitive. Paris 1922.

Piaget, J. Le jugement et le raisonnement chez l'enfant. Neuchâtel et Paris 1924.

Plessner, H. Die Stufen des Organischen und der Mensch. 1928.

Prince, Morton. The dissociation of a personality. New York 1906.

Scheler, M. Wesen und Formen der Sympathie. 1923.

Zuckermann, S. The social life of monkeys and apes. New York 1932.

Sisukord.

Lk.

I. Vaimse elu algus	5
1. Sümbol-funktsiooni ärkamine. 5. — 2. Vaimse taseme langus ja „sümbol-funktsiooni“ raskenemine „kesksete“ ajuvigastuste puhul. 11. — 3. Hingelise arengu iseloom, lähtekoht ja suund. 16. — 4. Väikelaste primitiivne vaimne tase. 23. — 5. Maagiline mõtlemisviis primitiivse vaimse taseme jäänusena. 26. — 6. Kõnekeele areng vaimse arengu peegeldajana. 29. — 7. Sümbol-funktsiooni tähtsus vaimsele elule. 35.	
II. Hingelised jõud	39
1. Harjumusprintsipi ümberlukkamine. 39. — 2. Tsentraalsed ulmad tarvete väljendustena. 41. — 3. Ideomotoorse sugestiooni teooria ümberlukkamine. 42. — 4. Assotsiatsioonineuroosid ja nende mõttekas seletamine. 43. — 5. Tarvete mahakäimine hallutsinatsioonides. 44. — 6. Tarvete liigitamine. 45. — 7. Tarvete rahuldamine. 48. — 8. Tarberahulduse vahenditu mõtetekus. 50. — 9. Teadvusetuse probleem. 51. — 10. Mõningaid inimese liigitüüpilisi tarbeid. 52.	
III. Sotsiaalsed sidemed	56
1. Animaalse rühmäsühholoogia seadused. 56. — 2. Inimesel ei ole „sotsiaalseid reflekse“. 61. — 3. Enesessekiindumine ja ühiskonda sissekasvamine. 63. — 4. Sotsiaalne tung ja „relevantne osadus“. 66. — 5. Sotsiaalse taseme säilitamise tarve. 67. — 6. Ühiskondlik surve ja selle mõju. 68. — 7. Aviidsus-seadus sotsiaalses elus. 72. — 8. Sotsiaalsed sidemed ja endamaksmapanek. 73.	
IV. Tarvete dünaamika	76
1. Tarbe-elu põhiseadused. 76. — 2. Tarvete surve mõtlemisele. 78. — 3. Tarvete mahakäimine. 81. — 4. Mahakäimata tarbepinged ehk „kompleksid“. 83. — 5. Surrogaatreaktsioonid. 84. — 6. Kompensatsioon ja ülekompensatsioon. 86. — 7. Sublimatsioon. 89.	
V. Isiksuse energia ja enesetunnetus	90
1. Isiksusreaktsioonid ja primitiivreaktsioonid. 90. — 2. Isiksuse häired. 92. — 3. Enesetunnetamine. 94. — 4. Isiksus ja mask. 97.	
VI. Animaalne ja sügav-vaimne elu	98
1. Inimese enesetunnetuse liigitüüpilised vead. 98. — 2. Vaimsed kindlustusseadised. 100. — 3. Eluvimm ehk ressentiment. 103. — 4. Sotsiaalse ühetaoluse hingelised jõud. 105. — 5. Revolutsiooni hingeelu. 107.	
Kirjandust	110

ELAV TEADUS NR. 1—46.

- Nr. 1. Suur maailmasõda.
„ 2. Uued teed tervisele.
„ 3. Esimene teekond ümber maailma.
„ 4. Otstarbekohane ja ilus kodu.
„ 5. Vana-maailma hukumine.
„ 6. Moodne töötehnika ja majanduskriis.
„ 7. Okultism ja teadus.
„ 8. Sissejuhatus poliitikasse I.
„ 9. Jeesuse elu ja õpetus.
„ 10. Energia.
„ 11. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti
„ 12. Eesti rahvausundi maailma-vaade.
„ 13. Kehaehitus ja iseloom.
„ 14. Tehnika võidukäik I.
„ 15. Elu ja inimese põlvnemine.
„ 16. Eesti kroonika 1932.
„ 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus.
„ 18. Iluaiaid ja kodu ümbruse kaunistus.
„ 19. Lapsepõlv ja iseloom
„ 20. Rõivastuskunst ja mood.
„ 21. Enesearendus ja edasi-õppimine
„ 22. Itaalia renessanss I.
- Nr.23. Sissejuhatus kunstivooludesse.
„ 24. Romantika ja realism.
„ 25. Lühike eesti kirjanduslugu.
„ 26. Erakonnad Eestis.
„ 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine.
„ 28. Eesti kroonika 1933.
„ 29. Kaugenägemine, pilditelegaaf ja kaugekino.
„ 30. Raamat ja tema sõbrad.
„ 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs.
„ 32. Aine saladused.
„ 33. Uued teed toitluses.
„ 34. Elekter igapäevases elus.
„ 35. Aur, tuli ja vesi.
„ 36. Mis on „hing“?
„ 37. Uuem eesti kunst.
„ 38. Nõukogude Vene.
„ 39. Eesti kroonika 1934.
„ 40. Prantsusmaa ja Euroopa.
„ 41. Vana-Eesti rahvakultuur.
„ 42. Meie metsloomad.
„ 43. Tõutervishoid ja rahva tulevik.
„ 44. Mis on elu?
„ 45. Maailma usundid.
„ 46. Mis on „vaim“?

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

12 eri raamatut Kr. 9.—, 6 eri raamatut Kr. 5.—, 3 eri raamatut Kr. 2.75, 1 raamat Kr. 1.—. 12 eri raamatu hindade Kr. 9.— võib tasuda osakaupa: Kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—

Kõide: ilukõide 12 raamatut Kr. 5.—, 6 raamatut Kr. 2.50, 1 raamat Kr. —.50, rahvaraamatukogu kõide Kr. —.40 iga raamat.

Alaseeria **Uue kodu käsiraamatud** I—VI (ET numbrid 2, 4, 18, 19, 20, 33) praktilises ja nägusas kalingurkõites Kr. 6.—.

EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS. TEL. 6-01.

BIOGRAAFILINE SEERIA

SUURMEESTE ELULOOD

SENI ILMUNUD NUMBRID.

Nr. 1. Roald Amundsen	H. 1.50	Nr. 15. Michelangelo	H. 2.—
" 2. Isaac Newton	" 1.50	" 16. Ludwig van Beethoven	" 1.50
" 3. Muhamed	" 1.50	" 17. Giuseppe Garibaldi	1.75
" 4. Abraham Lincoln	" 1.50	" 18. Elias Lönnrot	H. 1.50
" 5. Honoré de Balzac	" 1.50	" 19. Richard Wagner	" 1.50
" 6. Ignatius Loyola	" 1.50	" 20. Jakob Hurt	" 1.50
" 7. Victor Hugo	" 1.75	" 21. Cervantes	" 1.50
" 8. Aleksander Suur	" 1.75	" 22. Caesar	" 1.50
" 9. Thomas Alva Edison	1.50	" 23. Faraday	" 1.50
" 10. Veergilius	H. 1.75	" 24. Gladstone	" 1.50
" 11. Aleksis Kivi	" 1.75	" 25. James Cook	" 1.50
" 12. Louis Pasteur	" 1.75	" 26. James Watt	" 1.50
" 13. Charles Darwin	" 1.50	" 27. Jeanne d'Arc	" 1.50
" 14. George Washington	1.75		

Soodustatud tellimistingimused.

3 eri raamatut 4 krooni, 6 eri raamatut 7 kr. 50 s.
6 eri raamatu hinda Kr. 7.50 võib tasuda ka osakaupa: Kr. 3.—, 2.50, 1.25 ja —.75. Kummagi esimese osamaksu tasumise järel saadetakse välja 2 raamatut, kummagi viimase osamaksu tasumise järel 1 raamat. Köide: iluköide 50 senti eksemplari pealt ja 2 kr. 50 s. 6 eks. pealt. Rahvaraamatukogu köide 40 s. eksemplari.

Teised elulood (eelmistest erinevates kaustades):

A. Kallas: Tähelend (Koidula elulugu)	H. 3.50
A. Jürgenstein: C. R. Jakobsoni elu ja töö	" 1.30
A. Raag: Elisabeth Aspe elu ja looming	" 1.—
R. Rolland: Tolstoi elu	" 2.—
Eelmised kalingurköites 1 kr. 50 s. kallimad.	
A. Maurois: Ariel ehk Shelley elulugu	2.—
iluköites 50 s. kallim.	

SUURMEESTE ELULOOD 1935. A.

sisaldab 6 elulugu, 120—160 lk., järgmisest valdkust:

Gladstone, Cook, Dostojevski, Gustav Adolf, Watt, Goethe, Augustinus, Spinoza, Jeanne d'Arc, Nietzsche, Delacroix, Jaan Poska jne.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda ka osakaupa: 3 kr. tellimisel, 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. oktoobriks. Poolaastas (3 nr-it) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s.

Köide: iluköide 6 nr. 2 kr. 50 s., 1 nr. 50 s., rahvaraamatukogu köide iga number 40 s.

Tellides maksta raha Seltsi posti jooksvale arvele nr. 20-36 või saata Seltsile kirjas markides. Tellimishinna ettesaamisel kannab saatekulud Selts. Jooksvat aastakäiku saab tellida ajakirjana ka kõigist postiasutistest.

EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS.

HIND 1 KROON

